

4371

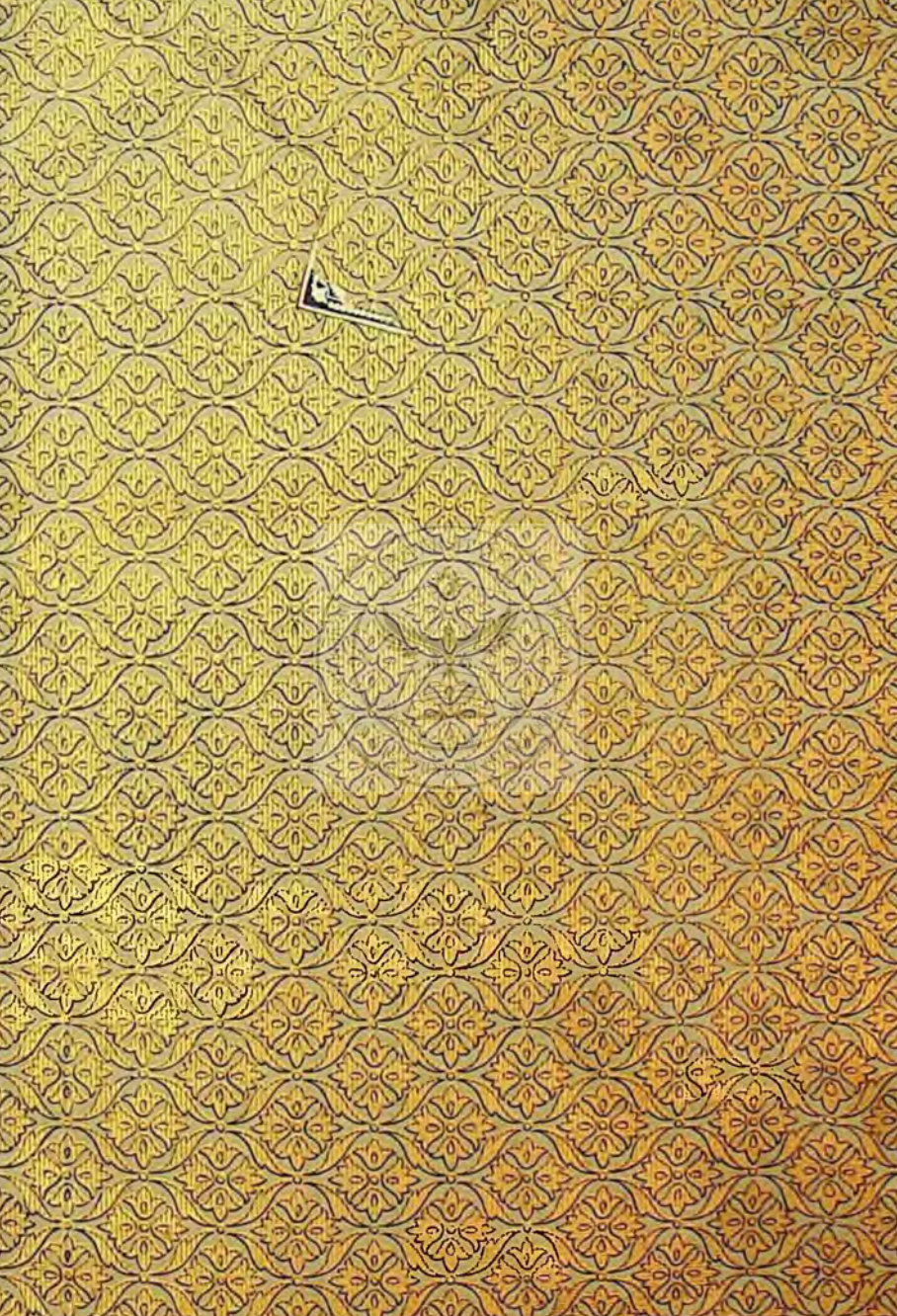
B. EÖTVÖS JOZSEF
GONDOLATOK

Univ. "Petru-Maier" Tg. Mureş

123236 2613

Handwritten signature and date
1922

GONDOLATOK.

GONDOLATOK

IRTA

B. EÖTVÖS JÓZSEF.

A HÁTRAHAGYOTT KÉZIRATOKBÓL

BŐVÍTETT

ÖTÖDIK KIADÁS.

BUDAPEST

KIADJA RÁTH MÓR

1891.

BIBLIOTECA MUSEI
FELHASZNÁLHATÓ

22. OCT. 1973

22. OCT. 1973

15 JUN 1973

✓
9484

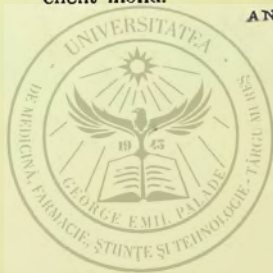

ANYÁM EMLÉKÉNEK.

Ne higj oly gondolatban, melynek szived
ellent mond.

ANYÁM LEVELEIBŐL.

HIT ÉS VALLÁS.

Az istenség eszméje olyan, mint a nap, melynek reflektált világát mindenütt megtaláljuk, de a melybe gyöngé szemünkkel egyenesen néznünk nem lehet; s ha valaki az istenség eszméjét, tiszta észlelés útján keresve, midőn a világosság kútfejéhez közelíteni akart, a fénytől elvakítva sötétben érzi magát, s végre ezen eszmé valóságán kétkedni kezd, épen nem csodálkozom rajta. Természetesnek tartom azt is, ha sokan elfoglalva a mindennapi élet gondjaitól s örömeitől, épen nem törődnek ez eszmével; hisz istennek léte — hogy anyagi hasonlattal éljek — olyan, mint a lég köre, mely mindenfelől egyaránt hat, s melyet ép ezért észre nem veszünk. Sem azon tudományos atheizmusban, mely a metafizikai spekuláció eredménye, sem azon közönyös-ségben, mely nem csak napjainkban, de mindig léte-

zett, semmi meglepőt nem látok. De hogy valakinek hitét a természettudományokban tett haladás ingathatja meg, ezt érteni teljességgel nem tudom. Vagy e világ kevésbbé nagy-e, mióta az egyes ködfoltokban, melyeket a csillagok között észre veszünk, egész világrendszereket ismerünk fel; avagy életünk vált-e kevésbbé bámulatossá, mióta a mikroskóp megmutatja, hogy azon lényeken kívül, melyeket eddig ismertünk, az élő s érező teremtményeknek egy véghetetlen sora létezik; vagy talán a nagy mindenség csodálatos rendje s emberi szívünk még csodálatosabb ellentétei megfoghatóbbak-e, mióta a természet egyes törvényeit valamivel jobban ismerjük, s a világ nagy s kicsiny dolgainak kapcsolata valamivel világosabb lett előttünk? Több és több okot találunk, mely bámulatra ragad, és semmit, mi e dolgok keletkezését megmagyarázhatná.

*

*

*

Tegyük fel, hogy valaki hosszú észlelés után a gőzmozdony egész gépezetét megértette s az egyes csavarok célját s kerek hatását kitalálva, mindent ismer, csak azon erőt nem, mely a gépet mozgásba hozza: s ha a nagy felfedező, miután tapasztalta, hogy

egy vagy más résznek mozditása által az egész mozdony járását késleltetheti vagy félbe szakaszthatja: ebből azt következtetné, hogy a gőzgép csak ezen csavarok, csövek s kerekek által jár, és semmi más nem létezik, mi az egész gépezetet mozgásba hozza: vajjon nem korlátolt felfogású embernek fogjuk-e mondani az ilyet, bár mennyire bámuljuk is a képességet, melyet a részletek felfedezésében tanúsított? S nem ugyanezt teszi-e sok bámult természettudósunk? Nekem úgy látszik, hogy ha a természet puszta látása az embert az istenség léteéről győzi meg, akkor a természet tanulmányozása nem ingathatja meg ezen meggyőződését. Minden lépés, melyet a természettudományok körében teszünk, csak azon tárgyak számát szaporítja, melyeknek első okát nem ismerjük, s a bámulatos harmonia, melyben az egész áll, s melyet épen haladásunk után mindig tisztábban látunk, csak azon bámulatot emelheti, melylyel e mindenség teremtője előtt meghajlunk.

*

*

*

Csaknem minden vallás az égi testek vagy más természeti tünemények tiszteletével kezdődik. Az ázsiai népekről, melyektől származunk, ezt pozitivitással

mondhatjuk. De minden nép, midőn a természet jótékony vagy ártalmas hatalma előtt leborúlt, nem magát a tüneményt, de egy felső hatalmat és értelmiséget, mely azt akarhatja szerint szabadon igazgatja, imádta mindig. — Akár a művelődés azon fokán nézzük az emberi nemet, midőn az egyes természeti tünemények összefüggését még nem gyanítva, minden egyesnek külön istenséget képzelt: akár később, midőn a természet összefüggését sejdítve, egy mindenható lényt gondolt magának, ki a mindenség fölött őröködik, — az emberek soha sem magához a természethez, hanem azon lényhez intézék imáikat, ki vagy az egyes természeti erő, vagy az összes természet fölött áll, és azt véghetetlen értelemmel, de szabadon kormányozza. Hisz minden imádkozásnak okszerűsége azon felsőbb lény szabadságától függ, kihez imádságunkat intézzük. — S most előlépnek bölcseink és azt akarják bizonyítani, hogy egy, az anyagi világon kívül vagy felül álló értelmes lénynek, egy (hogy a közönséges szójárással éljek) személyes istenségnek gondolata, azaz hogy az, a mit az ember, természetét követve, mindig tartott, józan emberi eszünkkel ellenkezésben áll.

*

*

*

A kép, melyet az ember magának az istenségről alkot, mindig azon ismeretektől függ, melyekkel a természetről bír, és valamint az isten egységének fogalmához csak az juthat, ki a természet egységét felfogta, úgy a nép vallásos fogalmai képezik legbiztosabb mérlegét egyéb ismereteinek. Mentől tisztábbak s kiterjedtebbek ezek, annál tisztább s nagyszerűbb az istenről való fogalma; s ha korunk e részben látzólag kivételt képez, s ha talán az atheizmus soha nyiltabban nem hirdettetett, mint most, midőn a természettudományokban oly nagy haladásokat tettünk: az részint annak tulajdonítható, mert a fogalom, melyet a természetről a tudomány által nyertünk, oly nagyszerű, hogy annak alkotójára gondolva, eszünk elkábul; de egyszersmind annak bizonyága, hogy azon kép, melyet a természetről nyertünk, azon egyes ismeretek száma s különfélesége miatt, melyeket még összeköttetésbe hozni nem birtunk, ép oly zavart, mint nagyszerű.

*

*

*

Talán semmiben sem találunk több változatosságot, mint az emberek vallásos fogalmaiban. — A legdurvább babonától a legköltőiebb mythoszig s leg-

magasabb filozófiai eszméig, mennyi fokozat, mily eltérő fogalmak, melyeknek mindegyike millió embernek vigasztalásul szolgál, melyeknek mindegyikeben egész nemzetek századokon át megnyugtatókat keresték. — Első pillanatra úgy látszik, mintha az emberek egyenetlenségének bebizonyítására nem is kívántatnék egyéb, mint azon vallások összehasonlítása, melyet különböző népek és korszakok magoknak alkottak. — De ha a dolgot közelebbről tekintve, azon meggyőződésre jutunk, miként mind ezen különböző vallások ugyanazon szükegek kielégítésére alkottattak, miként az ember különféle oltárai előtt ugyanazon rejtélyek magyarázatát, ugyanazon bajok vigasztalását keresi, akkor nézetünk változik, s meggyőződünk, miként a különböző vallások is csak az emberi természet egyenlőségét bizonyítják, egyenlőségét épen lelkületének legmagasabb vágyaiban, legnemesebb aspirációiban.

*

*

*

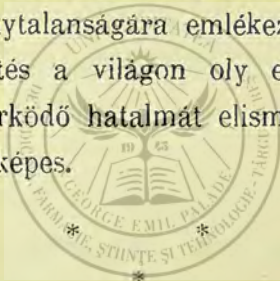
Pascal mondja: élvezet a vihartól hányt sajkán ülni, ha tudjuk, hogy az elveszni nem fog; — s nem ilyen-e annak élete, ki vészei között teljes bizodalommal emeli tekintetét ég felé? Ki a gondviselésben

nem kétkedik, az előtt minden egyéb kétely elveszti kinzó fontosságát.

* * *

*

Ki veszteségei után az isteni gondviseléshez való bizodalmát megtartotta, azt a sors csapásai nem sújthatják le; de ki azt elvesztette, azt földi boldogság nem elégítheti ki, mert minden, a mit bír, csak szerencséjének bizonytalanságára emlékezteti. Nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki egy magasabb lény örökös hatalmát elismerni nem akarja, vagy hinni nem képes.

Ha az isteni gondviselés működését hiszszük az úgy nevezett nagy dolgokban, melyek nemzetek vagy az egész emberi nem jólétére befolyást gyakorolnak: nincs semmi ok, melyért benne saját létünk intézésében kétkedhetnénk. Azon lényhez mérve, mely e mindenséget teremté s föntartja, e földgömb s az egyes emberszív egyaránt parányi; s az a gondolat, hogy mind e milliónyi égi testeknek, melyeket egünkön látunk, útját egy ész jelölte ki: gyöngé elménknek ép oly megfog-

hatatlan, mint hogy saját útjaink fölött egy mindenható lény jósága örködik. Az isteni gondviselést vagy tagadnunk kell mindenben, vagy mindenben elismernünk.

* * *

*

Gondoljunk magunknak lényt, kit szenvedélyei soha nem ragadnak el, ki csalódásoknak kitéve nincs, s mindig azt teszi, mit esze jónak lát, ki nem aggódik s nem remél, s emelt fővel néz a jövőnek elébe, meglegedve avval, mit a természet ad, s panasz nélkül tűrve, mit a dolgok természetes következéséből magának megmagyarázhat, nem kívánva semmit másoktól, mint azt, hogy irányában igazságosak legyenek, s nem térve el attól, mit igazságosnak tart, még akkor sem, ha azt irányában mások nem teszik: vagy gondoljunk oly lényt, ki csak kielégített szenvedélyeiben, csak anyagi élvezetben találja teljes meglegedését, kit a múlt s jövő a jelen örömeiben nem zavar, ki, ha bármily eszközök által jólétet szerezhett magának, soha megalázva, soha nyugtalanak nem érzi magát, ki az élet küzdterén csak a zsákmányt és soha a habért nem keresi, ki se bánatot, se aggodalmat nem ismer, kinek az igazságról fogalma

nincs, s ki abban, mit másoktól szenved vagy másokon elkövet, csak egy egyenetlen harcz szükséges következéseit látja, s érzelmeit sértve nem érzi: s ha ily dicső vagy alávaló lénynek találtuk az embert, akkor mondjuk, hogy vallásra nincs szüksége.

* * *

*

Minden emberi bölcsesség legfeljebb oda vezet, hogy az ész kedélyünk fölött teljes uralmat gyakoroljon, de a vallás, az észhez s kedélyünkhöz egyaránt szólván, e kettőt harmoniába hozza. Ezért a vallás tökéletesen pótolhatja a filozófiát, s a legegyszerűbb keresztények között az önruralomnak s megtörhetlen szilárdságnak ép oly szép s több példányait találjuk, mint a stoa hősei közt: de a filozófia soha sem pótolhatja a vallást.

* * *

*

A vallásnak legnagyobb megvetői nem győzik ismételni, mennyire szükséges az a népnek; nekem pedig úgy látszik, hogy a vallás azoknak, kik a nép fölött uralkodnak, még szükségesebb. Mentől tágabbra terjed valakire nézve a fizikai lehetőségek köre, annál több szüksége van arra, hogy akarata erkölcsi

korlátok által szorítottassék meg. Absolut uralkodó, ki mindent tehet a mit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat a mi eszébe jut, szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Neronak, akár konventnek nevezzék, s épen ez az, miért korunk vallástalansága kettősen szomorító. Tegyük bár mit, legfeljebb azt érhetjük el, hogy az állam a többség érdekeit biztosítsa: azt, hogy az állam az egyestől semmi áldozatot ne követeljen, vagy hogy a többség pillanatnyi érdekei az egyes jogaival soha ellenkezésbe ne jöjjenek: emberi bölcseséggel nem érhetjük el; s mit várhatunk, ha ily pillanatokban az erkölcsi érzetre, vagy arra, mi a népnél annak egyedüli alapjául szolgál — a vallásra nem hivatkozhatunk? Fennállhat-e a társaság vallás nélkül? nem tudom; de hogy az ily társaság, mely a vallást nélkülözheti, csak szolgákból állhat, az teljes meggyőződésem.

*   *

*

Épen kitűnő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érzik igazán emberi elménknek szűk korlátait.

*   *

*

Ha a dolgok okait s kifejlődésük történetét ismerve, tapasztaljuk, hogy menetökre még sem gyakorolhatunk elég befolyást: csak akkor érezzük igazán gyöngeségünket, s azért a tudomány, melyet hatalomnak nevezünk, inkább csak hatalmunk szűk korlátait ismerteti meg velünk; s Baconak állítása, hogy a való tudomány az istenhez visszavezet, legalább annyiban igaz, hogy mentől messzebbre haladtunk a tudományban, annál inkább érezzük a hitnek szükségét.

Ritka embernek van annyi önbizalma, hogy oly eszmék iránt, melyekhez csak saját tapasztalatai vagy észlelése által jutott, s melyeknek helyességére nézve mások ítéletére nem hivatkozhatik — erős meggyőződést alkosson magának; s azon tárgyaknak száma is, melyeknek ismeretéhez rövid életünkben saját tapasztalásaink által juthatunk, sokkal csekélyebb, semhogy ez úton megnyugvást találhatnánk. Ezért semmi sem szükségesebb boldogságunkra, minthogy erősen hinni képesek legyünk; e nélkül a legkitünőbb ember is csak ingó nád, mely minden szellőre annál könnyebben indul meg, mennél magasabban hordja fejét.

*

*

*

Azt mondják közönségesen, hogy a vallás csak annak szükséges, ki magát boldognak nem érezi; de e világon — hol semmi sem biztos, s a jövő pillanat mindentől megfoszthat, mitől üdvünk függ — ki érezheti boldognak magát?

* *

*

Vannak emberek, kiknek nyugalma elég, ha nem félnek, s ezek beérhetik a stoicizmussal, de a többségnek még ezen felül az szükséges, hogy legyen valami, a mit reménylenie lehessen; s ezt csak a vallás nyújtja.

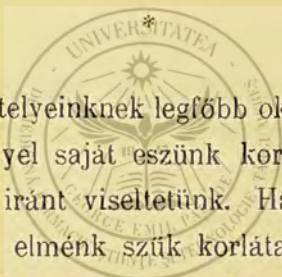
*

Sokan a vallás politikai fontosságának hebizonyítására oly okokkal élnek, melyekkel a büntető törvénykönyv szükségét ép úgy megmutathatnánk. Nincs ennél nagyobb tévedés. A történet hebizonyítja, hogy a vallás, politikailag felgerjedett, azaz épen oly időszakokban, midőn a szenvedélyek fékezésére legtöbb szükség lenne, kevés praktikus hatással bír, s általán véve a repressziv eszközök leggyöngébbike. A vallásnak fontossága nem abban áll, hogy bizonyos dolgoktól

visszajeszsen, hanem abban, hogy a társaság minden osztályának közös pontokat nyújtson, melyeken azok találkozzanak, s elválasztva egyéb nézeteik s érdekek által, közösségöket érezzék: hogy így, ha már az összeközést elhárítani nem lehet, legalább a kiegyenlítés lehetőségessé válják.

*

*

Vallásos kételyeinknek legfőbb oka azon határtalan bizodalom, melylyel saját eszünk korlátlan hatalma s csalhatatlansága iránt viseltetünk. Ha a tudományban tovább haladva, elménk szűk korlátait ismerni tanultuk, s önbizodalomunk elenyészik: akkor kedélyünk szüksége visszavezet a vallásossághoz. Ki hitét nem kedélyi szegénység, hanem azért vesztette el, mert a valót keresve, hit helyett meggyőződésért küzdött: az vallásosságát úgy nyerheti vissza legjobban, ha saját elméjének s tehetségeinek természetét ugyanazon szigorúsággal vizsgálja meg, melylyel elébb a vallásos tárgyakat bonczolta.

*

*

*

Bizonyos, hogy a vallásos közönyösség nem fekszik természetünkben. Mint a növény a világosság, úgy szellemünk az istenség eszméje felé törekszik, s ha később lelkünknek láthatára elborúl, s az élet gondjai s tevékenységünk vallásos érzületünket háttérbe szorítják is, vannak idők, melyekben a vallásnak szükségét érezve, megújult hévvel fordulunk vissza gyermekéveink hitéhez; csak hogy ily visszatérés inkább károsan, mint jöltevéleg hat kedélyünkre. Mert mint a világosság, úgy a vallás nem pillanatnyi hatalma, hanem folytonos befolyása által boldogít, s csak így nemesíti kedélyünket.

Ha a jelenkor vallástalansága ellen panaszkodunk, ennek oka nem azon megtámadásokban fekszik, melyek minden vallás alapelvei ellen egyesek által intéztetnek. A tudósok azon osztálya, kik — ha, mint újabb fiziológjaink, egyes jelenségeknek eddig ismeretlen közelebbi okait felfedezték — mindent, mit felfedezni nem bírnak, tagadnak, soha sem hiányzott a világon, s már Baco mondja saját koráról, hogy: ha az atheizmus hirdetése a polgári törvények által eltiltva nem volna, ezen eretnekségnek lennének legtöbb követői. Korunk

veszélye nem a vallás elleneinek számában s bátorságában, hanem a hívők közönyösségében, s azon szomorító tényben fekszik, hogy a jelen társadalomban minden vallás teljes türelemre számíthat, de türelemnél nem is talál egyebet.

*

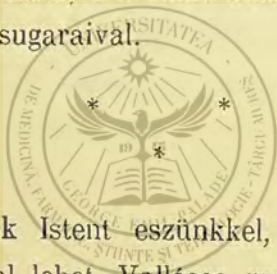
*

*

Korunk határozottan vallástalan, és miután vallástalansága a felvilágosodással együtt terjed, nem hiányzanak, kik ebből azt következtetik, hogy a hit a tudással, és így a műveltségnek egy bizonyos foka a vallásossággal ellentétben áll. — A vallás oly szoros összeköttetésben áll kedélyi és szellemi életünkkel, hatása annyira attól függ, hogy az szellemi és kedélyi szükségéinknek megfelelően, hogy, midőn ezek változnak, módosulnia kell a vallásnak is, és így kétségtelen, hogy mind az, a mi vallásunkban nem az emberi természet, hanem csak bizonyos műveltségi állapotoknak felel meg — így például a szertartások, vagy a mód, mely szerint bizonyos igazságok kimondatnak — műveltségi fokunk mellett nem tarthatja fel magát. — Ebből azonban nem minden vallásosságnak megszűnése, hanem csak formáinak módosulása következik. — Legjobb képe jelen állapotainknak a nap kezdete:

azon pillanat, midőn teljes világosság terjed el a földön, de a nap még nem jött fel láthatárunkon. A csillagok, melyek éjjel ragyogtak, eltűnnek, s az égnek világos boltozatja egy kék pusztaság, melyen semmi magasabb égi test nem látszik. De ez csak egy átmenet, — néhány percz mulva feljön a ragyogó csillagzat, nagyobb, fényesebb, hatalmasabb mindazoknál, melyeknek nagyságán előbb gyönyörködénk, s a mint emelkedik, melegség és áldás terjed el sugaraival.

Kereshetjük Istent eszünkkel, de megtalálni őt csak a szív által lehet. Vallásos meggyőződéshez csak reveláció útján juthatunk, de vajjon nem reveláció-e az is, mely életünk nehéz pillanataiban saját keblünkben nyilvánkozik?

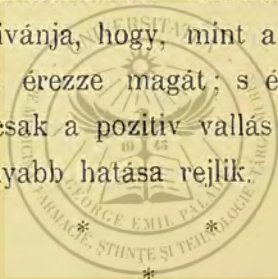
*

*

*

Minden erénynek első föltétele az erős meggyőződés. Ki azon, hogy a helyes úton jár, nem kételkedik: azt sem nehézség, sem más előtte nyíló jártabb és simább ösvény irányától eltéríteni nem fogja. Innen

van, hogy minden erős hit moralizáló hatást gyakorol az emberekre. s hogy az uralkodó vallásnak hanyatlása mindig erkölcsi süllyedést vont maga után, még akkor is, ha az, mint például az ó-kor polytheizmusa, az ember erkölcsiségével keveset foglalkozott. Az ember sokkal gyengébb, mint gondoljuk, s ámbár közönseges viszonyok között elég, ha körében oly valamit talál, mihez ragaszkodhatik: vannak helyzetek, midőn biztossága azt kívánja, hogy, mint a hajós a vészben, valamihez kötve érezze magát; s épen mert e szükségnek teljesen csak a pozitív vallás felel meg: ez az, miben legjótékonyabb hatása rejlik.

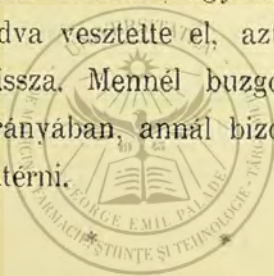
Miután az ember természeténél fogva bizonyos tisztán meghatározott fogalmak után törekszik, oly ügyekre nézve is, hol érzékei s elméje által ilyenekhez nem juthat: ezért minden ember hinni kénytelen. A pozitív tagadás szintűgy, mint vallásunk, hiten alapszik, csak azon különbséggel, hogy a vallás legalább kedélyünket, de a tagadás sem ezt, sem elménket nem elégítheti ki.

*

*

*

Kinek vallását a tudomány megingatta, az hasztalan vágyódik ártatlansága napjai után, hasztalan hagy fel tanulmányaival. — Ha van út, mely őt a vallásosághoz visszavezetheti (s erős lelkek számára van ilyen), ezt épen az ellenkező irányban kell keresnie. — Valamint az, ki mindig egy irányban halad, ha ereje ki nem fogy, megkerülve az egész földet, végre oda juthat vissza, honnan kiindult; úgy az, ki vallását a tudomány után fáradva vesztette el, azt csak a tudomány által nyerheti vissza. Mennél buzgóbban, mentől több sikerrel halad irányában, annál bizonyosabban s annál előbb fog visszatérni.

*

Bár mi erős legyen bizodalunk, néha megrendítettük; mennél nagyobb s reánk nézve fontosabb valamely tárgy, annál többször s kínzóbban. Ez áll a vallásra nézve is, s azért erős hitre csak erős szivek képesek.

*

*

*

Valamint a tükör, épen mert a nap sugarait reflektálja, melegét s világát nem ereszti át: úgy a

vallás ritkán hat azoknak belsejére, kiknek ajkairól a legszebb vallásos reflexiók hangzanak.

* *

*

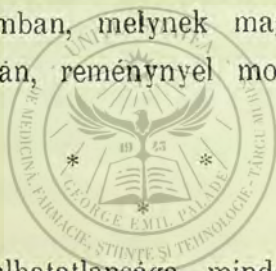
Ki mondhatja büszkeségében, hogy azon lényről, ki mindenható jószágában a világot teremté s fentartja, tiszta fogalma van; vagy hogy csak emberi természetünk számos ellentéteit s földi létünk czélját ismeri? S még is nem találunk embert vagy társaságot, mely, mihelyt a műveltség első fokain túl lépett, e kérdéseket ne vetné föl, s egy vagy más módon ne fejtené meg. Mintha ugyanazon sugárnak nyomait látnók mindenütt, mely földünk gözkörében mint egy prizmában megtörve, mindent különböző színekben tüntet fel, de egy forrásból ered, s nem engedi, hogy bár hol a világon teljes sötétség legyen az emberek fölött.

* *

*

A meggyőződés, hogy valamely dolog kikerülhetetlen, mindig megnyugtató hatással bír. — Innen magyarázható, hogy asszonyok s oly férfiak, kik egész életökön át gyöngéeknek tartattak, sebészi műtéteknél, sőt a halállal szemközt, néha meglepő lelki erőt mutat-

nak. Akár a természet változhatatlan rendének, akár az isteni gondviselésnek tulajdonítsuk szenvedésünket: akár Hegellel azt mondjuk, hogy a mi történik okszerű, s a mi okszerű az jó; akár az egyházzal, hogy a mi istentől jó, az ellen zúgolódnunk nem szabad. — a szükségnek elismerése, mely minden küzdelmet kizár, mindig megnyugtató. A különbség a filozófia s a vallás vigasztalásai között csak abban áll, hogy az utóbbiaknál azon hatalomban, melynek magunkat alávetjük, szerető lényt látván, reménnyel mondunk le küzdelmeinkről.

A lélek halhatatlansága minden tapasztalással, melyet érzékeink által teszünk, annyira ellentétben áll, hogy a halhatatlanság hitének támadását csak reveláció, vagy az által magyarázhatjuk meg, ha felteszszük, hogy szellemi organizmusunknak vannak szükségei, melyek minden embert ez eszméhez vezetnek.

*

*

*

Ha azon hatástól, melyet testünk betegsége a lélekre gyakorol, valaki azon következtetést akarja vonni,

hogy lelkünk működése csak testi organizmusunk következménye, gondoljunk azon hatásra, melyet a hangszer megromlása a művész előadására tesz. Megromlott hangszerrel a legnagyobb művész sem idézhet elé harmóniát, de vajjon ebből az következik-e, hogy a zene csak a hangszernek tulajdonítható?

* *

*

A vallástalan, vagy helyesebben mondva, a vallásellenes irány, melyet a természettudományokban újabb időben tapasztalunk — főként onnan ered, mert tudósaink tapasztalva bizonyos jelenségek összefüggését, például azt, hogy észbeli tehetségeink a velőnek egészséges organizmusával együtt járnak — ezen összefüggést a jelenségek magyarázatának veszik, s mindent, mit ily módon megmagyarázni nem tudnak, például: a szellemi világ minden jelenségét — mint nem létezőt — elvetik.

* *

*

Ha meggondoljuk, hogy a természet vizsgálásának úgy szólván csak küszöbén állunk, nincs mit bámulni tévedésein — a kezdő mindent bizonyossággal állít,

vagy tagad, s a természettudomány csak úgy átmegey suhancz évein, mint mások — ha azonban ezen irány következményeit tekintjük, nem lehet, hogy el ne szomorodjunk. — A természettudósok nagy része, kik azt követik, nagy barátjai a haladásnak és politikai szabadságnak, de vajjon e tanok nem állnak-e világos ellentétben magasabb aspirációikkal? Ha az embert halhatatlan lélekkel, szabad akarattal bíró lénynek tekintjük, s ezért magasabb hivatását elismerjük, a szolgaság ellentétben áll természetével. Miként higyük el, hogy azon lény, melyet isten képmására teremtett, egy más, hozzá hasonló teremtménynek rabja lehet, s általa eszközként használtassék. — De ha a materializmus tanait elfogadva, a szabad akarat helyett csak ösztönöket s testi organizmusunk következéseit látjuk, az anyagilag gyöngébbnek jogtalansága — s mi ebből következik, a despotia, — szintoly természetes, mint az, hogy a méh-kasban a munkások csak egy királynénak, s minden állat csak azon czélnek él, hogy étellel magát s párosulva nemét tartsa fel. — Mondják, hogy a kereszténység túlélte magát, s hogy felvilágosodott korunknak oly vallásos tanokra van szüksége, melyek tudományos haladásával ellentétben nem állnak. — Ha ezen materializmus a jövőnek vallása:

akkor a jövőnek politikai és társadalmi formáiról kétségünk nem lehet s a legundokabb despotia s a leggyalázatosabb szolgaságnak megyünk elébe, mely addig fog tartani, míg a szolgaság, melyhez az anyagi élvezetvágy vezetett, megsemmisített minden jólétet, s az emberi nem magasabb ösztönei ismét feltámadnak. — Bár mennyire haladjon a tudomány, sem az emberi gyöngeséget, sem a gyöngeségnek érzetét nem fogja elokoskodhatni. Isten úgy alkotta nemünket, hogy támaszra, hogy oly valamire legyen szükségünk, mi előtt meghajlunk. — Az ember mindig valami felsőbb lényt fog keresni, mely előtt leborúl, s ha az istenségnek oltárai lerontattak, ezeknek romjai fölött a despotia trónjai épülnek fel.

*

*

*

Lehetetlen a halhatatlanságról tiszta fogalmat szerezni magunknak, de ép oly lehetetlen tisztán gondolni azt, hogy a halállal tökéletesen megszűnünk. Valamint az öröklét, úgy a teljes megsemmisülés túl fekszik azon határokon, melyek között elménk tiszta fogalmakat talál. A meggyőződés az egyik, mint a másik eszme iránt csak hiten alapszik; s azért az, ki

halandóságunkat állítja, nem kevesebb kételyen megy keresztül annál, ki a halhatatlanságban bíz.

* *

*

Semmi által nem nyugtathatjuk meg inkább kételyeinket, melyek szívünkben az isteni gondviselés, a lélek halhatatlansága s más szellemi világunk köréhez tartozó eszmék iránt néha támadnak, mint ha az anyagi világnak azon számos tárgyaira gondolunk, melyeknek valóságán érzékünk tanúsága után kétkednünk nem lehet, s melyeknek működése ép oly megfoghatatlan.

* *

*

Többnyire annál türelmetlenebbek vagyunk mások véleményei iránt, mennél inkább kétkedünk saját állításaink helyességében; talán ez oka azon fanatizmusnak, melylyel a vallástalanság napjainkban fellép.

* *

*

Ha van valami, mit a keresztény vallásban sajnálhatunk, ez az: hogy szegények s elnyomottak számára levén hirdetve, azoknak, kik a társadalom magasabb lépcsőin állnak, kevesebb vigasztalást s kevesebb szabályt nyújt.

* * *

*

Ha a keresztény porba hajlik isten előtt, nem szabad elfelednie, hogy az Úr saját képmására teremté őt, s hogy más teremtmények előtt hajlongania nem illik. — Mentül elevenebb azon viszonynak érzete keblünkben, melyben istenhez állunk, mentül inkább meg vagyunk győződve az emberi gyarlóságról, annál kevesebb okot találunk arra, hogy magunkat földi hatalom előtt megalázzuk. Ki magát isten szolgájának ismeri, nem keres földi urat.

* * *

*

Azon nagy s állandó befolyásnak, melyet a kereszténység az emberek erkölcsi kifejlődésére gyakorolt, egyik főokát abban találhatni, mert természetünk egyik főbb s legáltalánosabb tulajdonát: az önzést,

tekintetbe veszi. Önszeretetünk az, mit parancsában, hogy felebarátunkat, mint minmagunkat szeressük — saját s más emberek közötti viszonyaink mérlegéül felállít. Önszeretetünk az, mire még akkor is hivatkozik, midőn az önmegtagadást éltünk főfeladataként tünteti fel, de saját tökéletesbülésünk s boldogságunk érdekében, hogy ekként azon önzés ellenében, mely az embereket az anyaghoz köti, s köztök csak surlódásokat idéz elő, egy más, nemesebb önzés támadjon szívünkben, mely magasabb hajlamaink, vágyaink kielégítése után fárad s mely által senkivel ellentétbe nem jövünk. Vallásunk elismeri azt a természetes hajlamot, mely szerint mindenki csak saját boldogságát keresi; megengedi, sőt parancsolja, hogy e hajlamot kövessük, de folyvást arra intve, hogy boldogságunkat ne e földön keressük.

*

*

*

Nem azon előmenetel, melyet az újabb kor a természettudományok körében tett, veszélyezteteli vallásunkat. Miután minden titok, melyet felfedeztünk, csak új titokra, minden kérdés, melyet megoldottunk, csak új kérdésekre figyelmeztet, s a természet, men-

től tovább tanulmányozzuk, annál megfoghatatlanabbnak látszik: azért a tudomány, ha abban tovább haladtunk, végre ismét a valláshoz fogja visszavezetni az embereket. Nem korunk tudományos, hanem korunknak industriális iránya az, mitől vallásunkat félthetjük. Ha Mózes egész kosmogoniája hamisnak bizonyul is be, ez hitünket azon erkölcsi igazságokban nem fogja megingatni, melyek valamint a kereszténységnek, úgy egész polgárisodásunknak alapját képezik; de mi történik akkor, ha végre ezen erkölcsi elvek támadtatnak meg, vagy ha az egész társaság úgy jár el, mint ha ez elveket többé nem ismerne. Valamint Kopernik, Galilei és Newton nagy találmányai vallásunkat nem ingatták meg: úgy nem fogják azt megingatni korunk új felfedezései sem; s az egyház, mely a földnek mozgását összhangzásba tudta hozni tanaival, ugyan azt fogja tenni geológiai felfedezéseinkkel is: de azon ellentétet, mely az industrializmus miatt gyakorlatilag követett morál s a keresztény vallás elvei között létezik, nem egyenlítheti ki senki a világon.

*

*

*

Nincs semmi, mi nemcsak a vallás, de egész civilizációnk kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt, mint az egyházi szónoklat. — Azon vallás, melynél a szónoklat az egyházi szertartások közé vétegett fel, szükségkép a vallási tanok diskussiójához vezet, s miután a diskussió nem szorítkozik csak vallásos tárgyra, ily vallás szükségkép magasabb civilizációt von maga után.

Mi engem a keresztény hit valóságáról meggyőz, nem csodáiban fekszik. — Minden hit csodákat tesz, vagy lát legalább, és így minden hitnek megvan csodás története. — A nagyszerű vallásunkban épen az, hogy oly egyszerű.

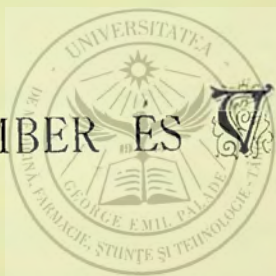

Abban, minek csaknem kétezer éves története van, sok olyat is találunk, mi aljasnak látszik. A

századok, mint a vizek, folyásukban nem legtisztább részeiket rakják le. s ha a keresztény civilizáció hosszú múltját tekintjük, valóban nincs mit hámulnunk egyes kinövéslein, de ne feledjük el, hogy a fát nemcsak hasadozott kérgéből — mely százados sebhelyeket visel, hanem dús lombjaiból, virágából s gyümölcséből ítéljük meg, s vajjon, ki a kereszténységet ekként tekintí, nem fogja-e elismerni nagyszerű jótékonyágát?

EMBER ÉS VILÁG.

IND fogalom szerint a föld oly hely, hol a magasból lesülyedett szellemek különböző szenvedések által minden salaktól megtisztítatnak. Neme a szellemi fürdőhelynek, angyalok lelki bajainak gyógyítására; s csakugyan alig ismerék valamit, mi földi életünk jobb képét adná, mint fürdőhelyeink. — Az egész mi szépnek látszik az érkezőnek! Az utak simák, minden oldalról víg zene hangzik, csaknem paradicsomban képzeleli magát, s még azon tapasztalás is, hogy a jobb helyek, hol megtelepedne, már mind mások által foglaltattak el, alig rontja jó kedvét. Majd meghúzzuk magunkat valahol. Hisz ha oly kellemes e hely már, midőn abba beléptünk, mennyi élvezet vár reánk, ha annak emeltebb pontjait keressük fel s megismerkedünk az emberekkel, kik oly élénken társalkodnak körülöttünk. — Végre teljesül e kívánatunk is. Részt veszünk az élénk mulatságban. De im,

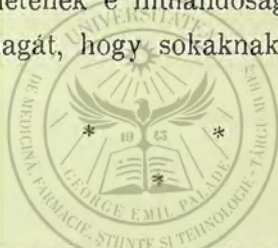
a vidámnak látszó társaság betegek^{ből} áll, kiknek mindegyike saját bajáról panaszkodik, mindegyike avval vigasztalja magát, hogy a forrás reá is csak úgy hat, mint másokra. — Itt-ott egyes érdekes személyiséggel találkozunk, lassanként kör képződik körülötünk, melyben jól érezzük magunkat. — De néhány nap s e kedves vendégtársunknak ideje lejárt. Mennie kell, s mi később jöttek ismét magunk maradtunk. — Hely most bőségesen volna számunkra, akár mennyi üres szállást találhatni, honnan a legszebb kilátást élvezhetnők, de megszoktuk tanyánkat s ott maradunk. Minek változtassuk helyünket, hisz úgy sem érdemes többé! Rég elúntuk magunkat s egyedüli kívánatunk, vajha társainkat követve, mi is mentől előbb szabadulhatnánk e helyről, hol az embereket nem ismerjük többé. — S így múlik időnk s ha a végnapot közeledni látjuk, mégis sajnálkozva készülünk útra. Csak most jut eszünkbe, hogy a legszebb helyeket még nem kerestük fel, hogy épen a legérdekesebb személyiségekkel nem is ismerkedtünk meg, s az élvezetre ajánlkozó legszebb alkalmakat elmulasztottuk; s a szerencsétlenek között, kiknek panaszait halljuk, hogy orvosuk rendeléséből még itt kell maradniok, alig találkozik valaki, ki, ha tőle függne, a rossz lakás, sovány ebédek

s az értök fizetett nagy árák daczára, itt mulatását ne toldaná meg szívesen néhány nappal.

* * *

*

Életünk égő szövétnekhez hasonló, mely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelen fogy. Boldog, ki midőn létének e mulandóságára gondol, azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világított.

Kevés embernek van annyi ereje, hogy a körülmények rohamának, melyek őt állásában ostromolják, saját erejével ellentállani tudjon, s biztosan csak az állja meg helyét, ki magát ahhoz kötelességeinek erős kötelékeivel lánczolja érzi.

* * *

*

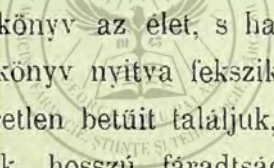
Mi gyenge szellő elég arra, hogy a fát minden virágaitól s gyümölcsétől megfoszsza, s mily erős vész

szükséges, hogy azt földre döntse. — Oh! hogy annyi-
nak kell túl élni azt, mi életét szebbité s hasznossá tette.

*   *

*

A töviskoszorúk életünk rózságaiból készülnek:
s nem a borongós, de a legmelegebb nyári nap után
támadnak vérszeink.

Hét pecsétű könyv az élet, s ha ezeket egymás
után feltörtük s a könyv nyitva fekszik előttünk, benne
idegen nyelv ismeretlen betűit találjuk, s miután végre
ezt is megfejtettük, hosszú fáradságunk eredménye
többnyire csak azon meggyőződés, hogy a könyv nem
felel meg várakozásunknak.

*   *

*

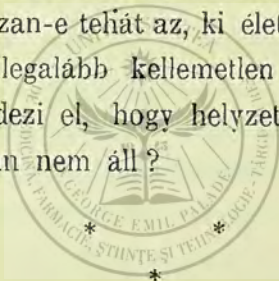
Napló a szív, hova, a nélkül, hogy tudnók, éle-
tünk minden órája beírja megjegyzéseit. Nem éreztünk,
nem tapasztaltunk semmit, minek nyomait, ha öntudat-
lanul is — nem viselnők kedélyünkben; s valamint a
virág s gyom, mely a mezőt ellepi, oly magvakból nőtt,

melyeket a véletlen hintett el: úgy örömünk s szenvedéseink nagy része oly benyomások következményei, melyek még emléket sem hagytak magok után.

* * *

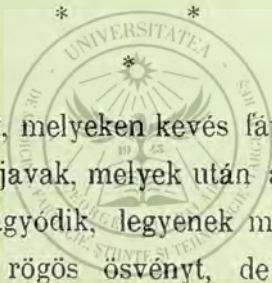
*

Nincs semmi, miben kínos pillanatokban több enyhülést találunk, mint ha helyzetünket megváltoztathatjuk; s vajjon józan-e tehát az, ki életét, melyben annyi fájdalmas vagy legalább kellemetlen időszakokra számíthat, úgy rendezzi el, hogy helyzetét megváltoztatni többé hatalmában nem áll?

Életem különböző viszonyok között folyt le. Voltam oly helyzetben, midőn sorsomat irigyelték, éltem napokat, midőn talán részvét tárgyja valék, de csak egyet tanultam mind e tapasztalásaimból, s ez az: hogy megelégedésünk nem helyzetünktől, hanem annak elfogásától függ. — Akár kedvez, akár üldöz a sors, mindig találunk valakit, ki nálunknál még kellemesebb vagy még szánandóbb helyzetben áll. S hogy el ne bízzuk magunkat, vagy el ne csüggedjünk, nem szüksé-

ges egyéb, mint hogy szerencsés pillanatainkban azokra, kik még szerencsésebbek, s ha szenvedünk, azokra, kik még szerencsétlenebbek, fordítsuk figyelmünket. — A ki helyzetét megfontolva, az egyik mérlegbe azon javakat teszi, melyeket nélkülöz, a másikba azon bajokat, melyektől ment: az sem arra, hogy magát elbizza, sem arra, hogy kétségbe essek, nem talál elég okot.

A sima utak, melyeken kevés fáradsággal messze juthatunk, s azon javak, melyek után az emberek többsége leginkább vágyódik, legyenek másoké. Nekem, ó Mindenható! adj rögs ösvényt, de szép kilátással, mely mindig fölfelé vezet, s melyen azon meggyőződéssel haladhatok, hogy eltévedni nem fogok.

*   *

*

Vallásunk szerint a hit, remény és szeretet által válunk boldogokká, s ezek egyszersmind a legfőbb erényeknek neveztetnek. Szép eszme ez, mely az erény és boldogságnak ugyanazonosságát mondja ki, s a mily szép, oly való is, mert ha egyes rossz indulat s

bűnös cselekedetnek büntetése elmarad, bizonyosan nem tett, sőt nem gondolt senki jót, minnek jutalmát nem élvezte. Csak öntudatunkban, érzéseinkben fekszik az; de nem érzéseinktől függ-e minden boldogságunk?

* *

*

Annyira el vagyunk foglalva minden pillanatban önmagunkkal, hogy még azon érzésekbe s helyzetekbe sem tudjuk belé gondolni magunkat, melyeken egykor magunk is keresztül mentünk. Mily kevés férfiú érti az ifjú lelkesedését, a gyermek boldogító játékait. Csak később, midőn életünk köre szűkebbé válik, midőn keveset számítva a jövőre, ismét a múlthoz fordulunk, s mert saját erőnk fogyni kezd, mások számára alkottunk terveket, akkor vonúl el a fátyol, melyet önzésünk szemeink elé vont, s vénebb korunkban ismét értjük a gyermek s ifjú érzéseit.

* *

*

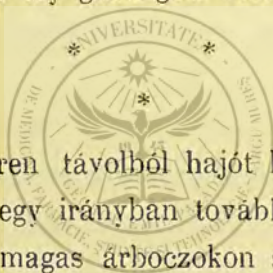
Ifjabb korunkban többnyire a tapasztalás, később az erő hiányzik, hogy valóban nagyot s az emberiségre nézve hasznost vihessünk véghez, s így múlik

el életünk. melynek első felében nem tudjuk, mit kezdjünk erőnkkel. a másodikban, mit kezdjünk tapasztalatainkkal.

* * *

*

Ha visszagondolunk múltunkra, s eszünkbe jut mostanig már mennyit veszítettünk el, alig foghatjuk meg, hogy valaha oly gazdagok voltunk.

Ha a tengeren távolból hajót látunk, mely duzzadó vitorlával egy irányban tovább halad, szivünket vágy tölti el. A magas árboczokon színes zászlók lobognak, vitorláit hófehérek, s oly nyugodtnak látszik, mintha csak állna, s mégis tudjuk, hogy kedvező szelekkel kitüzött célja felé halad. De ha ugyanezen hajó fedélzetén lennénk, nem itélnénk-e másképp? A nagy gálya, mely a távolban oly nyugodtnak látszik, nem halad-e épen úgy ingadozva, mint az, melyen magad ülsz, nem szántja-e föl a karsú habokat, melyek tajtékozva csapnak föl elején, míg a szorongatott oldalak a küzdelem között recsegnek s nyikorognak, mintha a roppant teher alatt, mely rájuk

nehezül, szét akarnának törni? S nem járunk-e épen így azon nagy férfiak s események emlékeivel, melyek az idő távolában előttünk feltűnnek? A történet keserű tengerén nem evezett keresztül senki nagy küzdelmek nélkül.

* * *

*

Valamint a zátony, melyet nagyobb folyók torkolatánál találunk, azon iszap- s porondból támad, melyet a folyó, midőn futása még sebesebb vala, magával ragad. s később, miután lecsendesedett, lerak: úgy mind azon nehézségek s akadályok, melyekkel élünk végső szakában találkozunk, többnyire csak azon szebb napok maradványai, midőn éltünk még gyorsabban folyt.

* * *

*

Vannak emberek, kik azt hiszik, hogy mivel nagy államférfiak s bölcsek a világ nagy eseményeit látszó egykedvűséggel szokták tekinteni, nekik is ahhoz, hogy hasonló magasságra emelkedjenek, csak az kívántatik, hogy hasonló érzéketlenséget mutassanak. Ha éjszak felé megyünk, hasonló tüneményeket talá-

lunk, mintha magasabb tetőre mennénk. A sarkvidékeken a legkisebb dombon ugyanazon állatokat, növényzetet s hőmérsékletet találjuk, mint midőn a Montblanc csúcsához közeledünk, csak a magasság s a messze látkör hiányzanak.

*   *

*

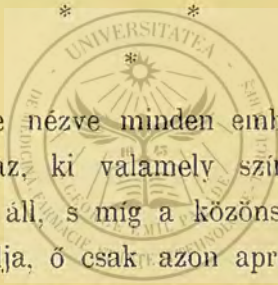
A hatás, melyet reánk látkörünk tesz, nem a tárgyaktól függ, melyeket az magában foglal, hanem inkább az időszaktól s kedélyünk hangulatától, melyben azt látjuk. — Nincs vidék oly szegény, mely tavaszkor s oly pillanathan látva, midőn magunkat boldogoknak érezzük, reánk kellemes hatást ne tenne. Így vagyunk életünkkel is. Reményzöld tér, itt-ott egy kis virág s fölöttünk a tiszta sugár, mely a magasból jó, s mindent átmelegítve világával tekintetünket fölfelé vezet: kell-e több, hogy magunkat, bármi szűk vagy érdektelen körben is, megelégedve érezzük?

*   *

*

Az emberek nagy része, a helyett, hogy jelen helyzetét tökéletesen élvezni vagy használni akarná,

mindig a jövővel törődik s ahhoz készül, mintha épen az, hogy jelen kötelességeinket teljesen betöltjük s azt egészen élvezzük, nem lenne a legjobb mód, melyen a jövőre készülhetünk. — Nem tudunk semmit oly bizonyosan, mint életünk bizonytalanságát, s mégis minden meggyőződéseink közt épen ez az, mely életünkre legkevesebb gyakorlati hatást gyakorol.

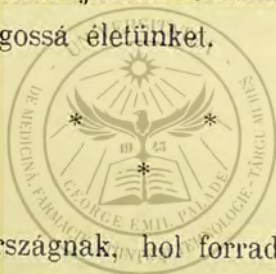
Saját életére nézve minden ember oly helyzetben van, mint az, ki valamely színi előadásnál a színpalak mögött áll, s míg a közönség a szép jeleneteket megtapsolja, ő csak azon apró nyomorúságokat látja, melyekkel e pompa jár: bámulhatjuk-e, hogy a legjelesb s legirigyeltebb férfiak között alig található olyan, a ki akár magával, akár sorsával megelégednék?

* *

*

Tudom, az élet nem sokat ér, s van oka panaszra annak is, kinek helyzetét legkedvezőbbnek tartjuk; de vajjon, ha a színdarab egyaránt unalmas az egész közönségnek, nem jobb-e mégis, ha azt kényel-

mes páholyunkban, mint a tömött karzaton nézhetjük végig — és a kellemetlen utazásnál nem irigyelhetőbb-e annak helyzete, ki azt hintájában teszi, mint azé, ki rossz szekeren vagy épen gyalog, kirázva és besározva, jut esti tanyájához? Oh e kis zökkenések és főkép a nagy sár és piszok, melyek között haladnunk kell — mik fiatal korunkban, ha életünk útjára készülünk, soha nem jutnak eszünkbe — épen ezek teszik nyomorúságossá életünket,

Mint oly országnak, hol forradalom dül: úgy a léleknek is, melyet benső küzdelmek gyötörnek, semmi sem enyhítheti jobban szenvedéseit, mint külső ellenséget keresve, az egymás ellen dülő erőket új küzdelemben emészteni föl.

*   *

*

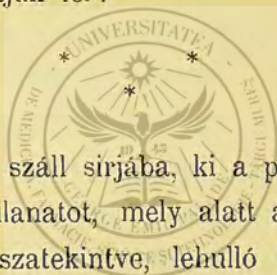
Csaknem mindent ismét visszaszerezhetünk, a mit elvesztettünk, de azt, a mit hosszú fáradság s küzdelem után visszaszereztünk, s a minek birtoka

most csak arra int, a mit érte tennünk és szenvednünk kelle, fogjuk-e ismét élvezhetni? Ez más kérdés.

* * *

*

Nem nyomorult lét-e ez, melyben nyugalmunkat csak a közönyösséggel, a szerencsét csak aggodalmakkal együtt találhatjuk fel?

Hány ember száll sirjába, ki a pálya végeig nem ért egy derült pillanatot, mely alatt a multnak elvonnuló vészeire visszatekintve, lehulló könyei fölött a békének szelíd ivét láthatta volna!

* * *

*

Mily nyomorultnak kell lenni az életnek, ha meggondoljuk, hogy épen azok, kik az emberek között legmagasabban álltak, semmit nem éreztek élénkebben, mint természetünk nyomorultságát.

* * *

*

Mentől magasabban állunk, annál inkább érezzük a természet s alkotójának nagyságát, és saját nyomorúságunkat.

*   *

*

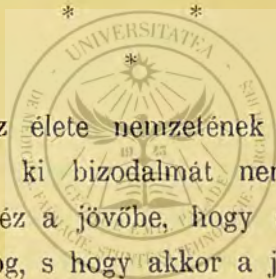
Az emberek nagy része csupa sietés által fosztja meg magát élte legszebb örömeitől. Valamint az, ki a hegytetőn rendkívül nagyszerű kilátást vár, a természet szépségeit, melyeket útközben talál, alig méltatja figyelmére, s így sokszor nagyobb élvezetektől fosztja meg magát, mint a melyeket fárasztó vándorlásának czélján találhat: így cselekszünk sokszor életünkben. Csak végcélunkra gondolva elsietünk az élvezet mellett, mely utunkban fekszik, s ki tudja, nem fog-e épen akkor, mikor azt elértük, láthatárunk elborulni, vagy nem leszünk-e fáradtabbak, semhogy az előttünk nyiló nagyszerű kilátást élvezni képesek volnánk?

*   *

*

Átláthatjuk később, hogy az, mi által fiatalságunkban boldogok valánk, mind hiábavaló, de vajjon ha a karácsonyfa gyertyái eloltattak, az édességek és

játékok, melyek ágain függöttek, leszedettek s a gyermek látja, hogy mi oly remény zöldnek látszott, csak tük, melyeknek mindenikén megszúrhatja magát, nem néz-e vissza újuló örömmel az estére, melyen oly boldog volt? S nem vagyunk-e hasonló gyermekek mi is? Minden, minek életünkben örültünk, mulékony, de az öröm maga nem tűnik el nyom nélkül.

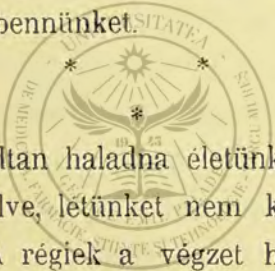
Kinek egész élete nemzetének nagy küzdelmei között folyt le, s ki bizodalját nem vesztve, azon meggyőződéssel néz a jövőbe, hogy az ügy, melyért küzdött, győzni fog, s hogy akkor a jövő nemzedékek, ha majd azokra, kiknek jólétüket köszönik, visszaemlékeznek, hálával mondják el az ő nevét is — az bármennyit áldozott, s bármi kevés elismerést talált életében, nem panaszkodhatik sorsa ellen.

* * *

*

Nem csak minden jó tett, de még minden jobb gondolat és nemesebb érzés is meghozza jutalmát. Mert, ha a világ elfeledi is legszebb tetteinket, szívünk, mint

az edény, mely egykor drága illatot foglalt magában, megtartja minden érzésnek nyomait. S ha van valami, mi a jobb embert az élet bajai között vigasztalhatja, ez azon meggyőződés, hogy eltének minden pillanatában öntudatlanul saját jövőjén dolgozik. Életünk termékeny földjében minden megtermi gyümölcsét, s valaminek a bűn vagy tévedés nem marad büntetés nélkül, úgy minden jó meghozza jutalmát legalább az által, hogy jobbá tesz bennünket.

Mily nyugodtan haladna életünk, ha csak a jelennek gondjait viselve, életünket nem keserítenők el hiú aggodalmakkal. A régiek a végzet hatalmára utaltak, melynek még az istenek sem állhatnak ellent: a keresztény hit az isteni gondviselésre int, melyben megnyugodhatunk; de ki az, ki a vallás és filozófia intéseit követi? Sőt mentől magasabban állunk miveltségben, mentől inkább fáradunk, hogy szenvedélyeinket legyőzve, a jelentől függetlenekké váljunk: annál több hatalmat gyakorol fölöttünk a jövő; s ki a környező veszélyekkel szembe száll, aggodalommal tekint a jövő felé, mely sötét felhőként emelkedik láthatárán, pedig tudhatná, hogy ha az végre eljő s őt körülveszi, csak

ép oly ködnek fog mutatkozni, minőn már életében többször keresztül ment.

* * *

*

Ne higye senki, hogy az által, ha tevékenységét megszorítva, a legszűkebb körbe visszavonul, nyugalmát biztosíthatja. Az élet gondjait bőven pótolják a képzelet szenvedései, s a hypokondria, mely azoknak osztályrésze, kiknek egyéb bajok nincs, egyensúlyban tartja a mérleget, melylyel a sors az egyeseknek boldogságát méri. Sőt a tapasztalás mutatja, hogy valamint közönségesen azt szorítja csizmája leginkább, kinek mindenki szép lábát dicséri: úgy sok ember épen az által szenved legtöbbet, miért leginkább irigyeltetik; s a tudós esze, a fukar vagyona, a becsületes ember jó hira, a szent üdvössége miatt aggódik leginkább.

* * *

*

Ha minden haszontalan gondot, minden önalkotta fájdalmat, s azon lelki kínokat, melyeket később magunk sem értünk, életünkől kitörölhetnők: mily paradicsom lenne e világ. Ebben fekszik az ok, melyért

igen fiatal vagy agg korukat már elért férfiakat sokszor oly boldogoknak látunk. Az ifjú élete szegényebb, mint a férfiúé, s az aggnak vállait több valóságos baj terheli, de az agg és gyermek sokszor szabad a képzelt kínoktól, s csak ez boldogságuk.

* * *

*

Miután míg élünk, mindig érezünk is valamit, arra, hogy magunkat a legkedvezőbb körülmények között is nyomorultaknak képzeljük, nem szükséges egyéb, mint hogy minden egyes testi s lelki érzésünkre ügyeljünk s azokat fontosaknak tartsuk.

* * *

*

Ki saját személyével s érzéseivel fölötte sokat foglalkozik, mi, fájdalom, olyanoknál, kik sokat gondolkoznak, nagyon is közönséges, — az e rossz szokás káros következeit csak úgy kerülheti el, ha énjét s állapotját a lehetőleg tisztán s tárgyilagosan fogja fel.

* * *

*

Valamint minden hegy távolról tekintve kéknek látszik, s ha közelebb lépünk, legjobb esetben is csak zöld: úgy a jövő távolában minden égi színben tűnik fel, s ha közelebb lépünk, legfeljebb a remény zöldjében áll előttünk.

* *

*

Az balgatóg, ki sorsa ellen azért panaszkodik, mert ifjúságának vágyai és reményei nem teljesültek. — A természet nem azért adja álmainkat, hogy a reájok következő napot létesítésökre szenteljük, hanem azért, hogy szelíd karjaikban megpihelve, a nehéz napi munkára képesekké váljunk.

* *

*

Bizonyos, hogy valamint reményünk, úgy aggodalmaink sem teljesülnek egészen soha. — Ha a jövővel foglalatostkodunk, a jónál elfelejtjük az apró bajokat, melyekkel az mindig jár, a rossznál azon vigasztalásokat, melyek bajaink között soha nem hiányzanak egészen. Képzeletünk jóban és rosszban mindig tökéletes állapotokat mutat. Az életben vegyes és darabos

minden, s örömeink mint fájdalmaink egyaránt tökéletlenek.

* * *

*

Kivéve azon hibákat, melyek testi szervezetünk következményei és így a pathologia és nem a morál körébe tartoznak, nincs olyan, melyet legyőznünk ne lehetne. A természet erre két eszközt adott, egyike a remény, másika a félelem, s minden ezeknek helyes alkalmazásától függ. — Azon hibákra, melyeknek kútfeje erős szenvedély, csak az első, azokra, melyek gyengeségből erednek, csak a második által hathatunk.

* * *

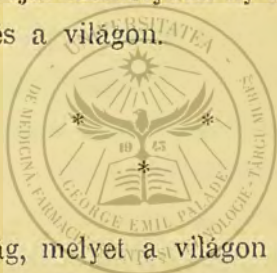
*

Elmének s kedélyünk nyugalma a legfőbb, sőt az egyetlen boldogság, melyet a földön találhatunk, s miután az elsőt csak erős meggyőződés, a másodikat csak erős akarat által érhetjük el, életünk főfeladata az, hogy e kettő után törekedjünk.

* * *

*

Minden ember saját boldogsága után fárad, de azt mindenki csak másban találhatja fel. Legyen isten, emberiség, haza, családi körünk vagy bármi más, de mindenkinek saját személyén kívül szükséges valami, a miben s a minek élhessen. Szerencsénk tulajdonképpen csak attól függ, hogy saját szívünk szerint választhassuk a czélt, melynek magunkat feláldozzuk. E szabadság és saját személyünk ily alárendelése nélkül nincs megelégedés a világon.

A boldogság, melyet a világon élvezhetünk, sokkal kevésbé függ attól, miként viselik magokat irányunkban mások, mint inkább attól, mint járunk el mimagunk mások irányában. -- Az, ki minden kötelességeit teljesíti, ha iránta az egész világ igazságtalan lenne is, mindig boldogabbnak fogja érezni magát annál, ki iránt mindenki méltányos, de ki magát túlbecsüli, vagy kit szeretet környez, de ki szeretni képtelen.

Félig közmondássá vált, hogy csak az boldog, kinek szükségei nincsenek, s valóban helyesen is, ha boldogságunk alatt csak azt értjük, hogy az élet gondjai- s csapásaitól mentek legyünk. Mentől kevesebbre szorulunk, mentől kevesebbet érezünk, kívánunk, egy szóval, mentől kevesebbet élünk, annál kevesebbet szenvedünk s ily értelemben csakugyan az a boldogabb, ki nem született — vagy a nemlét állapotjához, mint a krétin, közel áll. Ha azonban a boldogság alatt nem negatív, hanem pozitív fogalmat értünk, épen az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mert, miután minden szükség kielégítése élvezetet nyújt, sőt miután nincs oly élvezet, melyet nem szellemi vagy anyagi szükség kielégítésének köszönünk: világos, hogy boldogságunk mértéke kielégíthető szükségjeink számában kerekesendő.

*

*

*

Midőn a gazda a tavasz kikeltével látja, hogy a tél vetéseit nem rontotta meg, s a téren, melyet őszkor bevetett, minden zöldelni kezd; midőn a hajós a kikötőt megpillantja, vagy legalább méréseiből észreveszi, hogy céljához közelit; midőn az atya gyerme-

keire néz, kik közül egyet sem vesztett el, s kik testben, lélekben épen serdülnek; midőn a tudós oly igazságot fedezett fel, mely további vizsgálódások alapjául szolgálhat; midőn a hazafi nemzetét haladni látja s azon meggyőződéssel néz reá, hogy szomszédaival minden téren megmérkőzhetik: nemde szerencséseeknek érzik magokat, s mi elmondjuk róluk, hogy sorsuk irigyelhető. S miben áll egész boldogságuk? Meglehet, hogy a gazda a mezőn, mely most szépen zöldel, nem fog aratni; az apa felserdült gyermekeit még holnap elvesztheti; a hajós a közelgő parton nem találja azt, mit ott keres; a tudós nagy fölfedezését csalódásnak ismeri; s ki tudja, vajjon az, mit a nemzet erejének tartottunk, nem volt-e betéges izgatottság, s azon pillanat, mely jóléte tetőpontjának látszott, nem volt-e kezdete sülyedésének? S nem örül-e mégis minden ember az ily pillanatoknak; s nincs-e igaza, ha magát szerencsésnek érzi? Hiszen elérte az egyedüli boldogságot, melyet a földön találhatni: remélhetett.

*

*

*

Valamint néhány zoolognak nézete szerint az ember, mint embryo, az állati organizmus különböző

fokain megy keresztül: hasonló fejlődésünk szellemi tekintetben is. — A gyermek vastag materializmusa, nem palástolt önzése, s azon könnyűség tekintetében, melylyel majd ragaszkodik, majd visszavonúl, csak a pillanat benyomása után indulva, minden bántást megbocsát és minden jótéteményt elfeled, mindig követ valakit s mégis mindig azon törí fejét, hogy előjáróinak hatalma alól kivonja magát, a míveletlen tömeg minden hibáiban részesül. Később ismereteink köre tágulván, lassanként elvesztjük előbbi éveinknek nemcsak előítéleteit, hanem hitét is. Határtalan megvetéssel nézünk le azokra, kik nálunknál még valamivel kevesebbet tudnak. Nem állhatva ellent a legvastagabb hízelgésnek, fellázadunk, ha észreveszszük, hogy valaki kormányozni akar, s megelégedve magunkkal, mégis mindig azon fáradozunk, hogy másnak tartassunk, mint mik valóban vagyunk; egy szóval: ismét bőven részesülünk mind azon hibákban, melyek a félmíveltséggel járnak, s nem áll senki oly magasan, ki, ha elfogultság nélkül saját múltjára visszatekint, kedélyi s észbeli állapotjaiban, melyeken maga keresztül ment, nem találhatná mind annak magyarázatát, a mit a tömegben vagy egyesekben leginkább rosszal és megvet. — Ön-magunkban hordjuk az emberismeretnek egyedüli, de

biztos kulcsát; s ha mégis kevesen jutunk e tudományhoz, az ok abban fekszik, mert kevesen tudunk, s még kevesebben akarunk visszaemlékezni saját multunkra.

* *

*

Sokszor hallottam, hogy az embereket csak rossz napjainkban ismerjük meg; s ez való, habár nem azon értelemben, melyben azt közönségesen mondjuk, hanem az ellenkezőben; mert csak ha nagyobb szerencsétlenség ér, győződünk meg, mennyire csalódtunk embertársainkban; de nem azért, mert őket jobbaknak hanem mert őket a valónál rosszabbaknak képzeltük. — Az emberi társadalomnak fel kellene oszlani, ha sok nemes elemet, sok nem ismert erényt nem foglalna magában, mely közönséges körülmények között lappang, de nagy pillanatokban, épen midőn reájok szükségünk van, utat tör magának. E részben saját tapasztalásból szólhatok.

* *

*

Ha egyes emberek vagy pártok árnyoldalait ismerni akarjuk, nem kell egyéb, mint hogy őket a

szerencse verőfényében lássuk: ilyenkor az árnyak nem maradnak el soha.

* *

*

Csak azt tudjuk valamely korról, hogy mit tartottak az emberek akkor a legfőbb boldogságnak — ez egy már elég a kor erkölcsiségének megítélésére. — Az ember mindig s mindenütt csak boldogságát keresi, s ha vágyait ismerjük, ismerjük irányát is, s én, valahányszor Herodotban ama szép fejezetet olvasom, melyben Solon Croesusnak azokat sorolja el, kiket ő a legboldogabbaknak tart, vágygyal nézek vissza azon korra, mely a legfőbb boldogságot ilyenekben kereste.

* *

*

A viszony az ész és szív, az elme s kedélyünk között ahhoz hasonló, mely a melegség és a világosság között létezik. Annyira együtt nyilatkoznak többnyire, hogy látszó különbségek mellett mégis azon gondolatra jutunk: nem ugyanazon egy kútforrásból erednek-e?

* *

*

A szív, mint a mágnesű, csak akkor találja nyugalomát, ha oly helyzetbe jutott, mely természetes hajlamának megfelel. Az ember boldog lehet oly helyzetben, mely meggyőződésével, de soha sem olyanban, mely érzelmeivel ellentétben áll.

*   *

*

Bármit mondjunk azon uralomról, mely minden fontos elhatározásnál az észet illeti, tagadhatatlan, hogy az emberek, még a legjózanabbaknak nagy része is, épen azon lépésnél, mely egész jövőjükre legnagyobb befolyást gyakorol — a házasságnál — szívét követi, az észet csak arra használva, hogy a helyzetet, melybe érzelmei által vezetett, rendezze; s még nagy kérdés: vajjon azok, kik máskép cselekszenek — józanabbul járnak-e el?

*   *

*

Kiknél az egyik érzék hiányzik, azoknál a többiek erősebbekké válnak; a vak finomabb hallása s tapintata által pótolja szemeit; a siket a szólót sokszor ajkainak mozgásából érti meg; így pótolja azoknál, kiknek kitünőleg sok eszök van — ez a szívnek, s

kitünőleg jó embereknél a szív — az észnek fogyatkozásait; s a tapasztalás azt mutatja, hogy főképp rendkívüli pillanatokban igen okos emberek — jobban, s igen jók sokkal okosabban viselik magokat olyanoknál, kik, ha csak eszöket vagy szívöket különállva tekintjük, náloknál magasabban állanak.

* *

*

Valamint egyes érzékeink csak különböző eszközök, melyeknek segédelmével a külvilág ismeretéhez jutunk; úgy az, mit észnek, s az, mit szívnek nevezünk, csak azon egy magasabb tehetségnek különböző érzékei, melyek által a szellemi szépség, és saját magasabb hivatásunk felfogásához jutunk.

* *

*

Néha nehéz, de semmi nem szükségesebb, mint az, hogy józanságunkkal józanúl éljünk, s oly dolgokat, melyek csak az érzéstől függenek, ne ítéljünk meg a hideg ész számítása szerint. — A mint valóban jó ember csak az lehet, kinek egyszersmind esze van: úgy valóban okos csak jó ember lehet.

* *

*

Gondolataink jutalma érzésünkben fekszik. Minden valóban nagy gondolat nemes érzésekhez vezet.

* * *

*

Az emberek ritkábban találkoznak eszméikben, mint érzéseikben. — Természetes képességünk, a műveltség s ismeretek különbsége, mindannyi ok, melyek miatt a látszólag legvilágosabb dolgokra nézve is nézeteink eltérnek egymástól, s minthogy egy új tény, melynek ismeretéhez jutunk, látszólag legerősebb meggyőződéseinket néha meggingathatja, sőt egészen át alakítja, természetes, hogy azon egyetértés, melyet az emberek eszméiben néha találunk, mindig ingatag s bizonytalan. — Érzéseikben a legkülönbözőbb állású s műveltségű emberek megegyezhetnek, száz új tény s tapasztalás, mely által meggyőződésünk egészen megváltozik, nem gyakorol semmi hatást érzéseinkre, sőt talán csak még magasabbra lökötta azokat, s szerelmünk még forróbbá válik, midőn azt reménytelennek látjuk. — Ebből az következik, hogy mindenben, mihez sok embernek egyetértése, s pedig állandó egyetértése kívántatik, nem azon összehangzásra számitha-

tunk bizton, mely nézeteikben, hanem csak arra, mely érzéseikben létezik.

* *

*

Mióta ész által pénzt is szerezhetni, az észbeli tehetségek s a tudományoknak legalább azon része, mely vagyonhoz vezethet, nagyobb tiszteletben tartatik; sőt azt tapasztaljuk, hogy korunkban az ész a jellemnél többre becsültetik, s pedig alig ismerék nézetet, mely nem csak korunk erkölcsiségére károsabb befolyást gyakorol, hanem magában véve is hibásabb. A legeszesebb ember, a legtudósabb csak aránylag az. S ha Newton találmányait ahhoz mérjük, mit tudni szeretnénk, vagy csak ahhoz is, mit eszünkkel elérhetünk s mi Newton óta mások által eléretett, az emberi ész gyarlóságáról győződünk meg, még ott is, hol annak legnagyobb nyilatkozványait bámuljuk. De egy valóban erényes férfiú oly eszménykép, melynél magasabbat még képzelni sem tudunk. Valamint az ész csak relativ, úgy a jellem absolut beccsel bír: s azért ennek kifejlesztése az, a mi után mindenekelőtt törekednünk kell. Az ész maga nemcsak, hogy boldoggá nem tesz, de még a boldogságra érdemessé sem.

* *

*

Az ember való becse nem eszének, hanem akaratának erejétől függ. Kiben az hiányzik, azt nagy elméleti tehetségek csak gyengébbé teszik; s nincs szerencsétlenebb, sőt néha alábbvaló teremtés a világon, mint a nagy ész, melynek a jellem meg nem felel.

* * *

*

Helyzetünk s viszonyaink elhatározó befolyást gyakorolnak eszméinkre s meggyőződéseinkre, s ritka az, kinek észbeli tehetségei függetlenül fejlődnek ki; de ezen függetlenség még ritkább a jellem tekintetében. Az emberek nagy többségénél a jellem helyzetek által határoztatik meg, s a legenda varratlan köntöséhez hasonló, mely a szükség szerint mindig tágabbá válik.

* * *

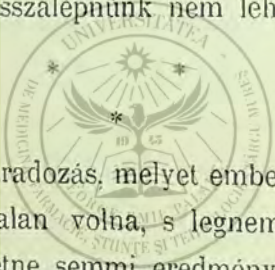
*

Épen, mert egy pontra mutat és ha irányából ki-mozdított, nem nyughatik addig, míg azt vissza nem nyeré, azért mozog a mágnesű; — így az ember, épen ha egy bizonyos irányt követ, ha mindig egy czél felé törekszik, akkor nyughatik legritkábban.

* * *

*

Kitünő tehetségű emberek többféle képességgel bírnak. A kérdés: mily pályán használhatják azokat legjobban, többnyire nem észbeli, hanem jellemök s kedélyök tulajdonságaitól függ; s ha hivatásukat annyian eltévesztik, ennek oka csak abban keresendő, mert a jellem s kedély hiányait, melyek által valamely pályára alkalmatlanokká válunk, többnyire csak akkor vesszük észre, midőn azon már annyira haladtunk, hogy becsülettel visszalépniünk nem lehet.

Ha minden fáradozás, melyet embertársaink javára fordítánk, haszontalan volna, s legnemesebb törekvéseinknek nem lehetne semmi eredménye; ha magasabb vágyaink nem teljesülhetnének, s a szép és jó soha nem győzhetne a világon: még akkor is e nyomorult létnek legszebb része azoknak jutott, kik csalódásaikat sirukig megtarták, s ha nem győztek is, legalább végső lehelletig nemes célokért küzdöttek.

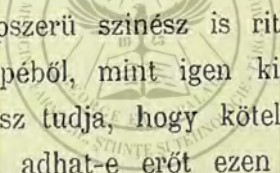
*

*

*

Egy tengerésztől hallám, hogy hajótöréseknél többnyire azok vesznek el, kik úszni tudnak; míg

látszólag sokkal inkább veszélyeztetett társaik a hajótöredékekhez kapaszkodva, megmenekszenek. Hasonlót látunk az életben is, hol a nagy hajótörések után, melyeket sokszor szenvedünk, épen a hatalmasabb egyéniségek, kik saját erejükben bíznak — vesznek el; míg az, ki szétrombolt létének töredékeihez ragaszkodik, nemcsak magát, de néha birtokának legbecsesebb részét is megmenti.

Még középszerű színész is ritkábban esik ki a színpadon szerepéből, mint igen kitűnő emberek az életben. A színész tudja, hogy kötelessége szerepében maradni, s nem adhat-e erőt ezen öntudat az életben is?

Archimedes csak egy pontot kívánt a földön kívül, hogy azt sarkaiból kiemelje. Újabb időben azonban egy — ha nem csalódom német tudós — kiszámította, hogy e ponton kívül még nem tudom mily hosszú emeltyűre, s más készülletekre lenne szükség, s így nem sok reményünk lehet, hogy a nagy tudós büszke

igérete valaha teljesüljön. Igazabb ez állítás, ha azt az emberre alkalmazzuk; itt csakugyan elmondhatjuk, hogy ki önmagán kívül csak egy megrendíthetetlen pontot talál, melyre támaszkodhatik, az önmagával akármit tehet. — míg ily pont nélkül nem birunk hatalommal önmagunk s így semmi más fölött sem: mert minden hatalom, melyet más tárgyak fölött gyakorlunk, attól függ, melylyel saját magunk fölött birunk.

A ki az embereket oktanni vagy felettök uralkodni akar, az elébb győzze le önmagát és uralkodjék saját szenvedélyei fölött. — Ez első föltétele minden hatalomnak, melyet mások fölött gyakorolhatunk, s a keresztény vallás, midőn tőlünk önmegtágadást kíván, más szavakban csak ugyanazon elvet hirdeti, mely az életfilozófia alapja. — Minden embernek becese azon aránytól függ, melyben magát akár egy magasabb hatalom parancsai, akár saját meggyőződésének alárendelni képes.

*

*

*

Ki a holdkórost azon pillanatban, midőn a háztetőn jár, nevén szólítja, bizonyosan nem érdemli, hogy barátjának neveztessek: s ép oly kevéssé érdemlik azt azok, kik valamely nemzetet helyzetének veszélyességére olyankor emlékeztetnek, midőn visszalépnie nem lehet többé. Valamint az egyes, úgy népek életében vannak pillanatok, melyeken őket csak önbizalmuk vezetheti szerencsésen keresztül, s ki azt gyengíti, valószínűs honárulást követ el. — Ha a politikában a szenvedélyek egyszer síkra szálltak, a józanságnak többnyire csak egy kötelessége marad — a hallgatás.

Vannak emberek, kik a legkülönbözőbb tárgyak között hasonlatosságot találnak, vannak, kik a látszólag leghasonlóbbakban különbségeket fedeznek fel. Az első a költőknek, a második azoknak kedvencz foglalatossága, kik magokat filozófoknak tartják; s miután a legkülönbözőbb tárgyak között mindig legalább valami analógia található, de tökéletes ugyanazonosság a világon nem létezik: kellő gyakorlat mellett tulajdonkép egy sem igen nehéz. Nehéz csak a különbséget s hasonlóságot egyszerre látni, s pedig ez a való józanságnak

jelleme; azért sokkal könnyebben találunk akár költőt, akár filozófot, mint valóban józan embert.

* * *

*

A legjobb ember is sokszor azt teszi, mit másoknál rosszal, sőt megfoghatatlannak tart. Általában véve alig találunk valakit, ki személyes viszonyaira ugyanazon mértéket alkalmazná, melyet másoknál használ; pedig ez a legczélszerűbb. Mert valamint a józanság csak abban áll, hogy másoktól ne követeljünk többet, mint a mit hasonló helyzetben magunk is tenni akarunk: úgy az erény nem egyéb, mint hogy magunk is teljesítsünk mindent, mit másoktól követelünk.

* * *

*

Az erény, melyet a sokak által hibásan jóságnak nevezett szenvedő jámborsággal összezavarnunk nem szabad, csak azon rossz hajlamok s tulajdonságok leküzdésében áll, melyekkel születünk, s e küzdelemnél nincs nehezebb.

* * *

*

Az erény, mint Aristoteles mondja, két szélsőségnek kellő közepe. — De épen ebben fekszik a veszély, melynek magunkat az által kiteszszük, ha egyes hibáink ellen következetes erőfeszítéssel küzdünk. — Néha legyőzzük hibánkat, de ritkán a nélkül, hogy az ellenkezőbe ne esnénk. — A különböző tulajdonok egyensúlya, mely erényünknek s boldogságunknak feltétele. egyes esetekben a természet adománya, néha életviszonyaink s azon befolyásnak eredménye, melyet reánk a társaság gyakorol; de talán nincs senki, ki azt magának reflexió és erős feltételek által szerezhetné meg. — A reflexió jó arra, hogy saját hibáink- és gyengeségeinkről meggyőződjunk, de nem arra, hogy jókká és erényesekké tegyen.

*

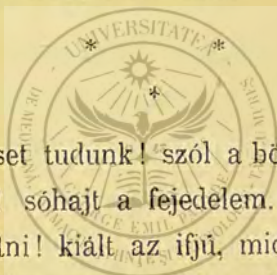
*

*

Ki a mát csak arra használja, hogy a holnap s tegnaptól gondolkozzék, s kinek jelene csak emlékekből s reményekből áll, az soha megelégedve nem érezheti magát. Nincs oly boldog élet, melynek szomorú pillanatai, sőt időszakai ne volnának; s ki nem tud vagy nem akar felejtetni, s a jelen szűk lapjain egész múltjának szomorú történetét följe-

Miután az ember legérzékenyebb fájdalmai ki nem elégíthető szükségeiből erednek, és csak anyagi vagy szellemi szükségeink kielégítése az, miből élvezeteinket merítjük, igen természetes, hogy fájdalmaink örömeinknél tartósabbak. — Azon arányban, melyben valamely szükség kielégített, fogy s megszűnik azon élvezet, melyet annak kielégítésében találtunk. A fájdalom, melyet nélkülözésünk okoz, az által, hogy a nélkülözés tovább tart, csak nagyobbá válik.

Mily keveset tudunk! szól a bölc. Oh volna bár több hatalmam! sóhajt a fejedelem. Van-e ember, ki így tudna szeretni! kiált az ifjú, midőn kedvesére gondol. — Csak mikor szeret, akkor elégszik meg szívünk önmagával.

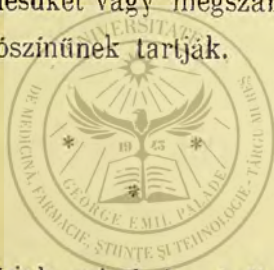
*

*

*

Kevés embert találunk, ki annyira oktalan, hogy oly dolgok után epedjen, melyeket maga is lehetetleneknek tart; de még kevesebbet, ki elég józan arra, hogy azon javak után ne vágyódnék, melyeket elérhetőeknek gondol; s ezért megelégedésünk leginkább

attól függ, hogy a számunkra létező kedvező lehetőségeknek körét fölötte tágnak ne tartsuk. Bár mi kellemetlen helyzetünk, azon meggyőződés, hogy az megváltoztathatlan, megnyugtató hatást gyakorol kedélyünkre, s a tapasztalás azt mutatja, hogy oly betegek, kik bajok orvosolhatatlanságáról meg vannak győződve, vagy oly rabok, kiknek a szabadsághoz semmi reményök nincsen, sorsukat könnyebben viselik olyanoknál, kik felüdülésüket vagy megszabadulásukat lehetségesnek, sőt valószínűnek tartják.

Csak azt bírjuk, miről, ha kell, le tudunk mondani. Oly kincsnek, melyet nélkülözhetlennek tartunk, nem urai, hanem szolgálói vagyunk.

Kinek a sors mindent adott, mi után a tömeg vágyódik, szintúgy mint az, ki homloka izzadságával keresi mindennapi kenyerét, a szerencsét csak saját

keblében találhatja. A szikla, melyet a nap sugarai meg-aranyoztak, azért nem termékenyebb.

* * *

*

Az emberek nagy része annyira vágyódik kitüntetés után, hogy ha arra más okot nem talál, legalább azzal dicsekszik, hogy nála szerencsétlenebb vagy bűnösebb ember többé nincs a világon. Ez azon tulajdon, mely a legdicsőbb tettekre erőt ad, s melyben fő gyöngeségünk fekszik; s míg ezt megtartjuk, se a Leonidasok, se a Herostratusok nem fognak hiányzani, s a szabadság s a kényuralom megtalálja bajnokait.

*

Azok, kik a közönség tapsait megszokták, többnyire úgy viselik magukat a közvélemény irányában, mint magukat sokan nejeik iránt viselik. Közönyösek, míg hozzájok hí marad, a dühösségig szerencsétlenek. ha őket elhagyva, mást karol föl.

* * *

*

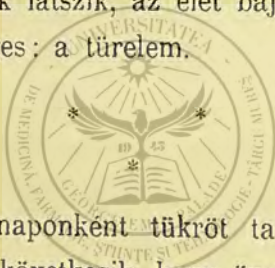

Nagy szerencse, hogy csaknem minden embernél találunk egy tárgyat, melyről beszélgetésünket érdekesnek tartja: azt, ha vele magáról beszélünk.

*   *

*

Miután a teher, mely alatt csaknem leroskadunk, idővel vagy ismét levétetik vállainkról, vagy megszokás által könnyebbnek látszik, az élet bajainak elviselésére csak egy szükséges: a türelem.

Ha valaki naponként tükört tart is maga elébe, abból még nem következik, hogy önmagát ismeri. Mosolygóbb vagy komolyabb, de mindenesetre más arcot mutat mindenki, midőn maga, mint midőn a világ előtt jelenik meg.

*   *

*

Nincs a természetnek veszélyesebb adománya, mint a szépség; nem, mert mulékony, mit végre minden adományainkról elmondhatunk, de mert tudva mulékonyágát, szólva róla, azt észre sem vesszük.

Leghívebb barátunk nevezzük tükrünket, s ő megteszi kötelességét, s valahányszor hozzá fordulunk, igazat mond; csak hogy mivel ezt többnyire naponként tesszük, igazságai elvesztik hatásukat. Hajunk egyenként őszül, redőink lassankint támadnak, s a különbség ma s tegnap között oly csekély, hogy azt észre sem vesszük, s végre oda jutunk, hogy ősz hajakkal, redőzött homlokkal ifjabb korunk modorát tartjuk meg s nevetőségessé válunk, miről nemesak nők, de férfiak között is elég példát hozhatnék föl. Keleti közmondás, hogy Zuleika szépségét csak az ismeri, ki őt Jussuf szemeivel nézi; s miért bámuljuk hát, ha sok tisztos matrona, vagy úri ember, ki mint szép nő vagy legény vénült meg, magában bájokat talál, melyeket más halandó nem is sejdít. Soha Jussuf nem szerette Zuleikáját anyyira, mint ezen urak s asszonyságok magokat.

Oh, ha tapasztalásaimmal még egyszer ifjú lehetnék! — így sóhajtanak sokan, — de vajjon lehetnél-e ifju tapasztalásaiddal? Nem az évek, hanem mit bennök tapasztaltunk, vénítnek; nem a nyári napok hosszú

sora, hanem az egy reggeli dér, melylyel az ősz be-
köszönt, fosztja meg a fát lombjától.

*   *

*

Tapasztalásaink nagy részben azon módtól füg-
genek, melylyel az emberekhez közelitünk; s ha a férfi
vágygyal tekint vissza életének azon korszakára, mely-
ben bizodalmát az emberek iránt még semmi nem in-
gatta meg: az ifjú bizodalma talán nem csalódáson,
hanem azon alapszik, hogy az emberek az ifjú irányában
csakugyan jobbak voltak, s pedig azért, mert ő maga
is más volt irányukban, s mert, mint a növény virága,
úgy az emberi szív legszebb tulajdonai csak meleg
érintésnél nyílnak meg. A mily arányban magunk meg-
változunk, úgy változnak meg az emberek irányukban,
s kit az ég gyermeki kedélylyel áldott meg, az több-
nyire vég napjáig megtartja gyermeki bizodalmát is.

*   *

*

Az, hogy valakit szegénynek nevezünk, nem nél-
külözéseinek számától s nagyságától, — melyekre nézve
legszegényebb napszámosunk az afrikai királynál még
mindig jobban áll — hanem azon aránytól függ, mely-

ben saját vagyonunk hasonlóink vagyonával áll. Minden osztályban vannak szegények, s a szegény herczeg, szegény báró, vagy szegény kereskedő nem érzi magát kevésbé gyötörve s megalázva azon nélkülözések által, melyeket vagyontalansága szükségessé tesz, habár helyzete igen sok másokéhoz mérve irigylésre méltó, s habár arra, hogy maga s mások által gazdagnak tartassék, csak az lenne szükséges, hogy egy fokkal alább szálljon. A szegény herczeg mint egyszerű nemes, a nagykereskedő mint boltos, a szegény mesterember a napszámosok között, a nélkül hogy vagyona egy fillérrel szaporodott volna, egyszerre gazdaggá válnék. S mért nem él tehát senki ezen egyszerű móddal, mely által többnyire mind azon gondoktól egyszerre megmenekülhetne, melyek vagyonából erednek? Mert ha nehéz emelkedni, még nehezebb leszállni, s mert végre minden emberi hibák s gyöngeségek között legnagyobb s legellenállhatlanabb: hiúságunk.

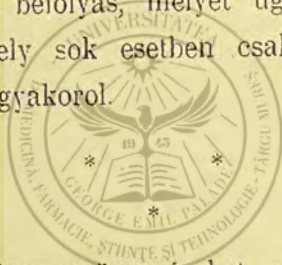

Nincs nagyobb gyengesség, mint midőn azoknak, kiket szerelmünk által boldogíthatunk, egész szerel-

münket csak azért nem mutatjuk meg, hogy általok s a világ által gyengéknek ne tartassunk.

Ha meggondoljuk, mennyi ember nem tart semmit az orvostudományról, s ki mégis, mihelyt magát veszélyben hiszi, gyógyszerészhez fordul: akkor látjuk, mi csekély azon befolyás, melyet úgy nevezett meggyőződésünk, mely sok esetben csak kételyekből áll, cselekvéseinkre gyakorol.

Ki nem érez gyöngeségeket magában? ki nem tudja, hogy hibái vannak? s mégis az életben hány-szor nem vesszük számba mások gyöngeségeit, hány-szor nem tudjuk megbocsátani másokban azon hibákat, melyekre nézve magunk iránt oly engedékenyek vagyunk. Vajjon van e jogunk panaszkodni, ha számításainkban csak azért csalódtunk, mert az egész világot magunknál jobbnak s szilárdabbnak képzeltük?

Kik a gyöngeséget megvetik s érdemet keresnek abban, hogy magokat irgalom vagy szeretet által soha feltételeikben megingatni nem engedék, azokat kérdezzük meg: vajjon ép úgy tudnak-e ellentállani a haragnak s gyűlölségnek is? ha nem, akkor ne irigyeljük felsőbbiségöket. Én legalább nem látom át, mért tartsam a szív uralmát eszünk felett csak akkor gyöngeségnek, midőn az kedélyünk nemesebb tulajdonaiból veszi eredetét.

Nagy szerencse, hogy a félénk emberek többnyire hiúk is, (mert hisz e két hiba egy kútfőből, túlzott önszeretetből veszi eredetét) máskép sok, mit Voltaire, Erasmus, sőt mit Cicerótól birunk, soha nem mondott volna el.

*   *

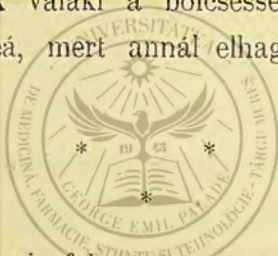
*

Szükséges, hogy bizodaljunkban óvatosak legyünk, de még szükségesebb, hogy óvatosak legyünk bizodalmatlanságunkban. Több ember vált azért szerencsétlenné, mert kelletinél kevesebb, mint azért, mert kelletinél több emberben bizott. A kétkedés megőriz

egyes bajoktól, de mindentől megfoszt, miben az élet való becse fekszik. Biztosabbakká tesz, de egyszersemind tehetetlenekké.

Semmi által nem szigeteljük el magunkat inkább a társaságtól, mint midőn előítéleteit elvetjük; s mentől inkább közeledik valaki a bölcsességhez, annál több szüksége lesz reá, mert annál elhagyottabbnak fogja találni magát.

Bizonyos korig folyvást egy-egy úgynevezett előítéletet teszünk le a másik után; később egyenként ismét visszaveszszük azokat, mert többnyire meggyőződünk, hogy nem oly egészen képtelenek voltak, mint előbb hittük.

Nagy része azoknak, kik magokat előítéletek által kormányoztatják, tisztán belátják azok képtelenségét, s nem az ítélőtehetség, hanem a jellem gyöngeségéből

követik előítéleteiket. Innen magyarázható azon rendkívüli befolyás, melyet a babona s a kuruzsolásnak minden neme épen a skepticismus korszakaiban gyakorol, melyek mindig egyszersmind a jellemgyengesség időszakai is.

* * *

*

Ha érdekeinket, sőt legszebb érzelmeinket saját előítéleteinknek feláldozzuk, az szomorú, hanem megfogható; de hányszor nem áldozzuk föl mindazt oly előítéleteknek, melyekben nem is osztozunk, saját meggyőződésünk ellen. Alig képzelhető, mennyire terjed gyöngeségünk. Ezerek között alig találkozik egy, ki, ha a tömegnél józanabbul gondolkodik, cselekedeteiben is józanabb merne lenni.

* * *

*

Azok, kik a születési aristocratia követeléseit nevetségeseknek tartják — mert hiszen azon felsőbbiséget, melyet a pénz ad, napjainkban nem vonja többé senki kétségbe — csak egyről felejtkeznek meg, s ez az: miszerint van valami ennél még nevetségesebb, s ez azoknak boszankodása, kik az által, mert néhány, talán

igen egyszerű ember, velök társalkodni nem akar, magokat sértve, sőt megalázva érzik.

* * *

*

Legtöbb önzést oly embereknél találtam, kik nagy észbeli tehetségek mellett kevés erélylyel, s olyanoknál, kik nagy erély mellett kevés észbeli tehetséggel bírnak.

Ki önzését legyőzi, az a legnagyobb akadálytól szabadul meg, mely minden való nagyságnak és boldogságnak utjában áll.

* * *

*

Az önzésnek különböző nemei között — s én e növénynek sokféle válfajaival ismerkedtem meg életemben, a legkellemetlenebb s émelygősebb nézetem szerint azoké, kik akár akarjuk, akár nem, magokat javunknak feláldozzák.

* * *

*

Az önzés legyőzésére nincs jobb mód, mint ha a földi javak hiabavalóságára és saját életünk bizonytalanságára emlékezünk; csakhogy ez uton önzésünkkel együtt egyszersmind erélyünket is elvesztjük. Általán véve többször tapasztaltam, hogy azok, kik saját érdekeik iránt philosophiai közönyösséget mutatnak, még közönyösebbek minden más érdek iránt, s hogy a közjóért többnyire azok legbuzgóbbak, kik akkor is, midőn saját érdekek forog kérdésben, nagy erélyt fejtenek ki.

A mely arányban valakit szeretünk, azon arányban aggódunk érte, azért az önzés mindig magában hordja büntetését. Az egoista, ki egész életén át csak saját boldogsága után fárad, minden iparkodásával csak hypochondricussá tette magát.

*

*

*

Valamint a középpont a gömb felszínére, úgy az, ki magát középpontnak tekinti, soha magasra nem emelkedhetik. — Nincs semmi, a mi minden magasabb

törekvéseinket annyira megghiúsítja, mint ha saját személyünknek nagy fontosságot tulajdonítunk.

* *

*

A ki minden személyes érdek, minden önző gondolat nélkül, tehetségeit egy nemes czélnak szenteli, boldognak érzi magát, s azt tapasztaltam, hogy olyanok is, a kik kizárólag magoknak élve, önző céljaiknak mindent alárendeltek, a szív- s léleknek legfőbb élvezeteit nélkülözték ugyan, de megelégedve élték napjaikat. A baj csak az, hogy valamint az egészen önzéstelen, úgy az egészen önző emberek a kivételek közé tartoznak, s hogy az emberek nagy többsége se az egyikre, se a másikra elég erővel nem bír s a két szélsőség között áll, vagy inkább ingadozik. S ha Aristoteles szerint az erény a szélsőségek kellő közepében fekszik, a szerencsét ne keressük ott; az mindig csak a szélsőségekben található.

* *

*

Önzéstelennek nevezzük a fiatalságot. Ez tévedés. Soha saját személyünk nem foglal el nagyobb helyet gondolatainkban, mint épen fiatalságunkban. A kivált-

ság, mely e boldog koré, csak abban áll, hogy az ifjú önzése mások érdekeivel még ellentétben nem áll. — Az emberek szívesen megengedik, ha fenn az égen a legszebb csillagot választjuk ki s azt sajátunknak nevezzük, vagy ha a világ legnagyobb embere akarunk lenni, csak itt a földön ne álljunk utjokban, s azon hivatalért ne pályázzunk, melyet ők vagy rokonuk kívánnának betölteni.

*

*

Többször tapasztaltam, hogy az életben épen oly emberek a legönzéstelenebbek, kik elméletben a legdurvább önzést hirdetik, s ha meggondoljuk, nincs is semmi feltűnő e látszó ellenmondásban. — Mindenki nem csak saját tapasztalásaiból, hanem saját hasznára is alkotja elveit, s azokat védi legtöbb hévvel, melyeket megszegve többször szenvedett, s melyekre magának szüksége volna; s nékem, ha Montaignet olvasom, a kedves öreg úr kemény okoskodásainál mindig az jut eszembe, mennyit kelle csalódnia, mennyire éreznie szive gyöngeségét, hogy saját védelmére az önzés egész philosophiáját építé fel erősség gyanánt, s mi hasztalan volt valószínűleg mindig ezen fáradsága.

*

*

*

Nem csak természeti hajlamból válunk önzökké, sokakat csak azon meggyőződés tesz azzá, hogy áldozataik által senkit boldoggá nem tehetnek, s mert ezen meggyőződés, akár előbb, akár később jöjjön, senkinél nem maradhat el, innen van, hogy ifjú korunkat meghaladva, csaknem valamennyien önzökké válunk. — Egy van, mi ettől megoltalmazhat, s ez a vallás, mely, miután mások boldogítására tett fáradozásaink sikertelenségéről meggyőződünk, azt, mit előbb éltünk legszebb céljának tekintünk, mint kötelességünket mutatja fel, s midőn szomorú tapasztalásainkkal kénytelenségből már magunknak élünk, saját boldogításunk helyett, saját tökéletesítésünket tűzi ki életünk feladataul.

*

*

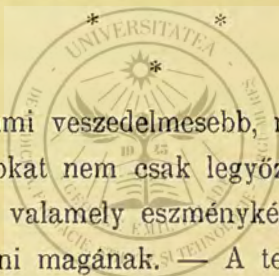
*

Épen mert az önzéshez való hajlamunkat legyőzni csaknem lehetetlen, azért szükséges, hogy oly viszonyokban éljünk, melyekben saját jólétünk mások jólététől feltételeztessék. Közelebbről tekintve, a családiaság s honszeretet nem egyebek, mint az önzésnek bizonyos nemei, melyek által az egyén nem csak el nem

szigeteltetik, sőt még szorosabban lánczoltatik ember-társaihoz.

*   *
*   *

A ki a hibákat, melyeket életében elkövetett, nagyon is megbánja, avval vigasztalhatja magát, hogy ha ezeket elkerülte volna, bizonyosan másokat és talán még nagyobbakat követett volna el.

Nincs semmi veszedelmesebb, mintha valaki belátva hibáit, azokat nem csak legyőzni, de megsemmisíteni akarja és valamely eszménykép szerint új jellemet akar alkotni magának. — A természet többnyire megboszúlja magát s ki ellene tört, az nyugalját s azon meglegedést, mely hajlamaink és tehetségeink egyensúlyából ered, örökre elveszíti.

*   *
*   *

Bár mit mondjanak pessimistáink, az emberi természet legnemesebb része most sem vészett el, s állítólag romlott századunkban is elég oly embert találunk, ki a legnagyobb önfeláldozásra képes, csakhogy az

pusztán eltévedt vándor talált, s megnézve boszusan eldobott. Helyzetében mit csináljon e kincscsel.

* * *

*

A való szerelem a naphoz hasonló, melynek sugarai annál melegebbek, mennél sötétebb helyre esnek.

*

*

Nem tudom a szerelemben mit bámuljunk inkább? a hatalmat, melylyel az támad s lelkünket megragadva, egész életünknek új irányt ad; vagy a csendet, melyben az érzés, miután egy ideig egész létünket eltölté, mint a láng fokonyként lelohadva, csaknem észrevétlenül elenyészik.

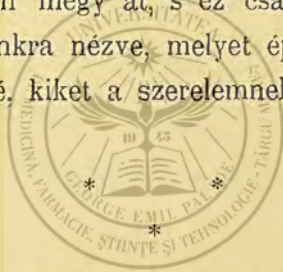
*

*

*

Az, mit szerelemnek nevezünk, két egészen különböző, sőt ellentétes kútöböl ered. Egyszer az ujság az, mi által vonzódva érezzük magunkat. Valamely személynek testi és lelki tulajdonai, melyekben egyébként semmi rendkívüli nincs, azért hatnak reánk, mert általok meglepve érezzük magunkat. Mászor a

megszokás az, mi lekötve tart és egyes nem szeretetre méltó tulajdonokat is türhetőkké, sőt jóllétünkre mintegy szükségessé tesz. — Hogy ezen érzésnek e két neme igen különböző s csak nyelvünk szegénységét mutatja, hogy azt csak egy szóval fejezzük ki, bizonyos; de bizonyos az is, hogy az emberek nagy része a szerelem mindkét nemének érzésére képes, de hogy ugyanazon személy iránt a szerelemnek egyik neme a másikba ritkán megy át, s ez csakugyan nagy baj házi boldogságunkra nézve, melyet épen azoknál találunk legkevésbé, kiket a szerelemnek első neme vezetett egymáshoz.

A szerelem éltünk virága s nem több; épen mert ezt csak később tudjuk meg, azért csalódunk annyiszor, s azért bánjuk meg s azért panaszkodunk az ellen, mi tulajdonkép életünknek legszebb része s legfőbb boldogsága volt.

*   *

*

Minthogy a szerelem — főkép azon fellengző érzés, melyről a költők énekelnek, a képzelődő te-

hetségen alapszik: természetes, hogy minden, mi erre hat, befolyást gyakorol ezen érzésre is, s pedig annál nagyobbat, mennél tisztább s látszólag fellengzőbb azon érzelem. Innen van, hogy az uralkodók s oly férfiak, kik bármi által épen hiresekké váltak, sőt még a gazdagok is, a női szivre oly nagy hatást gyakorolnak. Nem pusztá hiuság vagy haszonlesés hódítja meg szivöket, hanem a fényes környezet, mely között bizonyos férfiak megjelennek s mely a képzelethez szól.

Ha mindig egyenlően szerethetnénk, egyenlően boldogok lennénk. — De mert szerelmünk oly rövid, azért rövid boldogságunk is.

* *

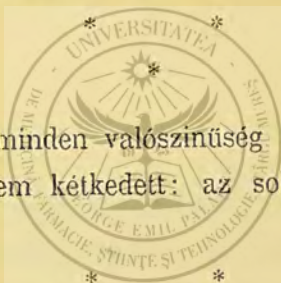
*

Az egyik bőkezűleg szerelmének egész tőkáját egyszerre veti oda kedvesének, a másik csak a tőkének kamatjait fizetgeti. Bámulhatjuk-e, ha annak később nincs mit adnia s ha ennek szerelme mindig csekélynek látszik?

* *

*

A ki szeret, annak megelégedése nem csak saját helyzetétől függ. — Hogy egészen szerencsésnek vagy egészen nyomorultnak érezze magát, saját örömén vagy bajain kívül még az kívántatik, hogy kedvesének helyzetében ne legyen semmi, mi saját boldogságát zavarja, vagy a miben vigasztalást találhat. Ez az ok, melyért az, ki valóban szeret, ép oly ritkán egészen szerencsés, mint egészen szerencsétlen.

Ki soha minden valóság ellen vakon nem hitt, ki soha nem kételkedett: az soha sem szeretett életében.

*

Szerelmünk is csak azért boldogít, mert kiragadva önzésünk köréből, nyomorult létünket s személyes érdekeinket elfelejteti velünk.

*

*

*

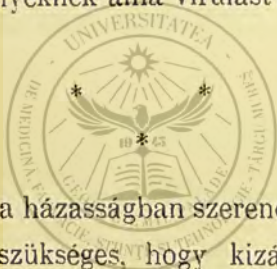
Két ember, bár miként szeresse egymást, nem olvadhat fel egymásban. Közel egymáshoz csak azok

maradhatnak, kik annak, hogy egymáshoz közeledjenek, mindig szükségét érzik.

* * *

*

A nap hatalmának műve, ha a fák új levelet hajtának s a virágok illatozva nyitják kelyheiket; de hány ibolya fonnyad, hány életdús csira szárad el e meleg sugarak alatt, melyeknek ama virulást köszönjük? Ilyen a szerelem!

Arra, hogy a házasságban szerencséseeknek érezzük magunkat, nem szükséges, hogy kizárólag egymásnak, de hogy a mennyire lehet, egymással éljünk. Valamint minden tárgynál az, hogy összesimulva közöttök cohaesio támadjon, nem az anyag hasonlóságától, hanem az érintkezési pontok számától függ, úgy van az sziveinknél is.

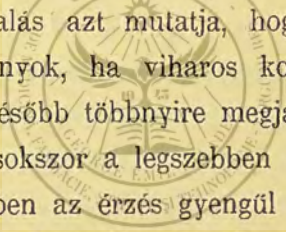
* * *

*

Nem ismerek semmi kellemesebbet, mint nyári reggelen a madarak énekét. Mindenik csak magának

vagy párjának szól, nem alkalmazkodva senkihez, saját dalát csevegi el, s mégis mily csodálatos összhang mindez. Ellenben mi kellemetlenebb oly zenénél, melynél minden zenész azon fárad, hogy saját részét jól játssza el, de a hangszerek nem hangzanak össze. — Ott, hol természetes összhang nincs, a kölcsönös alkalmazkodás a disharmoniát csak még kellemetlenebbé teszi.

* * *

A tapasztalás azt mutatja, hogy a legrosszabb házassági viszonyok, ha viharos korszakukban nem bomlottak fel, később többnyire megjavulnak, s hosszú háborgás után sokszor a legszebben végződnek. Azon arányban, melyben az érzés gyengül s azon nézetek, melyekhez ifjabb korunkban makacsul ragaszkodánk, előttünk elvesztik fontosságukat, mind inkább előtérbe lépnek az érdekek, s azoknak közössége erősen egybefűzi azokat, kiket minden egyéb eltávolított egymástól.

* * *

*

Semmi sem veszélyesebb házi boldogságunkra, mint ha azért, hogy társunkat aggodalomtól vagy kelle-

metlenségtől megkiméljük, előtte egyes dolgokat eltitkolunk. Mint az adósság, melyhez folyvást fizetetlen kamatok csatoltatnak: úgy minden kellemetlenség csak nagyobbá válik elhalasztása által, s nincs baj vagy aggodalom, mely nejeinknek inkább fájna, mint azon meggyőződés, hogy nem bírják egész bizodalunkat.

* * *

*

Sok igen jónak látszó viszony csak azért bomlik fel, mert az illetők nagyon is közel állnak egymáshoz. Miután a legszeretreméltóbb embernek megvannak kellemetlen oldalai, és senki sem oly engedékeny, hogy azon hibákat másoknak megbocsátaná, melyektől maga ment, s melyeket azért könnyen legyőzhetőnek hisz: igen kevés viszony van, mely a bensőség egy bizonyos fokát soká elbirná.

* * *

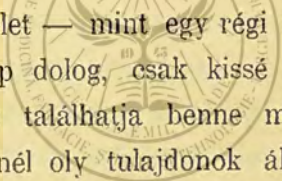
*

Kissé túlságos, de igen közönséges követelése sok férjnek, hogy míg ő maga kemény tőkévé lett, neje mindig virág maradjon.

* * *

*

Egészen önzéstelen szeretet, olyan, mely családok által gyöngébbé nem válik s többeket hasonló melegséggel fogva körül, egyaránt kész áldozatokra. melyekről tudja, hogy viszonzotatni nem fognak, ily szeretet csak egy van: a szülői. Nincs érzés, mely által az ember az eszményt, melyet istenről alkottunk, inkább megközelíthetné. S ebben fekszik a családélet emelő hatása.

A házaseslet — mint egy régi tapasztalt barátom mondá — szép dolog, csak kissé sokáig tart, s ép azért csak az találhatja benne meglegedését, ki a viszony kötésénél oly tulajdonok által határozatja el magát, melyek állandók.

Ha némely nő, ki látszólag kellemes viszonyokban él, bizodalmasan elbeszéli multját, mi szomorú történet ez! — S mégis mennyit nem hallgat el minden nő még legmeghittebb barátja előtt is.

Kétféle nő van a világon — mondá egy régi ismerősöm — olyanok, kiknek szívök van, s azok egyet szeretnek; s olyanok, kiknek nincs, s azok szeretnek százat.

* * *

*

Senkinek sincs több életfilosofiára szüksége, mint annak, ki egy ideig fényes állásban mindenkitől ünnepeelve élt, és e helyzetét saját bűne nélkül veszítette el; s a történet különösen kiemeli azon ritka férfiak nevét, kik e nehéz próbát becsülettel kiállták. — S mégis hány nő, vagy inkább, mely fiatalságában ünnepeelt asszony nem ment keresztül e megpróbáltatáson!

* * *

*

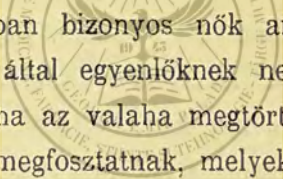
Néha férfiaknál is, de nőknél mindig, az, hogy maga boldog legyen s mást boldogíthasson. kevésbé függ jó, mint szeretetreméltó tulajdonaitól.

* * *

*

Ha valamely viszony által oly közel jutunk egymáshoz, hogy minden mozdulatnál érintkeznünk kell,

a surlódások kikerülhetlenné, s ezek végre oda vezetnek, hogy azok, kik előbb nagyon is közel álltak, mint egy órának nagyon szorosan járó kerekei, egy bizonyos idő múlva elkopva, többé nem illenek egymáshoz. — Innen magyarázható, hogy nők között, kikenél minden viszony a túlságig szorossá válik, s kik nálunk férfiaknál többet mozognak, a barátság ritkán tartós.

Napjainkban bizonyos nők arról panaszkodnak, hogy a férfiak által egyenlőknek nem ismertetnek el; s pedig épen, ha az valaha megtörténik, s a nők azon kiváltságoktól megfosztátnak, melyeket azért élveznek, mert őket gyöngébbeknek tartjuk, csak az nap kezdődnék elnyomásuk.

*

*

*

Erősen akarni csak a férfiúnak kötelessége; talán épen azért ragaszkodik a nő nagyobb makacssággal akaratahoz, mert tőle senki szilárdságot nem követel.

*

*

*

Ismertem nőket, kik életökben a szőlő minden változásain keresztül mentek. Eleinte rajtok csak az édességet ismertük, később az édes szőlőből részegítő ital vált, míg végre eljött az eczet időszaka is, és az édességnek és szesznek fokát, mely egykor a szőlőben s borban volt, csak az erős savanyúságból vettük észre.

*   *

*

Ne legyetek túlszigoriúk a nő gyöngeségei iránt, legszeretreméltóbb tulajdonainak egy része ezekből fejlődik. — Nem támaszúl, hanem, hogy mint a repkény a rideg törzset átölelve, setét kergét zöldjével és virágaival takarja s úgy a férfúnak életét szebbé tegye, ezért adta őt a természet nekünk, s ti nem bocsáthatjátok meg neki, hogy nem oly kemény, nem oly hajthatatlan, minőnek ti képzelitek magatokat s minő, ha lenne, nem simúlna hozzátok. — Nádszálnak mondjátok! igaz az: nádszál, melyet a gyöngesze szellő is megingat, de mely azért nem mozdul helyéből, csak megtörik. — Oh ne panaszkodjatok a nő gyöngesége ellen, ne vádoljátok őt miatta, de ne felejtkezsetek meg e tulajdonáról s óvjátok az élet viharjaitól!

*   *

*

Legyen elátkozott, ki a gyermeknek akkor, mikor még boldognak érezhetné magát, virágok helyett borostyánt mutat.

* *

*

A gyermekek szüléikben a multat, ezek gyermekeikben a jövőt látják, s ha a szüléikben több szeretetet találunk gyermekeik, mint ezekben szüléik iránt, ez szomorú, de természetes. Hisz ki nem ragaszkodik inkább reményei-, mint emlékeihez.

Jó anya után istennek legnagyobb áldása az, ha jó emberek körében növekedünk föl, mert bizodalunk az emberek iránt, mely földi boldogságunknak első föltétele, egészen ettől függ.

* *

*

Félig majom, félig angyal, ilyen a gyermek. — Mennyit kell emelkednie s mennyit süllyednie, míg emberré válik.

* *

*

Olyan a természetünk, hogy minden tárgy kedvesebbé válik, ha az némi sanyarúsággal jár; így ragaszkodik a hegyek lakója szülőföldéhez, így tapasztaljuk, hogy épen azon szülők, kik szüntelen gyermekeik örömeiről gondoskodva, tőlök minden fájdalmat s nehézséget elhárítani iparkodnak, többnyire legkevesebb hála s szeretetre számíthatnak.

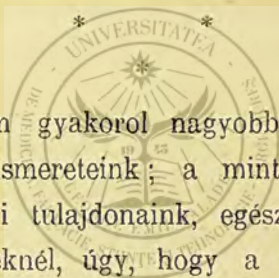
*   *

Előbb az a panasz emeltetett a létező nevelési rendszer ellen, hogy a gyermekek nem tanulnak eleget, jelenleg épen az ellenkezőt mondhatjuk s gyermekeink többet tanulnak, mint a mennyit felfogni birnak. Az eredmény ugyanaz marad, s az, ki hús mázsa aranya ad valakinek, de azon feltétel alatt, hogy azt maga vigye el vállain, valóban nem érdemel több köszönetet, mint ha neki semmit nem adott volna.

*   *
*
*
*

Mint a fa, mely életre való, mindenfelé terjeszti ágait, s épen ezzel válik szebbé s terebélyesebbé: így az ember. Az eltérő, néha ellentétes irányok, melyeket kifejlődésében követ, egyaránt szükségesek, hogy

szellemének s érzelmeinek minden része kifejlődvén, egész nagyságát érje el, s kik erről megfélekedve, a gyermeket azért, hogy egy bizonyos irányban kitünővé váljék, kizárólag erre akarják szorítani, többnyire csakis azt érik el, hogy azon bizonyos tehetség, melynek minden figyelmüket szentelték, csakugyan kitünőnek látszik, de csak azért, mert minden többiek, s az egész ember eltörpült.

Semmi sem gyakorol nagyobb befolyást kedélyünkre, mint ismereteink; a mint ezek terjednek, változnak kedélyi tulajdonaink, egész népeknél szintűgy, mint egyeseknél, úgy, hogy a művelt s barbár népek általános jelleme között sokkal több hasonlóságot találunk, mint különbségeket a különbözőbb fajú népek között, melyek a civilizációnak hasonló fokán állnak.

*

*

*

Senkiben sem menthetőbb a hizelgés, mint a nevelőben. Gyermeknél s ifjagnál a nem érdemlett dicséret többnyire jobb hatást tesz az érdemlett dor-

gálásnál, mely e korban a szilárdabb egyéniségeket csak elkeseríti, s a gyöngébbeket önbizalmuktól fosztja meg.

* *

*

Ha a gyermekben egyes hajlamokat veszünk észre, melyek a többiek felett túlyomóak, s azért veszélyesekké válhatnak, a nevelésnek feladata nem az, hogy e hajlamokat gyöngítsük, hanem az, hogy helyesen irányozzuk, mert hisz épen e hajlamok alkotják jellemének alapját; mi jövőjére nézve veszélyessé válhatik, az egyszersmind erejének föltétele, s ki növendékénél az ily hajlamok megsemmisítésén dolgozik, úgy jár el, mintha valaki azért, hogy magát a gőzhajó katlanának szétrepedése ellen biztosítsa, a tüzet oltaná el.

* *

*

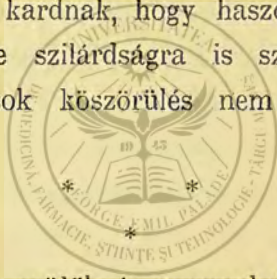
Egész életphilosophiánk legfeljebb annyit ér, mint tengerabroszaink, melyek szerint nyugodt időben kikerülhetjük a zátonyokat, de melyeket, ha a hajót vész ragadta meg, nem használhatunk. Az emberek legnagyobb része nem a kellő ismeret, de a kellő erő hiánya miatt válik szerencsétlenné. S nevelésünk

legnagyobb hibája az, hogy erről megfeledkezve, csak az észbeli tehetségek fejlesztésén fáradozik s az akarat szilárdításával nem foglalkozik. S pedig, a ki akarni tud, az úgy szólván tud mindent, mi a gyakorlati életben szükséges.

*   *

*

A nevelőnek soha sem kellene feledni, hogy az észnek, mint a kardnak, hogy haszonvehető legyen, nemcsak élre, de szilárdságra is szüksége van, s hogy a felette sok köszörülés nem csak élesít, de gyengít is.

A viszony a szülők és gyermekek között, hasonló ahhoz, mely a törzs és ágai közt van. — Bár mennyire függnék egymástól, mégis, mihelyt az ág törzsétől elvált s külön irányt követ, minden évvel távolabb állnak egymástól. — A felnőtt ág találkozik más, egészen idegen fák ágaival, de saját törzsével soha többé és mégis ez hordja ágainak terhét s minden csapásnál, mely azokat éri, megrendül legmélyebb gyökeréig.

*   *

*

Mind azon hibák, melyeknek forrása a szenvedély s melyek erővel párosulnak, megjavíthatók; s mi Themistoclesről mondatott, hogy fiatalságának hibáit nagy erényekkel javította meg, az a régi s új kor sok jeles férfára illik; kinek erős kedélye van, annál arra, hogy megjavuljon, csak meggyőződésének s gondolkozásmódjának megváltozása szükséges. — De máskép van az oly hibákkal, melyek gyengeségből erednek. Könnyebben változtathatjuk meg a gránitnak formáját, mint a puha anyagét, mely a nedvességben elmállik, s ki ily hibák ellen küzd, többnyire csak akkor várhat némi eredményt, ha egy gyengeség ellen más gyengeségre támaszkodhatik, s például abban, ki az élvezet csábjainak ellentállni nem tud — hiúságot, vagy abban, kit hiúsága elragadt — félelmet tud ébreszteni.

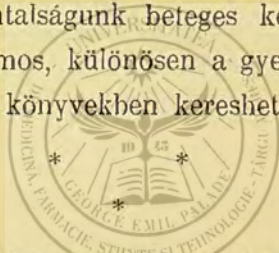
*

*

*

A gyermekeknek adandó könyvek iránt szabályképen állíthatjuk, hogy olyanok, melyekben bizonyos viszonyokra vonatkozó tárgyak foglaltatnak, sokkal kevésbé veszélyesek, mintsem gondoljuk. — Legvilágosabban bizonyítja ezt az a tapasztalás, hogy a gyermekek az életben sokat látnak s hallanak, mi őket még könnyebben vezethetné bizonyos gondolatokhoz, a nélkül,

hogy ennek legkisebb rossz következését vennők észre. — Sokkal veszélyesebbek oly olvasmányok, melyek a gyermekek kedélyére s érzéseire ferdítő befolyást gyakorolnak, s midőn bizonyos irányban művelni akarják, az egészséges kifejlődést akadályozzák. Sok, a gyermekek számára irt igen jó szándékú könyvet ismerek, melyek bizonyos gyermeki egyediségekre veszélyesebbek, mintha nekik Kock valamely regényét adnók kezökbe, s jelen fiatalságunk beteges kedélyének egyik főoka talán a számos, különösen a gyermekek s fiatalság számára írott könyvekben kereshető.

Fiatal korunkban semmi sem bánt inkább, mint az a tapasztalás, hogy csak lépésenként haladhatunk célunk felé. — A férfiú, ha hosszú küzdés után azt mondhatja magának, hogy azt az ügyet, melynek élt, csak pár lépéssel előbbre vezette: már megjutalmazva érzi magát.

* * *

*

Ha forró vágygyal tekintek vissza fiatalságomra, nem azon élvezetekért teszem, melyeket az élet az

ifjúnak nyújt, hanem azon reményekért, melyekkel akkor a jövőbe tekinték.

* * *

*

Ha a fiatalság a dolgoknak hasznos oldala helyett csak a költőit fogja fel s inkább ábrándjainak, mint gyakorlati feladatoknak él, ne rontsátok örömét morgorva intésetekkel. Magot s gyümölcsöt csak ott várhatunk, hol előbb virágokat látunk.

Ifjúságunkban épen úgy keressük a fájdalmat, mint később az örömet, s főképen költőibb természetű fiatal emberek épen úgy fáradnak azon, hogy magukat a szomorúságba belédolgozzák, mint mi idősebbek, hogy vigasztalást találjunk. A különbség e kétféle törekvés között abban áll, hogy ifjú korunkban erre nézve is sokkal könnyebben érzük czélunkat, mert a legszebb napon is elég árnyékot találunk, de ha a nap egyszer lement, nincs hely, melyet meleg sugarai átvilágitanának.

* * *

*

Tavaszkor minden mederben találunk vizet; s így fiatalságában csaknem mindenki költői hajlamot érez magában; később sok, mi akkor dicső folyamnak látszott, kis erecskékre szorúl össze, sőt néha egészen elszárad.

* * *

*

Tavaszi multával lehullanak a virágok, s így múlik el sokszor ifjúsággal hitünk, szerelmünk s a lelkesedés, mely által boldogok valánk; de valamint minden gyümölcs virágból fejlődik, úgy az, mi életünkben becses, azon szép napok eredményeként tekinthető, melyekben szivünk még lelkesedni tudott.

* * *

*

A tányérvirág is csak addig fordul a nap felé, míg fiatal; ha megérett, ez is szomorúan hajtja le fejét.

* * *

*

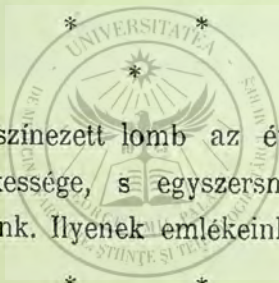
Mondják, hogy fiatal korában minden ember költő; inkább az öregséghez közeledve válunk azokká.

mert akkor mindenikünk legalább saját fiatalságát látja költői világításban.

* *

*

Ki nem tartja szebbnek azon kilátást, melyet szűk kárpáti völgyeink egyikében találunk, alföldünk határtalan rónaságánál? Nem, ha sok, de ha oly valami áll körülünkben, mihez fel kell tekintenünk, az emelő.

Az őszi legszívesebb lomb az év későbbi szakájának legszebb ékessége, s egyszersmind intés, hogy végéhez közeledünk. Ilyenek emlékeink.

* *

*

A legszívtelenebb ember is, ha multjára visszagondol, meg fogja vallani, hogy életének legboldogabb pillanatait nemesebb hajlamainak s érzelmeinek köszöni. Mint a napvilágított tájon, úgy életünkben a legmelegebb pillanatok azok, melyekben körülünk legderültebben s ragyogóbban áll előttünk.

* *

*

Édes visszaemlékezni a tavaszra, de a száraz levél, mely a múlt tavaszról maradt, elszomorít; így mindig kedvesebbek azon dolgok emlékei, melyeket egészen elvesztünk, mint azoké, melyeknek elfonnyadt maradványait megtartottuk.

* *

*

Ha a fa, midőn gyümölcsét hordja, visszaemlékezhetnék virágzásainak napjaira, mi szegénynek érezné magát! Azon számtalan bimbóból, melyeknek mind-egyike egy gyümölcsnek csiráját hordá magában, aránylag mily kevés teljesíté ígérését?! Miért panaszkodunk tehát sorsunk ellen mi, ha mindent, mire magunkat ifjúságunkban hivatva gondoltuk, egészen nem értük el? Sok virág hullt le, mely nem gyümölcsözött, de mindenik szebbíté tavaszunkat, és ha minden virág gyümölcsescsé fejlődött volna, ki tudja, elbírnók-e életünk gazdag terhét.

* *

*

Nincs szomorúbb gondolat, mint ha az jut eszünkbe, hogy valószínűleg még jönni fog oly idő is, midőn jelen

napjainkra, melyek annyira szomorúaknak vagy izet-
leneknek látszanak, vágygal fogunk visszatekinteni.

* * *

*

Kitünő emberek többnyire igen rossz néven ve-
szik, ha kevesen osztoznak nézeteikben s a többség
mások után indul, — pedig ha jól meggondolnák, be-
kellene látniok, hogy ha mindenki osztoznék nézeteik-
ben s nem állnának meggyőződéseikben máshol, mint
az emberek többsége, nem volnának kitünő emberek.

Bűnül rójuk fel az úgynevezett nagyvilágnak, hogy
abban a legkitünőbb emberek többnyire alárendelt
szerepet játszanak. — Ez ép oly igazságtalan, mintha
valakinek azt vennék rossz néven, hogy midőn mulatni
akar, Plato vagy Goethe munkái helyett egy középszerű
regényben gyönyörködik. Azonkívül a kényelmetlen
állás, melyet ily emberek a társaságban elfoglalnak,
igen sokszor saját hibájok következtében, mert elfelejtik,
hogy a társas élet fő kelleme az egyenlőség, és kitűnni
akarnak. — Többször találkoztam czelebritásokkal ter-
mekben, de többnyire oly benyomást tettek reám,

mintha valami híres tragikai színész társalgási vigjátékban lép fel.

* *

*

Kitünő emberek biografiája közönségesen azon benyomást teszi, hogy az, kiről szólnak, nem volt szerencsés. — Csaknem minden ily férfiú életében van egy időszak, mely alatt reményeiben csalódva, mélyen sértve érzelmeiben, megbánta a tevékenységet, melynek életét szentelé. Ennek két oka van. Az első az, mert ki nagy körben működik, szükségkép sok emberrel jön érintkezésbe, s mert az emberek nagy tömege csakugyan nem tartozik azon tárgyak közé, melyek jobban ismerve nyernek. — A második: mert csak az válik kitünővé, ki magas czélokat tűz ki és igen sokat követel magától, s mert az, ki ezt teszi, önmagával soha sem lehet megelégedve s így azt nem érheti el, mi középszerű emberek boldogságának fő forrását képezi, az önmegelegetést.

* *

*

Annak, hogy a legkitünőbb embereket ritkán látjuk megelégedve, egyik főoka abban kereshető, mert csak nagy dolgokkal s eszmékkal foglalatoskodva, azon

szakadatlan tevékenységet, melyől megelégedésünk főkép függ, nem fejthetik ki.

* *
*

Vannak emberek, kik mint a kométák messze fényt terjesztenek, de kiknek tömör testök véghetetlenül csekély, s kik csak azért érdekesek, mert pályájukat előre nem számíthatjuk ki.

Sok ember a történetben csak oly helyet foglal el, mint kitömött madarak múzeumainkban. Van nevök, tudósok elmondják, hol s mikor éltek, egyébként pedig csak arra valók, hogy a helyet, melyre állítottak, betöltsék.

* *
*

Midőn a kornak nagy emberre van szüksége, feltalálja azt; mert többnyire épen e közszükség s nem saját érdeme az, mi az egyest nagygyá teszi.

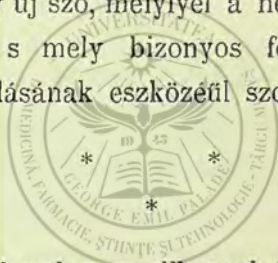
* *
*

A tűznek nappal csak füstjét, setétben csak fényét veszszük észre; ilyenek többnyire az ítéletek, melyeket a tömegnél kitűnő férfiakról találunk. A csalódás különböző, de egyaránt nagy és lényeges.

* *

*

Minden új név, mely körül a nemzet lelkesedése egyesül, egy-egy új szó, melylyel a nemzet nyelve gazdagabbá válik, s mely bizonyos fogalmakat tisztán fejezve ki, haladásának eszközeül szolgál.

Kitűnő emberek nem állhatnak közel egymáshoz a nélkül, hogy kezet ne fogjanak vagy hajba ne kapjanak egymással; s az emberi természetnek nem nagy becsületére válik, hogy az utóbbi sokkal valószínűbb.

* *

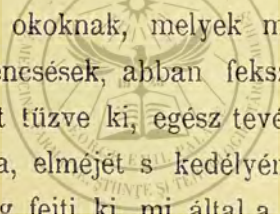
*

Valamint a stalaktit barlang annál többet vesz érdekességéből, mennél többet nézik; s a Baradla bámulatos szépségéről tulajdonképp csak akkor lehet fogalmunk, ha annak oly részébe jutunk, hová a nézők

szurkos fáklyái még nem hatottak be, úgy ritka embert találunk, ki nem vesztené az által. ha fölötte sokszor bámultatik. — Ki színpadon áll s tudja, hogy minden szem rajta függ, akaratlanul is színészszé válik, s azon jellemet, melyben természetét vagy meggyőződését követve fellépett, később mint szerepét folytatja.

* * *

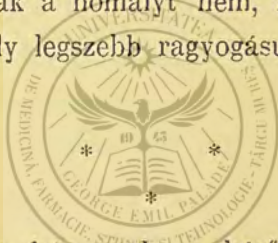

Egyike azon okoknak, melyek miatt kitünő emberek ritkán szerencsések, abban fekszik, mert az, ki egy bizonyos czélt tűzve ki, egész tevékenységét ennek elérésére irányozza, elméjét s kedélyének egyes tulajdonait egyoldalúlag fejti ki, mi által a kedélyi s elméleti hajlamok s tehetségek egyensúlya, mely minden megelégedésnek feltétele, megzavartatik. Ha egyes irány vagy tevékenység egyszer — mint mondani szokták — második természetünké vált, ép úgy nem áll hatalmunkban első természetünkhöz visszatérni, mint ezt egészen legyőzni, s életünk e perctől nem szünő küzdelem és belső ellentété válik.

* * *

*

Némely csillagász véleménye szerint a nap egy setét test, melyet ragyogó felhők környeznek, s a folatok, melyeket rajta látunk, csak onnan erednek, mert a felhők néha szétszakadoznak, s akkor a ragyogó körön át maga a nap tűnik fel. — Ha e nézet helyes, akkor csakugyan jól teszszük, hogy azokat, kik az eszmék világát ragyogásukkal töltik, a naphoz hasonlítjuk. — A világ, melyet terjesztenek, felderíthet mindent, csak a homályt nem, melyet magokban hordanak, s mely legszebb ragyogásuk között is néha feltűnik.

Ugyanazon húr, mely a hárlán hangjával sziveket elbájol, ha ívre vonod, öldöklő nyilakat vethet. — Arra, hogy az élet vagy a művészet körében hatást gyakoroljunk, ugyanazon tulajdonok szükségesek: erő és hajlékonyság.

*

*

*

A legszebb vidék állandóan csak úgy tesz kellemes benyomást reánk, ha rajta a termékenységnek jeleit látjuk; ezek nélkül a nagyszerűség, melyet eleinte

bámultunk, fáraszt, s inkább elnyom, mint emel. Ezt mondhatjuk a kitünő emberekről is.

* * *

*

Isten az által választja népeit, hogy prófétákat támaszt körükben; s mégis, ha a hatalmas egyéniségeket közelebbről tekintjük, kik századokon át egész népeknek irányát elhatározzák, mi gyöngeség s korlátolt a legnagyobb is. Ki magyarázza meg nekünk az ellentétet ennyi hatalom s ily gyöngesség között, ha nem jut eszünkbe, hogy azon emberfölötti hatalom, melyet egyesek a tömeg fölött gyakorolnak, nem az emberé, hanem azon magasabb hatalomé, mely az egyest, mint eszközt használja fel; s azon emberek között, kiket nagyoknak nevezünk, alig találunk olyat, ki ezt tisztán ne érezte volna.

* * *

*

Valamint világítótornyok nem csak kikötők mellett, hanem sokszor azért állíttatnak fel, hogy a hajóst a part legveszélyesebb helyeire figyelmeztessék, úgy azon fényes existenciák, melyekhez fiatal korunkban

vágyódva tekintünk fel, sokszor csak azon helyzeteket jelölik ki, melyekhez jobb nem közelitenünk.

* *

*

Minden kitünőbb ember különböző, sokszor el-
lentétes tulajdonoknak csiráit hordja magában. Innen
a belső küzdelem, melyen épen az ily egyéniségek
mindig keresztül mennek. — S ezen küzdelem ered-
ményétől függ az állás, melyet az életben elfoglálnak.

Irigy ember, ha mást kitünő állásban lát, helyén
szeretne lenni. — Valóban ambiciózus ember nem ki-
vánja soha másnak helyét, de annál magasabbat. —
Ez a kettő között a nagy különbség.

* *

*

Vannak emberek, kiknek élete, mint az Alpok
legmagasabb csúcsain az év, csak két szakból áll, s
kiknél a legszebb virágzás után közvetlenül tél követ-
kezik. Tekintsünk föl bámulva magasságukhoz, magasz-
taljuk fenségüket, de ne irigyeljük helyzetüket, s ne

azokét, kik közelökben éltek. Tavaszuk talán szebb s virágdúsabb vala, de a rövid időszak gazdagabb napjai nem kármentesítenek a végetlen télért, mely reájok következett.

* *

*

Ki a világon kitünő helyzetet foglal el, vagy ilyen után vágyódik, mindenek előtt egyet tartson szeme előtt, s ez az: hogy azok között, a kik állásra nézve hozzá legközelebb állnak, soha népszerű nem lesz, s hogy nagyobb balgatagságot nem is követhet el, mint midőn saját osztálya véleményét különösen tekintetbe veszi.

* *

*

Mint a vas, úgy erős jellemek a sors csapásai alatt csak keményebbé s ruganyosabbá válnak, s igaz, hogy a valóban kitünő egyediségeknek legjobb iskolája a viszontagságos élet. De hány van, kinek szelídebb mesterre volna szüksége, s kivel az élet azért nem bánik szelídebben!

* *

*

Kitünő egyéniségek kortársaiknál soha nem talál-
nak annyi méltánylást, mint az utókor előtt; ennek
oka abban fekszik, mert ez utódok csak a műveket,
a kortársak pedig az embert ismerék, ki azokat vég-
hez vitte.

* *

*

Csak a ki tökély után fárad, az érhet el magasabb
állást; de a ki bármiben tökély után nem vágyódik,
soha kielégítve nem érezheti magát, s ebből természe-
tesen következik, hogy azok, kik valamely irányban a
legmagasabb állásra vergődtek föl, helyzetökkel soha
nem elégesznek meg.

* *

*

Nézd a hatalmas csert! eljő az idő, midőn törzse,
mely századok fergetegeivel daczolt, a lombos korona,
melynek árnyékában pihenünk, s minden, mit rajta
szépnek s nagyszerűnek tartunk, nyom nélkül tűnik
el; s ha ott, hol egykor magas sudara emelkedett,
a kisebb fák százait látjuk, ha körében egész erdő
támad, mely emlékét fenntartja, ezt a fa elhullatott
magjainak fogja köszönni, melyekről szép napjaiban

senki nem szólt. Nem sok kitünő férfiú életének képe-e ez, melyből az, mi dicsősége korszakában bámultatott, nyom nélkül tűnik el, s épen az tartja fel magát, s épen az hat a jövőre, mi akkor senki által számba nem vétetett ?

* *

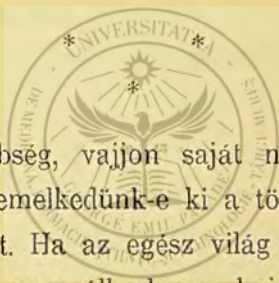
*

Nagy népszerűséggel bíró emberek, közelebbről ismerve, ritkán szeretetreméltók. Az ok ugyan az, melyért a legszebb freskókép közletről nézve nem tesszik. Az egyes vonások nagyon is durvák és erősek. Arra, hogy a tömeg jó tulajdonainkat észre vegye, szükség, hogy azok túlságig kifejezve legyenek, s a közönséges életben nincs elviselhetőbb oly embernél, kinek jó tulajdonai a harmadik potenciára emeltettek. Vannak emberek — s magam is ismertem többeket — kiknek erényei körülbelől azt a hatást teszik reánk, mintha valaki a legszebb dallamot trombitán fújná. Künn, az utcán, nagy élvezettel hallgatják a bájló zenét, de jaj annak, kit a sors a trombitás közelébe állított.

* *

*

Minden nagyság az emberre csak akkor hat, midőn azt korlátolt körben látja. A határokkal elvész azon mérték is, mely szerint az egyes tárgyak nagyszerűségéről ítéelhetünk. Innen van, hogy rónánk, sőt a tenger is olyanokra, kik azt nem képzelő tehetségökkel nézik, mihelyt az első meglepetés megszűnt, kevesebb benyomást tesz, sőt idővel unalmassá válik, míg hegyvidékek mindig nagyszerűeknek látszanak.

Nagy különbség, vajjon saját nagyságunk által, vagy csak azért emelkedünk-e ki a tömegeből, mert az előttünk meghajolt. Ha az egész világ térdre borúl előttünk, mi magunk nem állunk egy hajszállal magasabban, s mindazon tisztelet, mely által magunkat körülvéve látjuk, nem öntudatunkat, hanem csak azt a megvetést nevelheti, melylyel a tömegre tekintünk.

* * *

*

Mikor az iskolában Aristides történetét először hallottam, s az athéni polgár szavait: hogy a nagy férfiút azért akarja számkivetésbe küldeni, mert az

egész világ által a legerényesebbnek tartatik; az egész csaknem épen oly hihetetlennek látszott, mint az ezer-egy éj meséi; s mégis hányszor történt ugyan ez, hány hasonló adomát beszélhetnénk, melyből kitünik, hogy az athéni nép hálátlansága inkább szabály, mint kivétel. Mint más kitünő tulajdonok, úgy az erény vagy kitünő észbeli tehetségek s tudomány imponálhatnak, hódolatra kényszeríthetnek; de szeretni a nép — mint egyesek — csak azt tudja, kit hasonlójának tart, s ha egyes nagy férfiakat látunk, kik bizonyos időre életökben is népszerűek voltak, ez csak annak tulajdonítható, mert bizonyos a néppel közösen bírt hibák által vagy egy közös szenvedélytől vezetve, a néppel egy sorba jutottak, s a nép e hibákért s gyöngeségéért nagy erényeiket elnézte.

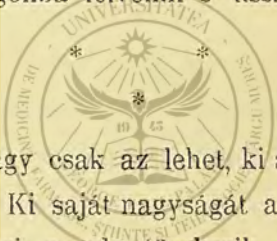
*

*

*

A növény nem fejlődhetik se szebbre, se nagyobbra, mint azt természete engedi, s így kifejlődésének határai már csirájában fekszenek; de mennyiben éri el ezen határokat, az a körülményektől függ, és a kifejlett növény analysiséből látjuk, hogy benne nincs egy parány, melyet nem a környező földből vagy légköréből vett volna fel. Ezt mondhatjuk az embe-

rekről is. A természet csak kifejlődésünk lehetőségét adja. A kifejlődés maga körülményeinktől függ, s ha a lelki tehetségeknek tökéletes analyzise lehetséges lenne. bámulva győződnénk meg, hogy a látszólag legeredetibb szellemben is mennyi van, mit csak körének, s mily kevés, mit magának köszön; úgy hogy az, mit lángésznek nevezünk, tulajdonkép csak azon könnyűségben áll, melylyel bizonyos egyének mások eszméit és ismereteit magokba felvenni s asszimilálni képesek.

Valóban nagy csak az lehet, ki a népet lelkesítve emelni tudja. — Ki saját nagyságát a népnek alázatos hódolatában keresi, s oda törekszik, hogy azokat, kik fölött uralkodik, félni tanítsa, soha valóban dicső állásra jutni nem fog. Gyáva nép nem azon anyag, melylyel dicső dolgokat kivihetünk.

* * *

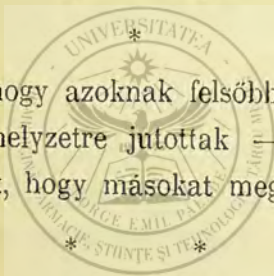
*

Termékeny rónaságunk, a nagy Duna csendes haladása, a hosszú hegyláncz, melynek oldalain bór terem, sokaknak még figyelmét is alig vonja magára. míg a domb, mely a rónaság közepette áll, a patak.

mely néhány öltre lezuhan, s az egyes feltűnő alakú szikla mindenkit bámulatra, s az útleírók többségét azon kedvelt felkiáltásra ragadja, hogy csak most érzik a természet nagyságát vagy saját parányiságokat. — Nem itélünk-e hasonlóan az emberekről is, kiknél nem a személyiség vagy tettek nagysága, hanem csak az, mi bennök váratlan s meglepő, ragad bámulatra.

*   *

Fájdalom, hogy azoknak felsőbbbségi érzete, kik a világban kitűnő helyzetre jutottak — többnyire csak abban nyilatkozik, hogy másokat megvetni tanultak.

*

Nem azok, kik valami nagyot tettek, de a kik valami nagyoknak képviselői, foglalják el az első helyeket a történetben.

*   *

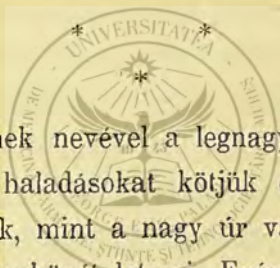
*

Nincs nevetségesebb, mintha valaki dicsőséget keres mellékes utakon.

*   *

*

Ki a névnek, melyet maga után hágy, fölötte nagy fontosságot tulajdonít, az emlékezzék vissza a módra, melyen kortársai egyes tetteiről ítéltek. Az utánunk jövő nemzedékek nem lesznek se jobbak, se igazságosabbak annál, melyhez mi tartozunk, s ép oly ferdén fognak ítélni, csak azon különbséggel, hogy valamint kortársaink hibáinkat, úgy az utódok nagyítás által erényeinket torzítják el.

Azok, kiknek nevével a legnagyobb tudományos vagy szociális haladásokat kötjük össze, sokszor ép oly keveset tettek, mint a nagy úr vagy polgármester, ki az épület alapkövét leteszi. Egész érdemök abban áll, hogy azt, mit mások a felszínig hoztak, valamely szép mondat vagy fényes tett által ünnepélyesen felszen-telték. Mint minden, úgy a tudomány s a társadalom nagy épületének alapjai mélyen elrejtve fekszenek. Zaj nélkül ismeretlenek által rakatnak azok le, s a szerény munkások, kik azt teszik, többnyire magok sem gyanítják fáradságuknak nagyszerű következéseit.

*

*

*

Ne bámuljunk, ha épen azok, kik, új eszméket mondva ki, a jövő kifejlődésére legnagyobb befolyást gyakoroltak, kortársaiknál elismerést nem találnak; s oly művek, melyek — mint Baco Organuma — a tudományok kifejlődésének irányát századokra meghatározták, megjelenésökkor kevés figyelmet vontak magokra. — A faóriást, melynek erős törzsét csodálják, csemete korában ki vette észre? akkor más fák emeltek sudaraikat ég felé, az emberek másoknak árnyéka alatt pihentek; s épen ez történik az eszmék körében is. A legéletrevalóbb csak jövő kifejlődésének lehetőségét viseli magában, és csak, miután sok időszak változásain keresztül ment, s gyökereit elterjesztve egész körének termékenyítő erejét magába felvevé, akkor válik uralkodóvá.

*

*

*

A viszhang nem válik erősebbé, ha a sziklához, mely szavunkat visszaveti, közelebb lépünk; s így senki nem lesz híresebbé az által, ha a tömeghez közeledik. — Azon viszhangnak is, melyet dicsőségnek nevezünk, egy bizonyos távolságra van szüksége.

*

*

*

Ki székre lépett, a közel állók szemeiben nagy-
nak, ki toronymagasságra emelkedett, saját köre fölött
kicsinynek látszik. A távolban álló az előbbinek emel-
kedését alig veszi észre. S bámulhatjuk-e tehát, ha az
utókor a múlt idők nagy férfairól máskép itél, mint
kortársaik.

* *

*

Csak ha kiáltunk, ismétli a viszhang szavainkat
s ekkor is csak végtagjait. Ilyen a dicsőség. Egy gaz-
dag életnek leglármásabb helyei, többnyire csak az
egésznek vége, ez az, mit a história a legdicsőbbeknek
életéből egy rövid időre feltart, — és vajjon felér-e
ez a meleg emlékkal, mely halálunk után egy szerető
kebelben fenmarad.

* *

*

Nincs nevetségesebb, mintha azon neveket hall-
juk, kiknek halotti beszédben s hírlapi nekrológokban
örök dicsőség ígértetett. A legjámborabb tanácsnok
alig hunyta be szemét, s azonnal fellép valaki, ki a
dicsőültet 3000 frt fizetése helyett a világtörténethez
utasítja, hol helye készen áll. — S tulajdonkép helye-
sen. — A világtörténet, az emberi nem ezen nagy

kinestára és cloaca maximája csakugyan azon hely, hová végre minden összefoly, s nincs ember oly könnyű s nyomatéktalan, ki e föld sarán minden nyom nélkül gázolhatna keresztül. A kérdés csak az: vajjon az utódok a nyomot látva, tudják-e annak nevét, ki azt maga után hagyta.

*   *

*

Mint hegytetőre menve, úgy életünkben, mentől magasabbra érünk, annál meredekebb az út s annál kopárabb minden — Kilátásunk tágul, de körözetünk mindég szegényebbé s pusztábbá válik, míg végre a legmagasabb tetőnek csúcsa is nem egyéb egy darab sziklánál vagy földnél, mely ép elég nagy, hogy egy sírt takarjon.

*   *

*

Mint gyermekek sokszor csak azért sírunk, mert azt, mit magunk előtt látunk, kezeinkkel elérnünk nem lehet; így keserveink nagy része később is hasonló okból ered. Többnyire nem fájdalmak, hanem nélkülözések által szenvedünk, s innen van, hogy azon arányban, melyben látkörünk terjed s vágyaink szaporod-

nak, csaknem mindig szerencsétlenebbeknek érezzük magunkat.

*

*

*

Ha szétroncsolt zászlót látunk, csaták jutnak eszünkbe, s pedig a zászlók nagy része nem csatákban, hanem az idő viszontagságai által rongyoltatik el. Így az embereknél is. A homlok mély redői, s az ajkak keserű mosolygása többnyire csak azon apró mindennapi bajoknak maradványai, melyeken valamenyenien keresztülmentünk.

Nincs fájdalom, melynél sok vigasztaló okokat ne hozhatnánk fel; mindenki talál ilyeneket, még saját keserveinél is, de kedélyt találni, mely a vigasztalás elfogadására képes legyen, ez a nehézség. Általán véve alig hihető, mi kevés befolyása van eszünknek arra, hogy magunkat boldogoknak érezzük; minden a kedélytől függ, s kinek isten jó kedvet adott s ezt megtartja, az szerencséjének biztosságát hordja magában.

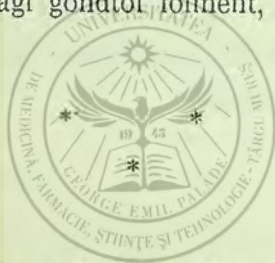
*

*

*

Ha nagy fájdalmak érnek, csak az élet gondjaiban s hivatásunk visszautasíthatlan kötelességeiben találhatjuk vigasztalásunkat. A szenvedésnek ellentéte, s azért legjobb óvszere: a tevés; s az anya, kinek gyermeke sirhantja fölött eszébe jut, hogy többi gyermekei számára még főznie kell, jobban kiragadtatik fájdalomából, mintha a világ minden filozófjának vigasztalását hallaná. Ez egyike azon okoknak, melyekért oly vagyoni, mely minden anyagi gondtól fölment, tulajdonkép nem irigyelhető.

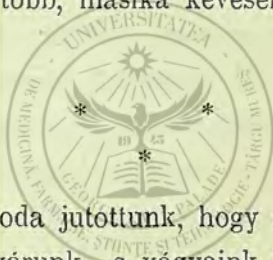
Mikor éj lesz, egünkön csillagok seregei tűnnek fel, s mi tudjuk, hogy sokan e fénypontok közül napunknál nagyobb s fényesebb égi testek, s hogy körülök földünkhöz hasonló gömbök forognak; de vajjon e tudomány pótolhatja napunk világát s melegét? — Így, ha azon pont, mely körül szivünk forgott, eltűnt s körünk elsötétedik, hasztalan keressük vigasztalásunkat. Meglehet, hogy a sphaerák, melyekre barátaink ilyenkor figyelmeztetnek, szebbek és fényesebbek; de hiába, az emberi sziv — mint e föld, me-

lyen dobog — melegét s világát csak onnan nyerheti, mihez vonzatra érzi magát.

* *

*

Ha reggel egy fűszálon több, a másikon kevesebb harmatcseppet találunk, az ok nem a légkörben, hanem az egyes növényekben fekszik, melyeknek egyike a közös légkörből több, másika kevesebb enyhítő nedvet vesz magához.

Ha végre oda jutottunk, hogy az élettől különös örömöket nem várunk, s vágyaink helyett csak kötelességeinket tartjuk szemeink előtt, ismét szerencséseknek vagy legalább megelégedetteknek érezhetjük magunkat. Nem csak azért, mert cselekedeteink ez által biztos irányt nyervén, életünk főkinjától, a bizonytalanságtól szabadulunk meg; hanem azért is, mert azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, már maga boldogít vagy legalább megnyugtat.

* *

*

Ne panaszkodjunk, hogy az idő oly sebesen halad.
— Elfonnyaszt sok virágot, de a törzs, melyen nőttek,
az alatt mélyebbre ereszti gyökereit s új bimbókat hajt.

* *

*

Miután csak azt tudjuk, miről biztosak vagyunk,
s nem csak becsünk, de boldogságunk is attól függ,
hogy az anyagi és erkölcsi lehetőségek köre iránt tisztán
legyünk magunkkal, életünk első feladata nem
az, hogy mentől több ismeretet, hanem az, hogy men-
től erősebb meggyőződésekert szerezzünk magunknak,
s ez utóbbi sokszor annál nehezebbé válik, mennél
több fáradságot fordítunk az előbbire.

* *

*

Ki meglegedését azon öntudatban keresi, hogy
akarata által érzékei fölött uralkodni tud, az élvezetet
találhat még a nélkülözésben is, s minden, mi erre
tanít, mi lelkünket az anyag bilincseitől felszabadítja,
akár vallás akár filozófia legyen az, megérdemli, hogy
erte mindent feláldozzunk.

* *

*

A félreértésnek legnagyobb része onnan jön, mert az, kinek szólunk — megérteni, vagy az, ki szól — egészen megértetni nem akar. Bármilyen tökéletlenek a nyelvek, két ember, ki egymást érteni akarja, többnyire meg is érti egymást.

* *

*

Gazdák s politikusok csaknem szüntelen panaszkodnak az idő ellen. — A szerencse az, hogy a leginkább ócsárlott idő alatt a vetés ezért mégis nő. — S hogy tapasztalás szerint mind a gazdaság, mind a politika mezején ép oly évek a legtermékenyebbek, melyek alatt sokan csaknem kétségbeestek.

* *

*

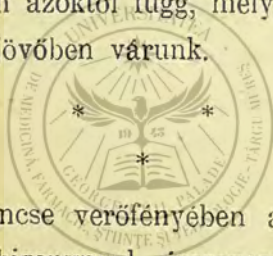
Angol vagy inkább amerikai közmondás, hogy az idő pénz. De a pénz azért nem idő se Amerikában, se máshol. Mind azon tényezők között, melyek valaminek előállítására szükségesek, csak az idő az, mit főképp oly tárgynál, mely csak organikus kifejlés útján állhat elé, semmi más által pótolni nem lehet; s korunk bajainak egyik főoka abban fekszik, hogy azok,

kik az állammal tudományosan s gyakorlatilag foglalkoznak, erről többnyire megfélekednek.

* * *

*

Valamint kilátásunkat nem a hely, melyen állunk, hanem körözete, melyet csak bizonyos távolságban látunk, teszi széppé, úgy szerencsénk nem a jelen pillanattól, hanem azoktól függ, melyek azt megelőzték, s a melyeket a jövőben várunk.

Ki a szerencse verőfényében áll, annak az emberek minden bizonynyal észreveszik árnyékoldalát, mely főképp akkor látszik legnagyobbnak, mikor a nap kel, s mikor az lefelé száll.

* * *

*

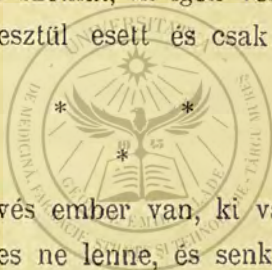
A ki egészséges, kinek mindennapi kenyeréről aggódnia nem kell, s kit csak egy lény is szeret igazán e világon, az áldja a kegyes istenséget e jótéteményekért s elégedjék meg helyzetével. Neki a szerencse a legegyszerűbb alakban jutott, de ennél többet

senki nem élvez e földön. — Meglehet, hogy azok, kik az élet színdarabját páholyokból nézik, valamivel kényelmesebb helyet foglalnak el, de bizonyos, hogy se nem látnak, se nem élveznek többet.

* *

*

A szerencse, melyet sok ember életében talál, olyan, minőről az szólhat, ki igen veszélyes és nyaktörő bukáson keresztül esett és csak néhány karczólást kapott.

Valamint kevés ember van, ki valamely hasznos tevékenységre képes ne lenne, és senki nincs, ki tehetségei által minden pályára alkalmatossá válnék; úgy van az a szerencséével is. Minden ember, egyedisége szerint, csak a boldogságnak egy bizonyos nemét élvezheti; s azt tapasztaltam, hogy még többen csalódnak abban, a mit kívánniok, mint a mit tenniök kell.

* *

*

Nem ugyanazon tárgyakban kereshetjük mindnyájan boldogságunkat, de mindenikünknek van vala-

mije, miben é boldogságot feltalálhatná, s egyik legnagyobb bajunk, hogy még azok is, kik kizárólag boldogságunkkal fáradsz, ezt elfeledik. Hány ember lehetne szerencsés, ha kedvesei a helyett, hogy őt saját felfogásuk szerint boldogítani akarják, túrnék, hogy a maga módja szerint boldoguljon.

*

*

*

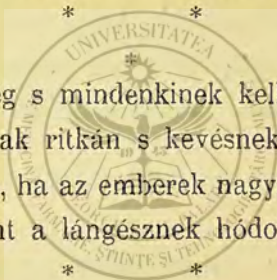
Nem hiszi senki sem, mennyi erélyre van szükségünk, hogy vagyunk elvesztését férfiasan elviseljük. Első pillanatban, midőn veszteségünket csak egészben látjuk, összeszedjük erőnket, s azt hisszük, hogy iránta később különböské fogunk válni. — Az, mit a világ legnehezebbnek tart, épen mert nehéz, s mert annak férfias elviselése hiúságunknak hízeleg, még tűrhető; de midőn látjuk, hogy a vész, mely alatt a villám házunkra lecsapott, nem csak azt semmisítette meg, de hogy örömeink mezején nincs egy virág, nincs egy fűszál, mely összeroncsolva, beiszapolva ne állna előttünk, akkor férfiú is szomorúan fölsóhajt, néha alig tarthatja vissza könyeit.

*

*

*

Ne mondja senki, hogy azon földi javak, melyekről fiatal korunkban megvetéssel szólunk, nem bírnak semmi becszel. Maga az, hogy a kit a végzet velök megajándékozott, egész erejét nemesebb céloknak szentelheti, már a legnagyobb előny. Fele az állhatatos szorgalomnak — melylyel ezren mindennapi kenyérröket keresik, sokszor elég lenne arra, hogy bármily pályán dicsőséget szerezzenek magoknak.

Pénz mindég s mindenkinek kell, új vagy nagy-szerű gondolat csak ritkán s kevésnek; miért vesszük tehát rossz néven, ha az emberek nagyobb része inkább a vagyonnak, mint a lángésznek hódol?

*

Kinek pénze van, abból ajándékozhat, kölcsönözhet, attól vagyonának egy részét elrabolhatják. — Ész, bár mennyi legyen, ha akarna is, nem adhat senki másnak; sőt az észnek legfőbb gyöngesége abban áll, hogy azt nem közölhetjük senkivel. — S vajjon vehetjük-e rossz néven, ha az emberek annak, kinek pénze van, inkább hódolnak?

*

*

*

Nem az élet adományaitól, hanem a szívtől, melylyel azokat elfogadjuk, függ boldogságunk. — Ki nem emlékezik gyermekkorában a szép karácsony-fára? Száz láng csillogott-e azon vagy néhány gyertyaszál, aranyokba vagy néhány garasba — melyet a szegény szülők magoktól elvontak — kerültek-e az ajándékok: nem voltunk-e egyaránt boldogok? S nem hasonló-e minden, mit sorsunktól várhatunk? — A fény, mely néha környez, czímereink, vagyonunk, mi egyéb töredékeny játékszernél, melynek egyedüli becse abban fekszik, hogy becstelenségét saját korlátoltságunk miatt nem látjuk át?

Ki jót tesz, sokkal inkább vonzódva s lekötve érzi magát jótéteményei által, mint az, ki a jótéteményt elfogadta. A legjobb ember sem emlékezik szívesen oly időre, melyben mások segedelmére szorúlt; s a legszívtelenebb, midőn jót tesz, megelégedéssel élvezi felsőbbségét; s innen van, hogy valamint rossz embereknel semmi erényt nem találunk többször, mint a jótékonyt, úgy nincs jó tulajdonság, melyre a legjobbaknál is ritkábban számíthatunk, mint a háladatosság.

*

*

*

Az emberek bármily sértést inkább megbocsátanak, mint ha velök jót teszünk, de csak félig!

* * *

Valamint abból, hogy valaki azok iránt, kik neki hízelegnek, hajlamot mutat — még nem következik, hogy magát hízelgéseik által ámíttatja, úgy tévedünk, ha a hízelgőben mindig ámító szándékot teszünk fel, s az utóbbi sokszor ép oly kevésbé érdemli megvetésünket, mint az első sajnálatunkat. Kevés ember van, ki kellemes dolgokat ne hallana szívesen magáról; s vannak emberek, kik ilyeneket szívesen mondanak el másoknak, nem mellékes czélból, hanem csak mert nekik jól esik; s tapasztalásom szerint ezek nem a rosszabb emberek közé tartoznak. — A hízelgés sok esetben csak azon túlzott udvariassághoz hasonló, melylyel asszonyok irányában élünk, mely által nem csal s nem csalatik senki, s rigoristáink, kik e gyöngeség fölött oly szigorú ítéletet mondanak, alig gondolták meg, mivé lenne társas életünk, ha abból a hízelgés minden neme egyszerre száműzetnék.

* * *

Ha a kis urak magokkal számot vetve meggondolnák, mily hatást gyakorol reájok a hízelgés, melyet

családjok vagy ismerőseik szűk körében találnak, nem itélnének oly szigorúan a nagy urak hasonló gyöngeségéről; — s ha a nagy uraknak eszökbe jutna, mennyiszer hízelegtek koruk, s a tömeg előítéleteinek, midőn az czéljaik kivitelére szükséges vala, nem néznék le annyi megvetéssel a kis embereket, kik ő előttök hízelegnek. Általában véve, ki a hiúságnak roppant befolyását egyesek s nemzetek életére nem ismeri el, az nem ismeri az embereket, s így nem ismerheti a történetet sem. — A szobrok, melyek most megkövesült méltósággal néznek le reánk, egykor hozzánk voltak hasonlók; s mi magunk, ha majdan időnk lejárt s csak szobraink maradnak, hasonlók leszünk hozzájuk. — Mint, a közmondás szerint, senki nem próféta hazájában, úgy senki nem az kortársai előtt. S ha az egykorú feljegyzéseket nézve csaknem minden században azon panaszszal találkozunk, hogy nincs valóban nagy embere, s a történelem lapjain mégis minden században nagy embereket találunk, annak oka abban fekszik, mert a nagy embereket tulajdonkép csak a történelem teremti, mely az élet apróságait nem ismerve, hőseinek jeles tulajdonait mindég különállva, s ezért nagyítva tünteti fel.

*

*

*

Nincs nagyobb hiba, mint ha eljárásunkat nem saját elveink, hanem mások tettei szerint intézzük el, s ha mások irányunkban az igazság s méltányosság szabályait sértik, magunkat azoktól szintén felmenteni akarjuk. — Mellőzve a dolog erkölcsi oldalát, az ily eljárás már azért is káros, mert a becsületes ember, ha azért, hogy másokat megbüntessen, az egyenes útról le akar lépni, soha sem bírja következetesen keresztül vinni föltételét, s mert nincs semmi veszedelmesebb, mintha a küzdelem között oly térre lépünk, melyen jártasak nem vagyunk. Becsületes embernek az ármány fortélya ellen is csak egy biztos fegyvere marad, s az ismét becsületessége.

*

Valamint a fa, melyet szüntelen ápolunk, soha sem fejlődik oly erősre, mint az, melyet természetes növényében semmi sem akadályoztat, úgy azon meggyőződésekben, melyek keblünkben önkényt támadtak, s nem azokban, melyeket fáradtsággal szereztünk, találjuk támaszunkat.

*

*

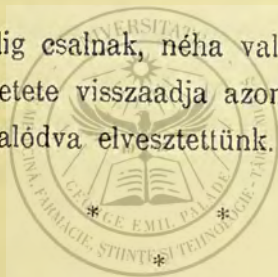
*

Nem azon viszonyok a legkellemesebbek s leg-
 állandóbbak, melyeknél az illetők jelleme s nézetei
 legközelebb állnak egymáshoz; hanem azok, melyekben
 az illetők legtöbb méltányossággal viseltetnek, s leg-
 többet bocsátanak meg egymásnak.

* *

*

Nem mindig csalnak, néha valók az emberek, s
 egynek hív szeretete visszaadja azon boldogságot, me-
 lyet százszor csalódva elvesztettünk.

Akkor halljuk leginkább csörögni lánczainkat,
 mikor levétetnek.

* *

*

Vannak örömök, melyeket, mint bizonyos növé-
 nyeket, csak romok fölött találunk.

* *

*

Az élet tapasztalásai semmit sem devalválnak inkább, mint azon bizalmat, melylyel saját eszünk s jellemünk iránt ifjú napjainkban viselteténk; s azért nem árt, ha az ifjú mentől többet vár magától. Ki a pálya kezdetén egy Mirabeau vagy Napoleon szerepére nem érzé hivatva magát, ritkán emelkedik csak a közepszerűségig is.

*   *

Minden ember, ki emeltebb czélok után törekszik, ér oly pillanatot életében, melyben, mint magas hegytetőről, messze határtalan kilátást lát maga körül; de a kört, melyet ily pillanatokban reményeinek s feltételeinek kijelölt, még senki sem járhatta be.

*   *

*

Életünk egy hajszálon függ. Álladalmaink s az egész társaság örvény szélén állnak, sőt a tudomány állítása szerint egész földünk izzó lávagömb, melyet vékony földkéreg takar, míg belsejét összeszorult gőzök hasogatják, melyek a vékony kérget felszaggatva, itt-ott egyes vulkánokban törnek ki, mintegy készülve a nagy katasztrófához, mely planetánknak minden pilla-

natban véget vethet, — s mi mégis tervezgetünk, reménylünk, aggódunk, s mi mégsem akarjuk átlátni, hogy bölcS Salamon legbölcsebb pillanatja volt, midőn elkeseredve felkiáltott, hogy hiúságok hiúsága minden a világon.

* *

*

Csak ahhoz támaszkodhatunk, mit erős karokkal ragadtunk meg; s ki a társaságtól visszavonul, nem panaszkodhatik, ha később elhagyatva látja magát. A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott, könnyen nélkülözni fogja őt is. Mint a mágnes, ha soká vassal érintkezésbe nem jön, gyöngébbé válik, úgy az ember, ki a társaságtól visszavonult, lassanként elveszti vonzerejét.

* *

*

Fiatalkorunknak egyik legnagyobb csalódása az, hogy magunkban megelevedve, másokat nélkülözhetünk. A társaság mindenkinek szükséges már csak azért is, mert nélküle elveszítjük a mértéket, mely szerint magunkat megítélhetjük, s - vagy félisteneknek tartjuk

magunkat, vagy — mi még rosszabb — elvesztjük bizodalunkat önmagunkhoz.

*   *
*
*

Minden ember azon jólétet és szerencsét, melyben részesül, elbirja saját vállain, legfeljebb családjával s néhány barátjával osztja meg azt; de ha fájdalom érte vagy veszélyt lát, az egész világot hívja segítségre. Ezért az, ki nagyon is sokat vegyül az emberek közé, mindig több bajt s kellemetlenséget, mint jót várhat társaságukban.

Ha hosszabb ideig visszavonulva, később ismét a társaságba lépünk, körülbelül azon érzés lepi meg szívünket, melylyel férfikorunkban a gyermekek játékait nézzük. De balgatag az, ki azért a társasági örömökről megvetéssel szól. Ha abban, miben egykor gyönyörködénk s mi másoknak a legnagyobb élvezetet szerzi, többé részt nem vehetünk, ez csak saját tehetetlenségünk jele, melyen joggal szomorkodunk, de a melylyel büszkélkedni nevetséges.

*   *
*
*

Mentől nagyobb valami, annál jobban számíthatjuk ki előre mozdulatait. Kijelölhetjük a határt, meddig a tenger dagálya terjed, de ki határozhatja meg, mennyire emelkedhetnek s mennyire apadnak le a patak-
nak árjai?

* * *

*

Egyben legalább a magyar nyelvet illeti a dicsőség, hogy az emberek gondolatát legtökéletesebben fejezi ki, s ez azon szójárás, mely szerint a kit nem becsülünk: haszontalan embernek nevezzük. A mérték, mely szerint az emberek egymásról ítélnek, haszonvehetőségükben fekszik; mivel senki sincs, kinek mindenki egyaránt hasznát vehetné, azért nem is számíthat senki közelismerésre, kivéven halála után, midőn neve s példája mindenki által szabadon használható fel oly ügyek előmozdítására is, melyek ellen egész életén át küzdött.

* * *

*

Nincs nehezebb az életben, mint hogy a helyet feltaláljuk s megtartsuk, mely nekünk való. Az emberek nagy része életének legszebb részét azon kér-

déssel tölti el, mily pályát válaszszon magának, s azért talán legfőbb előnye felsőbb osztályainknak, hogy körükben mindenki egy bizonyos helyet készen találva, abban a viszonyok által, sokszor saját akaratja ellen is, megtartatik.

* * *

*

Valamint azon észbeli tehetségeknek, melyek ki-mívelve az embert a föld urává tették, a természettől csak csiráit kaptuk, úgy szívünknek legszebb érzelmeit is csak műveltségünknek köszönjük; s nincs nagyobb csalódás, mint azoké, kik az embert műveletlen állapotában jobbnak s nemesebbnek hiszik. Az úgynevezett természet embere legjobb esetben is csak gyermekhez hasonló, ki ösztönének vagy a félelemnek engedve, minden valóban erényes tetre képtelen.

* * *

*

Vagyonunkat forintonként, életünket óránként vesztegetjük el; apróságokban engedve, tompúl el lelkiismeretünk; s miként a tudomány újabb felfedezései szerint egész hegylánczok oly állatok maradványaiból állnak, melyeket szabad szemmel nem is láthatunk,

úgy alakulnak életünk legnagyobb nehézségei oly kicsinységek halmazából, melyeket egyenként alig vetünk észre. — Szomorú gondolat, mily apróságoktól függ életünk.

* *

*

Ne szóljunk oly könnyedén az élet apróságairól. A lomb, mely a nap ragyogó sugarait előlünk eltakarja, s melynek árnyékában a dél forrósága ellen menedéket keresünk, apró levelekből áll.

Mint a nap meleg sugara a havason nem virágzást, hanem lavinát idéz elé: ilyen bizonyos emberekre a szerelem hatása.

* *

*

Minden élvezet nem a tárgytól, melyeket magunk körül látunk, hanem inkább azon eszméktől függ, melyeket velök összekötünk. Innen van, hogy azoney vidék vagy zenemű néha vidám, s néha szomorú benyomást tesz reánk; hogy műveletlen emberek, s a nép azon osztályai, melyek egész éltökön át az anyaggal

küzdve, realistikusabb felfogásnak, az úgynevezett természeti szépségek élvezetére kevesebb érzékkel bírnak. Mi boldog az, kit a természet mindig alkotójára emlékeztet; csak neki egyaránt szép s fenséges a természet mindenütt!

* *

*

Senki nem tagadja az alpesek festői szépségét, de nem tudom, azok közül, kik e tájakról legtöbb elragadtatással szólnak, hány cserélné fel saját prózai lakhelyét e sokszor megénekelte vidékkel. — Engem az úgynevezett festői tájak, a patak, melynek tekervényes partjain halmokra terjedő kavicstorlaszokat találunk, a szakadozott bérczek, melyeken semmi sem terem, a hegyoldalok, melyeknek erdeit lerohanó lavínák évenként ritkitják, a roskadozó viskókra vagy rongyos pásztorra s koldusgyermekre emlékeztetnek, kiket mindenki festőieknek mond, de melyekben lakni, vagy kikkel társalkodni senki sem akar.

* *

*

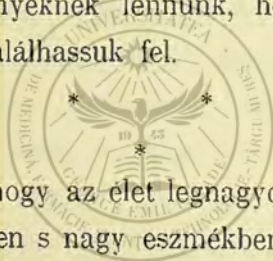
Nincs nagyobb képtelenség, mint midőn átlátva, hogy az út, melyen eddig haladtunk, célhoz nem vezet, a helyett, hogy határozottan azon útra térnénk,

melyet jobbnak tartunk, ahhoz csak közelíteni akarunk.
— A tér, mely a két út közt fekszik, mindig járhatatlan.

* *

*

Minden haladás nyugalansággal jár, és haladás nélkül nincsen megelégedés. Innen van, hogy a ki boldogságát nyugalomban keresi, azt soha nem éri el.
— Magasabban vagy alantabb kellene állnunk, tisztább vagy állatiabb lényeknek lennünk, hogy boldogságunkat a békében találhassuk fel.

Bizonyos, hogy az élet legnagyobb élvezeteit csak nemes érzelmekben s nagy eszmékben találjuk, s mégis hány szülőt találunk, ki egész életét annak áldozza fel, hogy gyermekeinek vagyont szerezzen — mi végre is csak arra való, hogy felmentse az anyagi nélkülözésektől, — s mily keveset, ki arra gondot fordítana, hogy gyermekeit az élet legfőbb, sőt egyedül valódi örömeinek élvezetére képessé tegye.

* *

*

Az emberek, midőn törekvéseik célját magoknak kijelölik, számba vesznek minden nehézséget és aka-

dályt, mely útkövekben áll; többnyire csak egyet nem vesznek tekintetbe, saját tehetségeiket. Innen van, hogy azok között, kiknek látszólag minden sikerült, s kik törekvéseik célját elérték, talán még kevesebb megelégedett embert találunk, mint azok között, kik reményeikkel hajótörést szenvedtek. — Azok csalódásaikat a sors igazságtalanságának vagy az emberek aljasságának tulajdoníthatják, s ebben találják vigasztalásukat; de van-e szomorúbb, mint ha azon meggyőződéshez jutunk, miként minden bajainknak egyedüli oka az, hogy magunkat nem ismertük elebb?

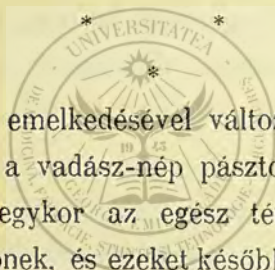
Lépésről lépésre emelkedni nem fáradság nélkül, de azon tudattal, hogy ismét valamivel magasabban állunk; — észre venni, hogy látkörünk tágul, s hogy azon akadályokon, melyek kilátásunknak útjában álltak, túl-emelkedtünk, míg végre oly pontra értünk, melynél magasabbra jutni nem lehet, s a mire ha körünkben le nem nézhetünk is, az legalább nem imponál magassága által — — van-e nagyobb élvezet mint ez? s ez az, melyet magasabb tetők megmászásánál találunk. — Csak ne fáradnánk el annyira, hogy az által e magasztos érzések élvezetére képtelenné válunk, — én

legalább az ily sétálások költői benyomásait mindig vagy akkor élveztem, mielőtt még felmentem, vagy később, mint emléket.

*   *

*

Az emberek, mint a vizek, csak úgy helyezhetik magokat tökéletes színvonalra, ha a legalantabb helyen egyesülnek.

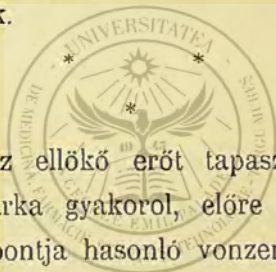

A kultura emelkedésével változik a vidékek jellege is. — Ha a vadász-nép pásztorrá válik, az erdő helyébe, mely egykor az egész tért elfoglalá, határtalan legelők lépnek, és ezeket később egészen a szántóföldek zárják ki, míg végre, épen a hol a kultura legmagasabb fokát elérte, ismét minden természetes helyére lép, és föld, rét és erdő felváltva kiegészítik egymást. — Egy vagy más mivvelési módnak kizárólagos uralma mindég a kulturának félszégét bizonyítja; s így van az a társadalmi állapotokban is, melyek épen ott térnek el a természettől leginkább, hol a kultura magasabb foka még nincs elérve.

*   *

*

Úgy látszik, az emberi természet nem bírja el a hatalmat. — Legalább a történelem azt bizonyítja, hogy nemzetek azon arányban, melyben az uralkodás az ő kezeikbe megy át, az abszolút fejedelmek minden hibáit felveszik. — Megvetve a jó tanácsokat, csak hízelgőket tűrve magok körül s elkapatva saját mindenhatóságuk érzete által, hatalmuk végre, mint minden hatalom, a vele elkövetett visszaélések következtében megtörik.

Valamint az ellökő erőt tapasztalva, melyet a mágnes egyik sarka gyakorol, előre tudhatjuk, hogy annak egy más pontja hasonló vonzerővel bír, s hogy a két test, mely egymást most eltaszítja, mindenestre viszonyban áll egymáshoz, melynek baráti vagy ellenséges természete csak helyzetüktől függ: — így van ez a rokon- és ellenszennvel is. — Kik között az egyik létezik, a másik mindig lehetséges.

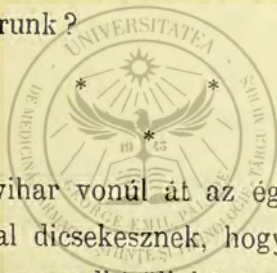
* * *

*

Hogy bizonyos emberek csak szenvedélyeiket vagy ösztönüket követve, szabad akarattal nem bírnak.

hogy testi állapotaink lelkünkre nagy befolyást gyakorolnak s nem csak álmunkban, de máskor is, az uralmat, melyet nagy nehezen magunk fölött nyertünk, újra elveszítjük, az nem szenved kétséget, de vajjon ebből az következik-e, hogy az embernek szabad akaratja nincsen? Vajjon abból, mert némely egyedek bizonyos tehetségekkel nem bírnak, vagy mert azok egy időre elgyengülnek, az következik-e, hogy ezen tehetségekkel nem bírnak?

Ha nyári vihar vonul át az égen, mindig találkoznak, kik avval dicsekesznek, hogy azt előre látták. Jól tudták, hogy e rendkívüli hőségnek nem lehet más következése. De vajjon jut-e e bölcseknek eszébe, hány csira, mely később virággá nő, fejlődött a forró órákban, melyek a vést hozták? S ha életünk későbbi időszakaiban a bajokat érezzük, melyeket ifjúságunk szenvedélyei okoztak, jut-e eszünkbe mind az, mit szenvedélyeinknek köszönünk, s mi kevésbé forró sugarak alatt soha sem fejlődhetett volna ki?

*

*

*

Meg tudom bocsátani a legvadabb gyűlöletet, a legnagyobb igazságtalanságot, csak arról legyenek meggyőződve, hogy az, a ki gyűlöl, szeretni is képes, s hogy a mit tesz, azt igazságosnak tartja.

*

*

*

Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját, hanem annak képét adja, a mi lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitünő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik — korunk gyalázatos szokása szerint — valamely biográf által a közönség elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit színészsze tesz.

IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.

MINDEN művészetnek feladata kimondani a valót
szép formában.

Csak kettőt nem pótolhatunk ki fáradtság s tanul-
mányok által: az életben a finom erkölcsi érzetet, s a
művészetben az izlést.

*

*

*

A költészet nem olyan, mint a mezőnek virág-
zása, mely ápolás nélkül fejlődik, s melynek csak a
nap világa s melege kell, hogy egész szépségét kitarja.
— A természet azoknak is, a kiket leggazdagabban
megajándékoz, csak a lehetőséget adja, hogy mű-

vészekké váljanak, de komoly munka, hosszú fáradság és férfias kitartás szükséges, hogy valóban azokká legyenek; s azok között, kiknek homlokát nem fonyradó babér környezi, és kiknek érdemeit az egész mívelt világ elismeri, nincs egy, ki koszorúját csak a szerencsének s nem saját fáradságának köszönné.

* *

*

Vannak a költő életében nagyszerű érzések s élvezetek, melyekről másnak fogalma sincs. De ha az égen vész vonul át, s az elemek haragra kelnek, a villám vakító fénye, a vihar hatalmas zúgása, a sötét felhőtömegek, melyeknek ormait napsugarak szegik be, s a szivárvány, mely, miután a vész elvonult, az égen boltozik, nem szinte nagyszerűen szépek-e? De vajjon az, kinek csendes tiszta nap jutott, vágyódik-e a természet e nagyszerű szépségei után?

* *

*

Miután a legnagyobb költők sikerültebb művei csak mindannyi tükör, melyben az író egész egyénisége, vagy annak egyes oldalai feltűnnek, igen természetes, hogy épen fiatalkori munkáik teszik a leg-

nagyobb hatást, s például Werther vagy Child Harold Wilhelm Meisternél vagy Don Juannál népszerűbbekké váltak. — A fiatalság, minden hibái mellett, mindig szeretetreméltóbb marad.

* *

*

Szavakkal csak gondolatokat fejezhetünk ki. Minden leírásnak hatása az olvasó képzelőtehetségétől függ, s az író művészete csak abban áll, hogy ezt tevékenységbe hozza. Innen magyarázható a nagyobb hatás, melyet elismert híró íróknak művei még akkor is tesznek, ha azok gyöngébbek. Az olvasó, ki valamely könyvtől sokat vár, nem is veszi észre, hogy annak, mit benne talál, nagy részét saját képzelőtehetségével fektette belé.

* *

*

Korunknak nem legkisebb bajai közé tartozik az úgynevezett genialis emberek megszorodása, érte ezen nevezet 'alatt nem azokat, kik teremtő észszel s alkotó tehetséggel bírván, arra érdemesek, s kiknek most sem vagyunk bőségében, hanem azon émelygős fajt, mely a genialitást feladatául választva, különös

öltözethen jár, s hivatását abban keresi, hogy semmi haszonnal nem foglalatoskodik.

* *

*

Mint némelyek, hogy szobájok üresnek ne látszassék, bútorait a legnagyobb rendetlenségben állítják fel, úgy járnak el napjainkban sokan eszméikkel, s ismertem akárhányat, kikről senki sem mondotta volna, hogy eszök van, ha az kifíczamodása által nem vonta volna magára a közfigyelmet. Nem undorodom semmitől inkább, mint az ily emberektől, s a korlátolt elmék geniális rendetlensége körülbelül úgy hat reám, mint azon angol kertek, melyenek sokan kis telkeiket átalakítják; mintha arra, hogy apró birtokuk pompás parkká váljék, nem kívántatnék egyéb, mint hogy az utak a lehetőségig tekervényesek legyenek.

* *

*

Az írónak azon előnye vagy hátránya van, hogy nemcsak tettei, de gondolatai is a világ előtt fekszenek.

* *

*

Jó író csak az lehet, ki azért ír, hogy gondolatait kifejezze; — ki azért gondolkozik, hogy írjon, jó mesterember lehet, de való művész nem lesz soha.

*   *
*
*
*

Ha a közönség az írónak érdemeit első fellépésekor úgy méltányolná, mint azt később teszi, s irányában a jóakarát s figyelemnek csak felét tanúsítaná, melylyel hiresebb szerzők minden sorát követi; — vagy ha az író közönségét később sem ismerné jobban, mint első fellépésénél, s ítéletét szint annyira becsülné — mi jó dolog lenne ez, mind az íróra, mind közönségére.

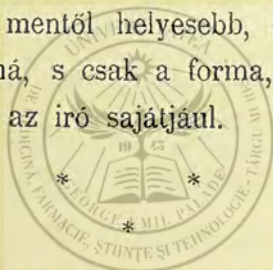
A tapasztalás azt mutatja, hogy azon írók, kik látszólag leggazdagabbak gondolatokban, s ezen tulajdonok miatt kortársaik által bámultattak, mint Seneca, Jean Paul stb., ritkán számíttatnak később a remekírók közé. Ennek egyik oka abban fekszik, mert az eszmében gazdag író, egyes eszmének vagy frázisnak szépsége miatt megfeledkezik a mű kompozíciójáról, s azt magában véve becses ékességekkel elhalmozva, az egésznek hatását megrontja. A másik ok, mert az,

mit új gondolatnak nevezünk, többnyire csak egy régi eszmének új formája.

* * *

*

Az írónak való érdeme nem a gondolatok sokaságában, hanem azoknak nagyságában fekszik, s még az is csak akkor biztosítja hírét, ha nagyszerű gondolatait egyszersmind a legjobb formában mondotta ki. — Mert minden gondolat mentől helyesebb, annál hamarabb válik köztulajdonná, s csak a forma, melyben az ki-
mondott, marad az író sajátjául.

Valamint a nagy festőnek, úgy a nagy írónak legbiztosabb ismertető jele az, hogy soha oly tárgyat nem választ, mely művészetének határain túl fekszik.

* * *

*

Nincs fény világosság nélkül. Ez az első szabály, melyet minden írónak szeme előtt kellene tartani.

* * *

*

Igen jó, ha mielőtt valamely nézetet elfogadunk mindazon okokat megvizsgáljuk, melyek mellette szólnak; de nagy hiba az íróban, ha mindazon okokat, melyeket nézete mellett felhozhatna, eléadja annak támogatására. Miután kétséges kérdéseknél csak igen kevés megczáfolhatatlan ok létezik, az okokkal mindig szaporodik az ellenvetések, s pedig a helyes ellenvetések száma is.

* * *

Mint anyagi vagy szellemi meglegedésünk nem birtokunk, hanem szükségünk nagyságától függ, s miután tehetségeinkkel arányban nőnek szükségünk is, azért nagyon csalódik az, ki tehetségeiben bízva, magát a munkától fölmentve hiszi; sőt mentől nagyobb tehetségeink, annál többet kell fáradsunk, hogy azon lelki szükségeknek eleget tegyünk, melyek tehetségeink következtelése. A lángész megnyugtatasát csak vas szor-galomban találhatja.

* * *

*

Egy hosszú angol czikket olvastam Goethérol, melyben a sesenheimi lelkész leányához s a Körner családdhoz való viszonyai hozatnak fel, annak megmuta-

tására, hogy a költő szívtelen ember volt. — De vajjon, ha más, bármily ember életéből annyi részletet ismernénk, nem lehetne-e ugyanazt bebizonyítani csaknem mindenkiről? Írókat józanul csak munkáikból ítélhetünk meg, s ha azokban csak a szép és jóért való lelkesedést találjuk, legyünk meggyőződve, hogy szerzőjük rossz vagy aljas ember nem volt. A költő az eszményképnek, melyet felállít, soha nem felel meg, és művei mindig többet érnek, mint ő maga; de vajjon mit bizonyít ez? A kőnek hecse az ércznek mennyiségétől függ, melyet az magában foglal, s a ki, midőn az aranyak örülünk, a salakra mutat, mely között az találtatott, csak oly valamire emlékeztet, mit úgy is tudnunk kellene.

*

*

*

Nagy írók, (mint például Goethe), egyes, ép oly kitünő műveket alkottak vén napjaikban, mint ifjúságukban; a különbség csak az, hogy mit egykor, mint a folyóban a szinaranyat, fáradság nélkül találtak, azt később munkával kellett keresniök. Szint oly tiszta s nemes az ércz, de a bányá azért mégis szegényebbé vált.

*

*

*

Talán nem volt soha lángész, ki tehetségeit annyi józansággal használta volna, mint Goethe, s főkép ebben áll nagysága.

* * *

*

Korunk kritikusai objektivitásra intenek. Goethe remekei hozatnak fel, és sokan feledve, hogy Werther, Faust, a lyrai költemények nagy része, sőt még Tasso is, mindenek fölött Goethe subjektivitásának kifolyásai, oda jutottak, hogy a subjektivitást a költészetben hibának tartják, s iskola támadt, mely a drámában plasztikai alakokról szól, s a regényben minden ideál kizárásával csak tökéletes élethűség után törekszik. Nézetem szerint ezen iránynak csak káros befolyása lehet. — Mert valamint festészeti műben az egyes tárgyak irányai és világítása az állásponttól függ, melyből a művész azokat felfogá, s oly kép, melyben minden természetes nagyságában vétetett fel s tökéletes körrajzokban, de perspektiva s meghatározott világítás nélkül állítatik elénkbe, senkit nem elégíthet ki. úgy van az irodalmi műveknél is, habár a hiba az utóbbiaknál, melyeket egészben felfogni kevesen tudnak, nem oly feltűnő. A tökély, melylyel minden alak a legkisebb részletig lefestetik, élvezetes; de a

gyönyör, melyet benne találunk, olyan, minőt a rizs-papírra rajzolt kínai képek eleven színezetén s szorgalmas kivitelén találunk; s meg vagyok győződve, hogy az idő eljövend, midőn korunknak sok százezerektől olvasott regényei Scudery híres műveivel csaknem egy sorba fognak állíttatni.

* *

*

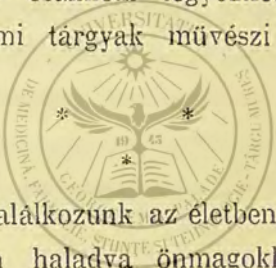
Nem hiszem, hogy egy irodalmi mű legyen a világon, mely többször magasztaltatott volna, mint Fénelon Telemachja, s mégis kevés van, mely kitűzött czélját kevésbé érte volna el. — Én legalább azt hiszem, hogy e könyv sokkal több hasznára volt azoknak, kik francziául, mint azoknak, kik kormányozni tanultak.

* *

*

Ha a mű cselekvénye nem a jelen korban játszik, két szabályt nem kell szemeink előtt tévesztelnünk soha. Először, hogy az emberi természet nem változik, s hogy minden korban ugyanazon anyagi és erkölcsi szükségek léteztek. Másodszor, hogy valamint az emberek természete ugyanaz maradt, úgy ismereteik köre s vele nézeteik és fogalmaik szüntelen vál-

toznak, mi természetes hajlamaikra s tulajdonságaikra befolyást nem gyakorol ugyan, de annál nagyobbat a módra, melyen ezeket kifejezik. Gyűlölet és barátság, önzés és áldozatkészség, fukarság s bőkezűség úgy léteztek Rómában, mint most, az emberek úgy éreztek, mint mi; de bizonyosan máskép gondolkoztak, s épen e nagy hasonlóság az érzésekben a nagy különbség mellett, mely a különböző korszakok nézeteiben létezik, ez azon csaknem legyőzhetetlen nehézség, melylyel történelmi tárgyak művészi feldolgozásánál küzdenünk kell.

Oly ritkán találkozunk az életben oly emberekkel, kik egy irányban haladva önmagokkal ellenkezésbe ne jönnének, hogy korunk olvasói, ha regényben ily jellemet találnak, azt eszményképnek vagy torzalaknak tartják. Ugy látszik, hogy azon tárgyak közé, melyek, mint nem természetesek, a regény s dráma körén kívül fekszenek, napjainkban nem csak az ördögöket s angyalokat kellene soroznunk, hanem a valóban következetes jellemeket is.

Tanulmányozzuk a régi kor s más nemzetek nagy íróit, de ne utánozzuk. — A mag, mely máshol fává nőtt, talán kikel a mi földünkben is, de a felnőtt fa, melyet átültetünk, elsatnyul s kivész, és pedig annál hamarabb s bizonyosabban, mennél szebb s nagyobb volt eredeti helyén.

*

A híres római Sibylla, miután könyveinek két harmadát elégette, a maradványért ugyanazon árt kapta, mely elébb az egészért soknak tartatott. Kevés író van, ki e példát ne követhetné hasonló sikerrel. — Sokkal többet írunk valamennyien, mint dicsőségünk érdekében kellene.

*

*

*

Nincs hiba, mely az irodalmi pályán veszélyesebb, s melynek káros következéseitől nehezebb őrizkednünk, mint a szerfölötti könnyűség.

*

*

*

Miként épületek szilárdsága és nagyszerűsége nem az egyes kövek keménységétől vagy nagyságától, úgy

minden irodalmi műnek hatása és állandósága nem az egyes részek tökélyétől és nagyszerűségétől, hanem attól függ, hogy a műnek egyes, bár magában véve csekély becsű részei felbonthatatlan összeköttetésben álljanak egymással.

*   *

*

Tagadhatatlan, hogy költői alakok, mint például az ó világban Achillese, Németországban Wilhelm Meisteré, melyek egész nemzedékeknek eszményképül szolgáltak, több befolyást gyakoroltak az emberiségre, mint sok valóban nagy ember, kinek érdemeit a történet minden kétségen kívül helyezi.

*

Minden irodalomnak hatása, nem csak az egyes művek becsétől, hanem azoknak számától is függ. Valamint eledeleinkben nem csak a tápanyag, de egy bizonyos mennyiség is kívántatik, s elvesznénk, ha étkeinknek csak kémiai extraktusát kapnók ebédre, úgy van az elménk táplálékával is, s nagyon csalódik, ki a sok középszerűt, mi napjainkban minden irodalomban megjelenik, haszontalannak gondolja. Egy palaczk tokaji

a hozzá értő előtt egy akó kerti bornál többet érhet, de a közönségre nézve az utóbbi mégis hasznosabb, s pedig azért, mert amaz csak néhány magasabb izlésűeknek, ez sokaknak ad élvezetet.

* *

*

Nagy gondolatok által a jövő kor tiszteletét, a forma tökéletessége által a műértők becsülését érjük el; de a ki nagy népszerűség után vágyódik, erre csak úgy számíthat, ha hangzatos szavakban közhelyeket mond el kortársainak. A közönség azon íróit szereti leginkább, kiknek műveiben saját bölcsességét bámulhatja.

* *

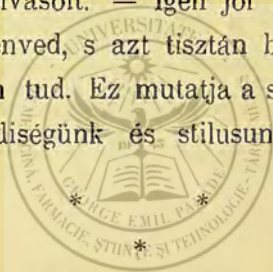
*

A jól épített sorhajó ép oly könnyűséggel úszik a víz fölött, mint a cserdugasz; s nem a súlynak hiánya, hanem az egyes részek kellő elhelyezése s egyensúlya az, mitől e könnyűsége függ. Ily könnyűség az, mely után irodalmi múnél törekednünk kell.

* *

*

Nem csak az, hogy előadásunkban a kellő összefüggés hiányzik, teszi azt hiányossá; lehet a stilusban kelletinél több összefüggés is, s ki egy egész fejezetet úgy ír, hogy abban minden egymásból folyik, egymással összeköttetésben áll — úgy hogy, ha egyes részeit meg akarjuk vizsgálni, mint a láncznál, melynek minden tagjai összefüggnek, az egész terhet kell felemelnünk: ily író bizonyosan inkább elfárasztja, mint meggyőzi olvasóit. — Igen jól ismerek egy író, ki e hibában szenved, s azt tisztán belátva, attól szabadulni még sem tud. Ez mutatja a szoros összeköttetést, mely egységünk és stilusunk között létezik.

Alig képzelhető nagyobb hiba, mint ha valaki oly hasonlatokat használ, melyeket a közönséges olvasó csak hosszú magyarázat után érthet meg. Minden hasonlatnak egyedüli célja, hogy a tárgyat, melyről szólunk, új világításban mutassa fel, s azt érthetőbbé tegye; haszontalan ékességek a stilusban, mint az építészetnél, csak az egésznek szépségét s arányát rontják meg.

*

*

*

Elmondani mindazt, mi által gondolatunk a lehetőségig világos legyen, de nem mondani egy szóval sem többet: ez a tökéletes stilusnak főtitka.

* *

*

Hány író panaszkodik, hogy gondolatait nem fejezheti ki? Nem bámulatos-e, hogy ők e bajt gondolataik sokaságának s nagyszerűségének tulajdonítják, s nem inkább azok zavartságának. — Teljes meggyőződés, hogy, a mire nézve gondolatban egészen tisztában vagyunk magunkkal, arra a helyes kifejezés soha sem hiányzik.

* *

*

Egy nagy író megjegyzése szerint a stil az embernek képmása (le style c'est l'homme); hozzá tehetjük, hogy csak azon styl jó, melyre ezen megjegyzés illik, s melyből nem az író művészete, hanem annak személyisége tűnik ki. Megromlott izlésű korszakok ugyan máskép ítélnék, de a gyönyör, melyet a közönség ily korszakokban az író mesterkelt előadásában talál, csak olyan, minőt a köteltánczos az által okoz,

hogy keskeny alapja s roppant ugrásainak daczára még sem fordul le kötéléről.

* * *

*

Nagy igazságok s nemes érzések ugy kimondva, hogy azokat mindenki megérthesse s valóságukról meggyőződjék: ez az, mitől a szónoklat nagyszerű hatása függ. A szavak mesterséges rendezése, a szónoklat szabatosága, s azon szónoki fogások, melyek a műbíró előtt nagy becsben állnak, a fórumon többnyire elveszítik hatásukat. A tér nagyobb s a hallgatók kevésbbé műveltek, sem hogy az apró szépségeket felfoghassák. Arra, hogy valamely szónoklat a népet elragadja, mindenekfölött az szükséges, hogy az nemcsak szép beszéd, hanem hogy szép tett legyen.

* * *

*

Minden szónoklatnál, főkép a parlamentárisoknál, a legnehezebb mesterség nem abban fekszik, hogy nagy és szép dolgokat szépen mondjunk, hanem abban, hogy sokat épen ne mondjuk el. — A valóságos mestert nem az tanusítja, a mit beszél, hanem a mit elhallgat.

*

*

*

«Nem kár-e, ha oly férfiak, kik tehetségeik s tudományuk által az egész világra hatnának, egy kevesek által értett nyelven írva, a kört, melyre befolyásuk terjed, önmaguk szorítják meg!» Sokszor hallottuk ez ellenvetést nemzeti irodalmunk ellen. — De vajjon azon általános uralom, melyre gondolva képzetünk felhevül, nem ép oly lehetetlen-e az eszmék, mint a népek világában? Kétségen kívül vannak emberek, kik arra hivatvák, hogy tágabb körben hassanak, és csak a mennyiben ezen hivatásnak eleget tesznek, találhatják megnyugvásukat; de a helyet, melyen azt tenniök kell, a gondviselés jelölte ki. S ha azt, ki saját gyermekeit elhanyagolva, másokat nevelne fel, vagy más család jóléteért fáradván, édes övéiről megfélekeznek, legjobb esetben bolondnak nevezzük; nem látom át, miért érdemelne más nevet az, ki saját nemzete iránt közönyös maradván, az összes emberiségért lelkesülne. — Ha igaz, mit Schiller oly szépen mond, hogy ki a saját korában a jobbaknak eleget tett, az élt minden kornak; bizonyosan igaz az is, hogy a ki saját nemzete iránt híven teljesíté kötelességeit, az leróttá tartozását az egész emberiség irányában. — Minden irodalmi műnek nem csak hatása, de még becse is azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll; s bizonyos, hogy világköltő csak az lehet, ki elébb egy nemzet költője

volt. Csak miután gondolatai a szűkebb kört, melyben kimondattak, egészen eltölték, akkor terjednek azok tovább.

*

*

*

Miként a forrás kristály vize, ha más forrásokkal egyesülve, a nagy folyó medrébe vegyül, vagy a völgyben elszéledve, posványnyá terül el, mindig elveszti tisztaságát, úgy történik ez minden eszmével is. A legmagasabb eszme, miután ezer millió ajkakon keresztül ment, annyi idegen s aljas elemet vesz fel magába, hogy magasabb eredetéről szintén megfeledkezünk. De valamint a víz, bármennyire bemocskolva, ha azt a meleg napsugár áthatotta, fölemelkedik és mint tiszta csepp esik megint vissza földünkre, úgy az eszme, mely elaljasult, forró napokban kitisztul mocskától s más helyen, de régi tisztaságában tűnik fel újra. S valamint a föld egész termékenysége a víz ezen körfutásának eredménye, úgy az emberi nem kifejlődése csak az eszmék hasonló körfutásának köszönhető.

*

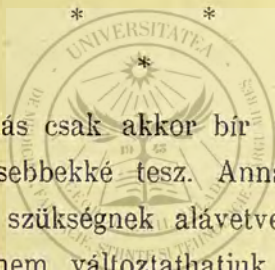
*

*

Azon törvények, melyek szerint az emberi elme működik, a világ általános törvényeivel nem állhatnak

ellentétben; s ezért jól teszi, ki oly dolgokat, melyek a józan észszel ellentétben állnak, határozottan tagad. — De a leghívebb tükör is csak azon tárgyakat adhatja vissza, melyek nagyságához képest lapján elférnek, s hozzá egy bizonyos helyzetben állnak, s így abból, hogy bizonyos dolgokat elménkkel nem foghatunk fel, még nem következik, hogy azok nem léteznek.

Minden tudás csak akkor bír való becsesél, ha cselekvésre képesebbé tesz. Annak belátása, hogy egy kérlelhetlen szükségnek alávetve, a jövőt, melyet tisztán látunk, nem változtathatjuk meg, csak gyöngegségünk tudatához vezet; s ha a mindentudás mindenhatóság nélkül gondolható volna, a pokolnak ez lenne legnagyobb kínja.

*

*

*

Legboldogabb az, ki bizonyos dolgok iránt soha nem kétkedett; de a kinek lelkében kételyek támadtak, az nem nyeri vissza nyugalma, midőn előttök kitér, hanem midőn velök megküzd. — Kinek hite meg-

ingadozott, az megnyugvását nem hitében, hanem csak meggyőződésében találhatja.

* * *

*

Hogy meggyőzéseink ne hiten, hanem kétségbevehetetlen tényeken alapuljanak, ez lenne célja minden tudománynak. De fájdalom, e cél ritkán érjük el, s többnyire hitünket csak kételyekkel cseréljük föl, melyekben, még tovább haladva, később szintén kétkedni kezdünk, míg végre minden bizonyos tudás reményéről lemondva, boldogok lennénk, ha azon pont-hoz térhetnénk vissza, honnan kiindultunk. S ha egy tudományos pálya végén azon tárgyakat számba vesszük, melyek iránt tanulmányaink által bizonyosságot szerezhettünk magunknak, s azokat, melyek iránt ifjúkori hitünket elvesztve kétkedni kezdünk, néha azon szomorú tapasztaláshoz jutunk, hogy hosszú fáradságunk után erős meggyőzések dolgában csak szegényebbekké váltunk.

* * *

*

Korunk tudományosságában van valami, mi engem az alexandrinusokra emlékeztet, kik ismeret

dolgában valószínűleg ép oly büszke sajnálkozással néztek le a régiebbekre, mint mi a múlt vagy XVI-ik század embereire, és kik bizonyosan akadémiájok és könyvtáraikra nézve ép oly kevéssé sejdíték, mint mi, hogy hanyatlás korszakában élnek. Sokat foglalkozunk tudományokkal, de körülbelül úgy, mint vén korhelyek leányok körül forgolódnak.

*

*

A biblia szerint isten már a teremtés harmadik napján elválasztá a száraz részeket a vizektől, de azért elég sár és posvány maradt maiglan a világon. Ugyanezt tapasztaljuk a tudományok világában, hol mind azon fáradozások, melyek az egyes tanok határainak éles körülírására fordítottak, csak az összes tudomány egységét bizonyítják, s mentől inkább haladunk az egyes tárgyak tökéletesebb ismeretében, annál inkább meggyőződünk arról, hogy azoknak tökéletes elkülönzése lehetetlen.

*

*

*

Bár mennyire terjedjen kilátásunk, egy bizonyos ponton túl szemünk csak eget talál; vajjon oly nagy-e

azoknak bölcsesége, kik, midőn idáig értek, e határt ég helyett semminek nevezik?

* *

*

A tudomány pontosan kiméri a csillagok távolságait, s az egyes égi testek nagyságát s tömörségét; de feltéve, hogy minden egyes csillagok távolságát Ūranosz-távolságokban meghatározta, egy mértfölddel sem csalódott, s hogy a nagyság s tömörség szerint egy mázsáig ki tudja számítani az egyes égi testek súlyát, van-e ezért, nem mondom tiszta, de megközelítő fogalmunk nagyságukról s távolságukról? S e roppant számok, melyekben a tömeg az emberi ész hatalmát bámulja, nem inti-e a gondolkozót inkább elménk korlátoltságára, mely miatt egy bizonyos ponton túl soha tiszta fogalmakat nem bírhatunk. Mint a földnek, úgy minden tudománynak megvannak határai, s ha azokat elértük, hasonlóan ahhoz, ki a tenger partjához jutott, csak véghetelenséget látunk, s vagy imádva borulunk le, vagy kétségbeesve átkozódunk kell.

* *

*

Csaknem minden új tudományos irány ellen azon vád emeltetik, hogy inkább negációkkal, mint pozitív tanok felállításával foglalkozik. A vád ép oly igazságos, de ép oly méltányos, mint ha valaki a gazdának az iránt tenne szemrehányásokat, hogy földjét háromszor felszántva, e munkával húszszor annyi időt tölt, mint a vetéssel. — A mentség mindkét esetben ugyanaz. Mert miként a gazda, csak miután a gatz gyökerestől kiirtotta, vetheti be földjét, s akkor is csak magot szór el, melynek kifejlését az időtől várja, így kell eljárjunk új eszmékkal a tudományok körében is.

Tudományos haladásaink eddig csak zavart idéztek elő, így szólnak sokan. Igaz, de a világosságnak, melylyel a teremtés megkezdett, nem az volt-e első eredménye, hogy a létező chaos feltűnt, és vajjon azért a chaost a világosságnak tulajdonítjuk-e?

* * *

*

A tudomány körében tett haladásunknak egyedüli eredménye sokszor csak azon meggyőződés, hogy a kérdéseknek, melyeknek megfejtésével fáradánk, egy

része haszontalan, a másik olyan, mely tehetségünket felülmulja.

* *

*

A tudomány haladásának egyik legnagyobb akadályja abban fekszik, hogy tisztán tudományos kérdésnél, pedig nem csak ha azokról másokkal vitatkozunk, hanem még gondolkozva is, mindig egy vagy más nézet mellett buzgólkodunk, s nem mint bírók, hanem mint ügyvédek okoskodunk. — A kedély befolyása eszünkre oly folytonos, hogy még tudományos vizsgálódásaink között is alig bírunk elfogulatlanok lenni.

Ha tudományunkban annyira haladunk, hogy minden létező tárgyat elemeire oszlatunk fel, az egész eredmény csak az lehet: hogy a földből ismét a chaost állíthatjuk elé. — Általán véve, bármi büszkék legyünk tudományunkra, csak fáklya az, mely által szűkebb kört s egyes tárgyakat felvilágosíthatunk, de egész látkörünknek csak a nap, mely egünkön áll, adhat elég világosságot.

* *

*

A gyémánt: nem egyéb a legtisztább szénnél; de vajjon jobban értjük-e ragyogásának okát, mióta tudjuk, hogy a setét grafitral ugyanazon anyagú? — Ilyen tudományunk haladása sok tekintetben. Midőn egynek nyomára jövünk, s bizonyos jelenségeket megmagyarázunk, ugyanazon tárgynak más oldala vagy tulajdonsága csak még megfoghatatlanabbá válik.

*

*

Ha valamely ténnyről gondolkozunk, először a közelebb, később a távolabb okokat s következéseket találjuk fel, s ha vizsgálódásainkat még tovább folytatjuk, végre álokokhoz s hamis következésekhez jutunk. — Mint szemünk, úgy az ész csak bizonyos körben biztos; mi ezen túl fekszik, a képzelő tehetségé, mely valamint eszünket működéseiben megelőzi, s azt tevékenységre serkenti, úgy mihelyt az hatalmának határait elérte, helyébe lép s működéseit folytatja. Az észlelés e részben nem különbözik a szemléléstől, melynél, ha szemünket egy bizonyos körön túl akarjuk használni, vagy kelleténél tovább egy tárgyra függesztjük, a körrajzok elzavarodnak, s minden bizonytalan, hamis színben tűnik fel.

*

*

*

Néhány év előtt azon hír terjedt el, hogy Afrikában emberfaj fedeztetett föl, melynek hátgerincze néhány hüvelykre kiáll. Engem e hír félig sem lepett meg annyira, mint azon megelekedés, melylyel az egyes tudós urak által fogadtatott. Ha egy új Plató, Newton vagy Shakespeare lép fel, bizonyosan nem örülnek inkább, mint midőn ezen afrikai farkas-felebarátainkban a láncszem állítólag felfedeztetett, mely az embert a majommal összeköti. — Úgy látszik, mintha maga a tudomány napjainkban nem az emberi méltóság bizonyosságait, hanem csak okokat keresne, melyekkel brutalitásunkat igazolhassa.

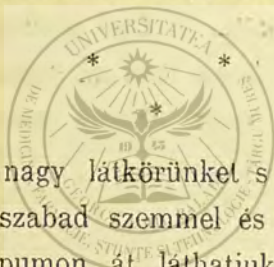
A tudomány sok tévedéseinek egyik oka abban fekszik, mert oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi elme körén kívül fekszenek; a tévedéseknek még bővebb forrását abban találjuk, hogy a tudomány sokszor oly dolgokat akar megmagyarázni, melyeket mindenki úgy is ért. Nem képzeli senki, mennyi hamis fogalom terjed el csak az által, hogy oly dolgok mester-séges definícióit adjuk, melyeknél azoknak semmi szükség nincs.

* * *

*

Meg vagyok győződve, hogy tudományos tévedéseink egyik főoka azon könnyűségben fekszik, melylyel oly emberek, kik sokáig tudományokkal foglalkoztak, s azokban bizonyos gyakorlottságot értek el, egy tényt különbözőleg magyarázni s ugyanazon előzményekből a legkülönbözőbb következéseket levonni képesek. Sok tekintetben talán közelebb állnánk az igazsághoz, ha az emberi ész valamivel kevesebb éles-séggel bírna.

Valamint nagy látkörünket s a természet bájoló szépségét csak szabad szemmel és nem lámpavilágnál vagy mikroskopumon át láthatjuk meg: úgy van ez az eszmék világában is. Minden valóban nagy s termékeny gondolat az egyszerű józan ész, s nem a tudomány mesterséges eszközei által találtatott fel.

*

*

*

Abból, hogy valakit két oldalról (profilban) megnéztünk, nem következik, hogy arczáról, ha azt szemközt is nem nézzük (en face), helyes fogalommal bírunk. Így van az más tárgyakkal is. Minden gondol-

kozási formák között nincsen olyan, mely a dilemmánál több meggyőző erővel bírna, s ép ez az, mely legtöbb csalódáshoz vezet. Ritkák azon tárgyak, melyeknél csak két lehetőség létezik; többnyire a v a g y o k n a k egész sorozatát találhatni.

*   *

*

Nagy sajnálkozással szólunk sokszor a múlt idők tudósairól, s nem győzzük bámulni előítéleteiket. De vajjon mi magunk annyival bölcsebbek vagyunk-e? Igaz, az alchymia lehetetlen feladást tűzött ki magának, de vajjon azok, kik különböző érczek s anyagok vegyítése által egy nemesebb, de mégis hasonló, rokon anyagot akartak előállítani, nem százszor józanabbak voltak-e azoknál, kik napjainkban halálig kínozott állatokon és emberi hullákon experimentálva, az életnek titkait keresik? Megengedem, hogy e törekvések az orvosi tudománynak ép oly szolgálatot tesznek, mint hajdan az alchymia a természetvizsgálatnak, s így fontosak; de vajjon inkább érdemlik-e meg a komoly tudománynak nevét, s nem fognak-e a jövő által az alchymia s astrologiával egy sorba állíttatni, pedig méltán; mert minden előítéletek s csalódások között nincs olyan, mely a tapasztalással inkább ellenkeznék, mint

azok, melyek az emberi elme korlátlanságára nézve napjainkban hirdettetnek.

*   *

*

A legtöbb dolgok ismeretéhez csak érzékeink által jutunk, s az egyedüli biztosság, melyet az anyagi világ egyes tárgyainak minőségéről szerezhethetünk, abban fekszik, hogy azokat minden egészségesen organizált ember érzékei egyaránt felfogják. A mire nézve ezen kriteriummal bírunk, azt mint létezőt fogadjuk el, s a skepticizmusnak legbuzgóbb hívei is az ily tárgyokról csak teoriában kételkednek.

De testi érzékeinken kívül, melyek által egy bizonyos körben vagy pillanatban létező tárgyakat felfogunk, vannak más képességeink, melyeknek segédelmével az időben vagy térben távol fekvő tüneményeket összekötve, azoknak okait s következéseit vizsgáljuk. Vajjon ha minden józan ember az egyes tünemények összeköttetéséből ugyanazon következéseket vonja le, ebben oly dolgokra nézve, melyeknek ismeretéhez anyagi érzékeink által nem juthatunk, nem fekszik-e az igazságnak ép oly bizonyos kriteriuma?

Hogy okoskodásaink útján szintűgy csalódhatunk, mint érzékeink által, az nem szenved kétséget; de bi-

zonyos az is, hogy miután számtalan tárgy létezik, melynek ismeretéhez érzékeink által nem juthatunk, ezekre nézve minden ismeret s bizonyosság csak a józan eszű emberek egyenlő ítéletében kereshető; s ki az ilyenekben azért kétkedik, mert valóságukról testi érzékei által nem győződhetett meg, nem józanabb annál, ki a hang vagy illat létezését kétségbe vonná, mert létezésüket csak érzései, s nem okoskodások által bizonyíthatja be.

Ha tehát elismerjük, hogy anyagi érzékeinken kívül vannak más tehetségeink is, s bizonyos tárgyaknak ismeretéhez csak ezek által juthatunk, nincs ok, melyért ezekben inkább kétkednénk, mint azon ismeretekben, melyekhez érzékeink által jutottunk. Valamint a csalódás lehetséges, úgy a valószínűség egyenlő mindkét esetben.

*

*

*

Nem bámulatos következetlenség-e, hogy épen korunkban, midőn a természet nevében általános szabadságot s egyenlőséget követelünk, a természettudományok körében oly elméleteket állítunk fel, melyek ez elvekkel egyenes ellentétben állanak? Mintha szabadságról szó lehetne, ha minden, mi előbb a halha-

atlan lélek működésének tulajdonított, csakugyan az idegek tevékenységének szükséges következése volna; vagy szó lehetne egyenlőségről, ha az egyes fajok képességében csakugyan oly lényeges különbségeket ismerünk el, minőkről ethnografiánk beszél.

* *

*

A növény látszólag csak a földdel áll összeköttetésben. A mag, mely a szikla vagy fővény alatt elrejtve nem ver gyökeret, ha gazdag televénybe esik, faóriássá fejlődik ki, s ezen kívül más kétségbevonhatlan tényeket hozhatunk fel annak bebizonyítására, hogy a növénynek kifejlődése a földtől függ. Ismerjük, s a mikroskop segítségével látjuk a szereket, melyek által a növény a föld táprészeit felszija, azokat testében körözteti s átváltoztatja, s érteni kezdjük a növés és szaporulat rejtélyes proceszusát — — és mégis, ki fogja tagadni, hogy a növény kifejlése a föld termékenységén kívül még mástól is függ, s hogy ahhoz meleg és világosság szintoly szükségesek, ámbár a módot, melyen e tényezők a növény kifejlésére hatnak, kimutatni képesek nem vagyunk?

Hasonló befolyást, minő a meleg s világosság a növényre, gyakorolnak egyes eszmék az emberre, s

ha hölcseink ezt, melyet vegytanilag felbontani, matematikus formában kifejezni nem lehet, tagadják; ha büszkélkedve tudományukban, azért, mert az idegrendszer egyes működését ismerik (s még itt is mennyi kell, míg az egyes rongyokból, melyek a titkait védő természettel küzdve a tudomány kezében maradtak, egész válik), azt hiszik, hogy skalpellumaikkal ketté vágta a sűrű fátyolt, mely a nagy anya képét eddig eltakarta; s hogy mind az, mit fiziológiájok- s kemiájokból megmagyarázni, mit tudományos rendszereikben elhelyezni, osztályozni és bebizonyítani nem lehet, — nem létezik: — akkor e tudósok nem józanabbak oly embernél, ki, mert csak azon szerveket ismeri, melyek által a növény a földből táplálkozik, ebből azt következtetné, hogy a növényre a föld minőségén kívül, semmi egyéb befolyást nem gyakorol.

Mondani fogják erre, hogy a két tárgy között lényeges különbség létezik, miután, ha nem ismerjük is a módot, melyen a világosság és meleg a növényre hatnak, a tény maga világos tapasztalás által bebizonyítható. De vajjon nem bizonyíthatjuk-e be szint oly kétségbevonhatlan tényekkel azon befolyást is, melyet bizonyos eszmék az emberek kifejlődésére gyakorolnak; nem mutatja-e a világtörténet s ethnografia,

hogy az ember csak annyiban emelkedhetik a műveltség magasabb fokára, a mennyiben bizonyos eszmék ismeréséhez jutott, s hogy magasabb inspirációit elvesztve, mindig s mindenütt nem csak erkölcsi, de anyagi jóléte szempontjából is sülyedett?

Igaz, hogy a hatást, melyet szellemi tényezők a népek anyagi jólétére gyakorolnak, megmagyarázni, sőt még megérteni sem lehet, de vajjon azon hatást, melyet egyes szerveink betegsége gondolatainkra gyakorol, ki tudja megmagyarázni, s tagadjuk-e e tényeket, mert összefüggésüket nem értjük? És ha azt, ki szűk látkörén túl semmiről tudni nem akar és a kevés ismereten kívül, melyet saját tapasztalásaiból szerzett, minden egyebet agyrémnek és haszontalanságnak hisz, méltán korlátolt embernek nevezzük: vajjon van-e okunk büszkélkedni korunk felvilágosodásával, ha azon elbizakodást tekintjük, melyet tudósaink egy részénél újabb időben tapasztalunk?

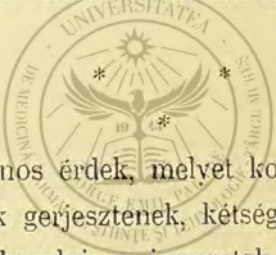
*

*

*

A természettudományoknak rendkívüli emelkedése az újabb korban két nagyszerű eredményt idézett elő, melyek egymással bizonyos pontig ellentétben állanak. Az első az, hogy midőn a természetben

létező erőket tökéletesebben megismervén, azokat céljainkra felhasználni tanultuk, az uralom, melyet az ember az anyag fölött gyakorol, nagyobbá vált. — A második, hogy szüntelen az anyaggal foglalkozva, azon potenciák iránt, melyek nem anyagiak, érdekünket elvesztettük, és így az anyagnak nagyobb mértékben szolgálói vagyunk, mint talán valaha. Ki tagadhatja, hogy a természettudományokban tett haladás következései között csak az előbbit mondhatjuk jótékonynak.

Az általános érdek, melyet korunkban a természettudományok gerjesztenek, kétségen kívül nagy befolyást fog gyakorolni az ismeretek minden ágára, de e befolyás nem az lesz, mint sokan hiszik, hogy az úgynevezett humanistikus tudományok egészen el fognak hanyagoltatni. — Ha ez jelenleg történik és sokan úgynevezett gyakorlati irányokban annyira mennek, hogy minden nem az anyaggal foglalatatoskodó vizsgálódást csaknem nevetségesnek tekintenek, ez részint a reakciónak tulajdonítható, mely újabb időben az idealizmus ellen támadt, s melynek közepében állunk; részint, mert bármilyen nagy előmeneteleket tet-

tünk a természettudományok körében, még kezdők vagyunk e mezőn is, távol a ponttól, hol a tudomány egész körét belátva, annak határait észreveszszük, s épen, mert nagy előmenetelt tettünk, szerényebbek leszünk.

* * *

*

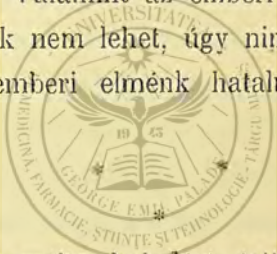
Igen természetesnek találom, ha némely orvos a materialistikus irányt, melyet természettudományaink követnek, pártolja. — Csak higgyék el az emberek egyszer azt, hogy ész, erény, jókedv, egy szóval minden, mit előbb a léleknek tulajdonítánk, oly valami, mire orvosságok által hatni lehet: az orvos szükségkép ugyanazon helyet fogja elfoglalni a polgári társaságban, melyben a tizenhetedik század alatt a gyóntató atyákat találjuk, s úgy látszik, már is közeledünk ez állapothoz.

* * *

*

Hogy az utolsó félszázad alatt a természettudományokban nagy haladás történt, hogy e haladásnak minden esetre roppant, s talán üdvös következményei lesznek, azt senki nem tagadhatja; de nem kevésbé vilá-

gos előttem. hogy a rendszer, melyet egyesek e tudományok körében követnek, s mely szerint minden szellemi tünemény a matematika s kemia törvényei szerint magyaráztatik meg, azért nem kevésbé hiányos. Oly természettudomány, melyben az ember csak mint az emlős állatok egyike jelenik meg, s róla körülbelől oly értelmezés adatik, hogy kétlábú állat, melynek tollazata nincsen, soha a valónak ismeretéhez nem fog vezetni. — Valamint az emberi elmének határait előre kijelölnünk nem lehet, úgy nincs nagyobb csalódás, mint ha emberi elménk hatalmát határtalannak gondoljuk.

Bámulatra méltó haladást tettünk a természettudományokban, de mind e mellett azt hiszem, hogy a remények, melyeket e haladással összekötünk, nem fognak teljesülni. A tudomány még nem hatalom, hanem annak csak egyik feltétele; és miben áll egész tudományunk?

*   *

*

Vajjon, ha valaki az Iliász minden szavát szét-szedve bebizonyítaná, hogy az egész nagyszerű mű

huszonnégy betűnek különféle összetételéből áll, és ezért Homérhez hasonlítaná magát, mit mondanánk? s azok, kik — mivel egyes testeket elemeikre felbontani képesek s bebizonyították, hogy minden, a mit látunk, harmincz egynehány kémiai elem különböző összetételéből áll — az embert istenhez hasonlítják: józanabbak-e?

* * *

Mentől tovább halad filológiánk, mentől több nyelveket hasonlít össze, annal inkább meggyőződünk, hogy a nyelvrokonság, mely szerint a népcsaládok osztályoztattak, sokkal tovább terjed, mint gondoltuk. A hasonlóság nem szorítkozik azon nyelvekre, melyek egy közös — például az árja vagy sémi törzsnek tulajdonai. Mind a nyelvanyagban, mind a grammatikai formákban vannak dolgok, melyeket az árja és uraltai, vagy ezek s a sémi, vagy végre mind a három nagy embercsalád nyelveiben egyaránt feltalálunk, s a filológia haladása teljes meggyőződésem szerint annak belátásához fog vezetni, hogy valamennyi emberi nyelv között bizonyos rokonság létezik. Ez igen természetes. Mert ha a nyelvek között létező hasonlatosságot nem azon tény bizonyításának vesszük, hogy az egész

emberiség egy pártól származik, s a közös nyelvet revelacziónak köszöni, akkor a nyelvnek eredetét az emberi nem azon természetes ösztönében kell keresnünk, melynél fogva eszméink közlésére készítettünk; minthogy pedig azon eszközök, melyeket a természet ez ösztön kielégítésére adott, minden embernél, bármely fajhoz tartozzék, hasonló, igen természetes, ha ugyanazon ösztön, melyet csak ugyanazon eszközökkel elégíthetünk ki, hasonló eredményekhez vezetett.

És részemről azt, hogy minden emberi nyelv között hasonlóságok léteznek, ép oly természetesnek találom, mint azt, hogy a madarak egyes nemei, habár tengerek által elválasztva, hasonló módon csiripelnek; s kik egyes szavak vagy formák hasonlóságával azt akarják bebizonyítani, hogy bizonyos népek a történeti kor előtt együtt laktak, szerintem nem járnak el józanabban annál, ki az ausztráliai kutya ugatásából, vagy az amerikai bölény bögéséből azt következtetné, hogy ez állatok elődei egykor Európában talált hasonfajukkal együtt éltek.

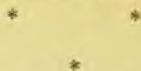
Az őskor egészen czivilizálatlan népeinek nyelvei bizonyosan ép oly közel álltak egymáshoz, mint életmódjuk. A nagy különbségek csak a czivilizáció által támadnak s növekednek. Mentől nagyobb pusztá ösztönük hatása, annál közelebb, mentől nagyobb az észé,

annál távolabb állnak az emberek egymástól, mint mindenben, úgy nyelveikben is. S meg vagyok győződve, hogy a tudomány, bármennyire halad, e részben nem érhet el többet, mint hogy azt, mit sejdítettünk, tények által behbizonyítja s megmagyarázza. — De a filológiai tudomány vizsgálódásai azért nem kevésbé fontosak.

Mert miután az egész emberi nemnek egy pártól való származásán, s így azon alapon, melyből az emberi nemnek egysége levonatott, kétkedni kezdünk, s miután ennek következésében már is sokan bizonyos emberfajok természetes alárendeltségét s ebből következő jogos elnyomását hirdetik, szükséges, hogy az emberi nem egységének, mely egész civilizációnk talpköve, más bizonyítványokat keressünk, s én a nyelvek ősrökonságánál e célra nem ismerek jobbat. Ha az behbizonyítatik, ha tudományos tények megmutatják, hogy az egyes különböző népek, melyek most a civilizáció oly különböző fokán állnak, tulajdonkép egy pontról indultak ki, hogy a nyelv, mint természetes ösztönük s képességek rezultátuma, ugyanaz, vagy legalább nagy vonásaiban hasonló, a természeti képességnek hasonlósága nem vonathatik kétségbe.

* * *

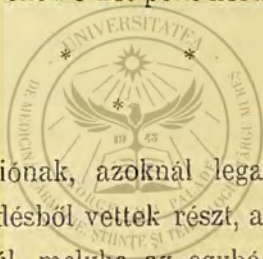
Történethuváraink egy része úgy jár el, mint az lenne, ki a Duna folyását le akarván írni, a Donau-Eschingeni kerthen telepednék le, s egész életén át a forrás mellett ülve azon törné fejét, vajjon a víz, mely a földből kibugyog, honnan vehette magát?

Ha az emberi dolgok fejlődését tekintjük, semmi nem tűnik fel inkább, mint azon hasonlóság, mely a történelem különböző korszakai közt létezik. Különböző korszakokban, de ugyanazon emberek lépnek fel ugyanazon jó és rossz tulajdonokkal, és még az események következésében is egy bizonyos rendet tapasztalunk, s ezért természetes, ha sokan az emberi történetben csak körfutást látnak, mely alatt nem haladunk, hanem csak forgunk. De e nézet csak az állapotok felületes felfogásán alapszik, és csak félig való, s ki a történelmet mélyebben tanulmányozza, azon meggyőződéshez fog jutni, hogy e körfutáson kívül, melynél ugyanazon tünetek újra és újra visszatérnek, az emberi természetben egy más mozgalmat észlelünk, mely szintén talán csak körfutás, de oly nagy körben, melyet be nem láthatunk; úgy hogy a történelem talán legjobban a föld mozgásával hasonlítható össze, mely midőn saját ten-

A katholicizmusnak két tagadhatatlan előnye van a protestantizmus fölött. Először sokkal józanabbak és emberiebbek azon elvei, melyeket a kegyelemről, szabadságról és cselekedeteink érdeméről felállított. Másodszor az, hogy míg a protestantizmusban a haladás mindig csak egyéni lehet, addig a katholicizmus általános zsinataiban oly intézménnyel bír, mely által a haladás az egységgel összeférhet. Minden katolikus polémiának a protestantizmus ellen e két pont körül kellene forogni.

A reformáczióknak, azoknál legalább, kik abban vallásos meggyőződésből vettek részt, azon ellentét szolgáló kiinduló pontúl, melybe az egyház az irás szavaival jött. — Midőn a reformáczió így egyrészlől az egyház visszaélései ellen kikelt, és a kereszténységnek, melyet elveihez visszavezetett, ez által a legnagyobb szolgálatot tevő, ellentétbe kelle jönnie avval is, mi a kereszténység körében nem visszaélés, hanem az elismert elvek kifejlődése, és így valósággal haladás vala. Csak ha a protestantizmusnak e kettős hatását, melynek mindegyike irányából következik, tekintetbe vesszük, érthetjük annak következéseit, csak akkor láthatjuk

át, hogy a czél, melyet az magának kitűzött, egyrészt a legszebb, de másrészt ismét lehetetlen vala.

*   *

*

Baco az ó világ mythológiájának nagy részét allegorikai értelemben magyarázta meg, s ha «De sapientia veterum» című munkájának egyes fejezeteit, például: «Pan. seu de natura», «Orpheus, seu de scientia» olvassuk, néha csaknem osztozunk nézeteiben. Tovább gondolkozva a tárgyról azonban meggyőződünk, hogy a mythológiának egyes meséi, s bizonyos morális igazságok között található összefüggésből azt, hogy e mesék ezen igazságok allegorikai kifejezéseért készültek, nem következtethetjük, s hogy az inkább két más oknak tulajdonítható.

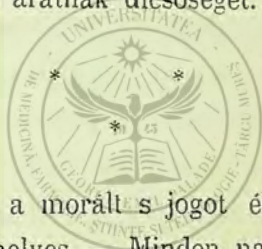
Először annak, mert nincs oly képtelen mese, melyet oly szellem, mint Baco, valamely tudományos vagy erkölcsi igazságra nem alkalmazhatna.

Másodszor, mert Ovid Metamorfozissai s csaknem mindazon munkák, melyekből mythológiai ismereteinket nagyrészt meritjük, oly korszakban irattak, midőn a mívelt osztályok, elvesztve a népnek hitét, a mythológiának allegorikai értelmezésében keresték azon tisztelnek igazolását, melyben vallásukat az állam érdekében

tartani kénytelenítették; s ha egyes mythológiai mesék s bizonyos morális igazságok között nagyon is világos összeköttetést találunk, meg lehetünk győződve, hogy azok a régi vallás hanyatlása korszakában módosítottak így.

Mint a csatamezön, úgy a tudományok körében az előőrsek ritkán aratnak diadalmat.

A tudomány a morált s jogot élesen elválasztja egymástól. És ez helyes. — Minden nagyobb kérdésnél jó, ha azt több részre osztva, minden egyesről külön szólnunk; csakhogy midőn ezt teszszük, soha nem kellene elfelejtenünk, hogy az, a mit tudományosan elválasztánk, azért mégis egy marad.

Ki erre nem figyel, s miután a morálnak vagy a jognak szigorú értelmezését felállítja, csak egyet tart szembe előtt, s következéseit úgy vonja le, mintha ezen kívül más nem léteznék, az soha kielégítő eredményekhez nem juthat.

Ha bonyolódott kérdést — s ilyenek mind azok, melyek kötelességeinket illetik — egyoldalúlag fogunk fel, válaszunk egyszerűbb s világosabb lesz; de nem minden, a mi világos, egyszerismind való, bármi valónak látszik is.

* *

*

Az emberi természet nem változik, s ezredek előtt szint azon érzelmeket s szenvedélyeket találjuk, melyek a világot most mozgásba hozzák, csak a mód változik, melyben az érzelmek kielégítését keresik. — Az ember mindig boldogságot keres, szabadságot kíván, emelkedni vágyódik, csak hogy különböző korokban a boldogságot másban keresi, a szabadságnak más értelmet ad, más eszményeket tűz ki magának, s miután ez ismereteinek körétől, az eszmék kifejlődésétől függ, világos, hogy az, mi az emberi nem történeteiben változik, csak úgy érthető, ha az eszmék kifejlődését s időszakonkénti változását tekintjük.

* *

*

Semmi ellen nincs több panasz, mint az ellen, hogy a gyermekeket az iskolában oly tanulmányokkal

halmozzuk el, melyek fölöslegesek. — Miért nem szorítjuk az oktatást azokra, miknek a növendék az életben hasznát veheti, minden tudományunk quintessenciáját tanítva, s mellőzve azt, mi úgyis csak arra való, hogy később elfelejtsük? — E kívánat körülbelül épen oly józan, mint ha valaki azt követelné, hogy élelmére tiszta tápanyagot kapjon, a legtökéletesebb extraktusban, minden oly anyagok vegyülete nélkül, melyekből gyomrunk tápot nem von ki. Senki nem fogja kétségbe vonni, hogy a ki ez utóbbit megkísértené, nem sokáig tartana meg egészségét, sőt életét, s ugyanez áll szellemi szükségünkre nézve, melyeknek kielégítésére szintén nemcsak tápanyag, de egy bizonyos volumen kell, melyből elménk a tápanyagot kivonhassa.

*

*

*

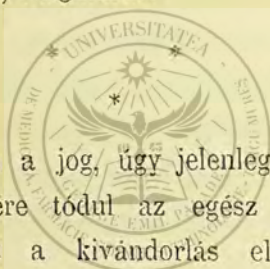
Oktatásunk egyik főhibája, hogy a tanító tanítványait nem hívja fel tevékenységre, főkép egyetemienken. — A tanár előadja tantárgyát, és azt reményli, hogy hallgatói, kik a hallgatás paszív szerepére kényszerítettnek, ezt teljesíteni fogják, — holott épen fiatal korunkban a tevékenység valóságos szükség, és a

legmegfeszítettebb munka kevésbé fáraszt a hallgató figyelemnél.

*   *

*

Félig sem oly fontos az, mit tanítunk gyermekeinknek, mint az, hogy tanítjuk. — A mit az iskolában tanultunk, annak legnagyobb részét elfelejtjük, de a hatás, melyet egy jó oktatási rendszer szellemi tehetéseinkre gyakorol, megmarad.

Mint hajdan a jog, úgy jelenleg a természettudományok mezejére tódul az egész világ. Az ok ugyanaz, melyért a kivándorlás előbb Kalifornia, később Ausztrália s legújabbban Oregon felé vette irányát. — Az aranyszomj szintűgy megteszi hatását a tudományok körében, mint mindenütt; de ne búsuljunk azért. A régi eredmény itt is az lesz, hogy kik csak aranyat jöttek keresni, munkájok által a kört hasznosabb tevékenységre készítik elő.

*   *

*

A tapasztalás mutatja, hogy azok, kik értelem tekintetében legmagasabban állnak s kortársaik felvilágosítására legtöbbet tettek, ritkán alkalmasak arra, hogy a haladást vezessék. — Nem jó, ha az, ki a szövétneket tartja, egyszersemind az útat keresi.

Valamint minden pályán, úgy a tudományok körében nemcsak járatlan, de oly úton is nehezen haladunk, melyen már nagyon sokan jártak; mert az átmenők nem csak nyomokat, de mély vágásokat is hagynak maguk után, melyekbe jutva, néha alig haladhatunk tovább.

Nem azon tételek száma, melyeket megczáfolni, de azoké, melyeket bebizonyítani tudunk, képezi elemeli tehetségünk mérlegét. Csak a ki sok tárgyról elhatározott nézettel bír, érdemli, hogy terjedelmes, csak ki valamely nagy igazságot kétségbevehetetlen okokkal be tud bizonyítani, érdemli, hogy nagy el-

mének neveztessek. — A czáfolgatási ügyesség többnyire csak a gyakorlatnak eredménye.

*   *

*

Sokkal irigyletre méltóbb a közönséges ember, ki valamely igazságon nem kétkedik, a bölcsnél vagy tudósnál, ki azt feltalálta. Minden igazság hasonló az aranyhoz, mely kincs annak, ki azt bírja; de mely, bármennyire ragyog, mielőtt forgalomba jött, sötét aknában egy gyöngye mécs bizonytalan világítása mellett szegény munkások által találtatott fel.

Úgy járunk a tudománynyal, mint vagyonunk más nemeivel. Mennél gazdagabbakká leszünk, annál könnyebben szerzünk, de annál kevésbé becsüljük irigylett kincseinket.

*   *

*

A tetők, honnan a legtágasabb kilátás nyílik, ritkán termékenyek, s ilyenek azon existenciák, melyekhez a tömeg vágyódva föltekint, s pedig a tudomány körében szintügy, mint a közélet mezején. Az

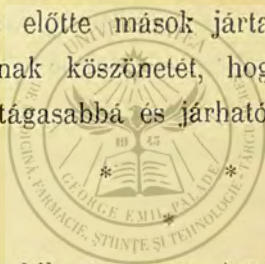
iskolás gyermek vagy dilettáns, ki az első virágnak szirmait olvasgatja, vagy első mikroszkopiai kísérletét teszi, minden bizonynyal boldogabbnak érzi magát, s büszkébben emeli fejét, mint Humboldt Sándor dicsősége tetőpontján.

*

*

*

A ki a tudomány körében semmi újat nem talált is, hanem mindig csak azon ösvényen tartotta magát, melyen előtte mások jártak, legalább az által érdemli utódainak köszönetét, hogy az ösvényt, melyet használt, tágasabbá és járhatóbbá tette.

Azoknak, kik a magas tengeren hajóznak, látkörük szűknek látszik; így van ez a tudomány körében is, hol épen azok, kiknek látkörük legtágasabb, érzik leginkább annak korlátoltságát.

*

*

*

Ha meggondoljuk, hogy nem csak a történet, hanem minden tudományunk nagy részt oly ismeretekből áll, melyekre nézve saját tapasztalásunk nincs,

s csak mások tanúságára hivatkozunk, azaz: melyekben csak annyit tudhatunk, a mennyit hiszünk, valóban nincs ok lenézni azokat, kik ugyanezt a vallás körében teszik.

* *

*

Két dolgot soha nem értünk meg egészen: a mindenséget s önmagunkat. Minden tudománynak elérhető tárgya csak e kettő között fekszik, s épen ez az ok, melyért a tudományban teljes megnyugvást nem találhatunk. Mert miután minden komoly gondolkodás azon kérdéshez vezet, mily összefüggésben áll azon tárgy, melyről elmélkedünk az egészszel, s önmagunkkal: természetes, hogy minden tudományunk kételyvel vagy hittel végződik.

* *

*

A való dicsőség nem a nép kegyétől függ, sőt a tapasztalás mutatja, hogy azok, kik később koruk legnagyobb férfainak tartatnak, kortársaik között aránylag kevés népszerűséggel bírtak. Némelyeknél csak elleneik számából vesszük észre, hogy kitünő tulajdonságaik már életökben sokak által elismertettek, másokról még ezt sem mondhatjuk s azok közül,

kik Shakespeare és Bacóval éltek, talán nem gyanítá senki, hogy az első egykor a világ legnagyobb költőjének fog tartatni, a másik nem mint Anglia főkancellárja, hanem mint egy új tudományos irány megalapítója fog tiszteltetni a jövő kor által. A nép nem emelhet senkit magasabbra, mint mennyire maga felér, s ki százada színvonalán felül áll, az szükségkép elválík tömegetől.

*

*

.

Meg vagyok győződve, hogy egy közepszerű tó az infuzoriumra körülbelül ép oly benyomást tehet, mint reánk a tenger, vajjon boldogabbá lennénk-e, ha látkörünk annyira terjedne, hogy a tenger reánk csak oly benyomást tenne, mint most egy középnyagúságú tó? Ha magas tetőre megyünk, s az egész vidék földabroszként fekszik előttünk, kipótolhatja-e ez azon élvezetet, melyet e nagy táj apró részleteiben találunk; s e pillanatnyi öröm, melyet magas állásunkon érezünk, a büszke érzet, melylyel nagy körünkre lenézünk, nem boszulja-e meg magát, midőn eszünkbe jut, mily kis része e nagy körnek az, melyre tevékenységünk hatása terjed?

*

*

*

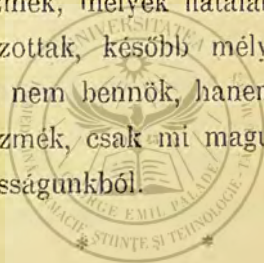
A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik az államtudományban a legelső helyeket foglalják el, a gyakorlati politika mezején a közváramozásnak ritkán felelnek meg. Ennek oka abban fekszik, hogy a ki sokat foglalkozik eszmékkel, s minden dolognak legtávolabb következeit is számba veszi, e hajlamot átviszi a gyakorlati politika mezejére is, itt pedig nem általános eszmék távol fekvő következeitének előrelátása, hanem a létező viszonyok rögtöni felhasználása, nem szigorú logika, hanem helyes tapintat, nem lángész, hanem ügyesség kivantatik. — Az elmélet emberének feladata nagyobb szerű, dicsősége állandóbb, befolyása mind térre, mind időre nézve messzebbre terjedő, de ha evvel nem éri be, s a tömeg tapsai, azon nagyobb, de csak egy napig tartó dicsőség után vágyódik, melyet a közélet mezején találunk, csak magának tulajdoníthatja csalódásait. — A gyakorlati államférfi a jelennek él, a tudomány embere a jövőnek, s minden kor jól teszi, ha saját bajnokának homlokára fűzi koszorúját. Valamint természetesen találjuk, hogy Talleyrand, Peel nagy eszméik a jövőnek kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolnak, úgy nincs mit szomorkodni azon sem, hogy Rousseau, Montesquieu vagy Bentham soha az

állam kormányára nem hivattak meg, mi által sem az egyes államok, sem az emberiség semmit nem vesztek.

* *

*

Valamint nem a nap, hanem a föld forgásával mi magunk emelkedünk, midőn a ragyogó csillagzatot mindig magasabban látjuk egünkön, s ismét mi szállunk lefelé, midőn a nap láthatárunkhoz közeledik: úgy ha azon eszmék, melyek fiatalabb korunkban oly magasaknak látszottak, később mélyebb s mélyebbre szállanak, az ok nem bennök, hanem magunkban fekszik. Nem az eszmék, csak mi magunk hanyatlottunk le egykori magasságunkból.

*

Nincs nagyobb boldogság a világon, mint erőnknek öntudata; ép azért főelvezetünket erőnk gyakorlatában kell keresnünk. A mit Lessing mond: hogy ha isten egyik kezében a valónak egész ismeretét tartaná, s a másikban az ösztönt, mely a valónak keresésére késztet, leborulva a mindenható előtt az utóbbit kérné tőle, — nem csak a tudományról, de minden földi javainkról áll. — Nem a birtok, hanem a

törekvés boldogít, s győzelmeink legédesebb része azon küzdelmek emlékében fekszik, melyekkel azokat kivíttuk.

*

*

*

Nyelvünk halad. korunkban az eszmék sebesen változnak s hamar elavulnak, és így összes munkáim, melyek a nemzet fejlődésére korunkban elég hatást gyakoroltak, talán nem fogják túlélni szerzőjüket; de míg azok fenmaradnak, ki azokon végig megy, el fogja ismerni, hogy azon demokracziának, mely nem lármáz, hanem dolgozik, mely nem akar másokat levonni, hanem emelkedni törekszik, mely nem a pór uralma, hanem szabadság után vágyódik, e hazában én is egy hív bajnoka voltam, s hogy, ha életem se azoknak, kik dicsőség vagy vagyon, se azoknak, kik megalégedés után törekszenek, például nem szolgálhat, egy becse megvan, és ez az, hogy mint a mágnesű mindig egyfelé mutattam — s ennek is megvan a maga haszna.

ÁLLAM ÉS POLITIKA.

NEM csak Rousseau, de előtte s utána mások is nagy fáradságot fordítottak azon állítás bebizonyítására, hogy az emberi nem a művelődés által többet veszett mint nyert, s hogy az, mit haladásnak nevezünk, tulajdonképen csak erkölcsi süllyedésünk hosszú története. E tan — melyet egyes jeles elmék pillanatnyi rossz kedvének, vagy azon dőlőnek köszönünk, melylyel az észnek valóságos vagy képzelt arisztokratái oly javakról szólnak, miknek birtokában magokat biztosoknak hiszik — ép oly kevésbé érdemli, hogy róla komolyan vitatkozzunk, mint azon állítás, hogy a gyermek, ha felnő, rosszabbá és szerencsétlenebbé válik. Miután a gyermeknek nőni s az emberi nemnek művelődni kell, az ily okoskodásnak semmi gyakorlati haszna nem lehet.

*

*

*

Feltarthatlanul halad az emberiség azon ösvényen, melyre múltja vezette, s egyeseknek hibái s fondorkodásai e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit nem változtathatják meg, de késleltethetik haladását, s pedig semmi által annyira, mint midőn a természetes kifejlődést mesterséges eszközök által siettetni igyekeznek.

*

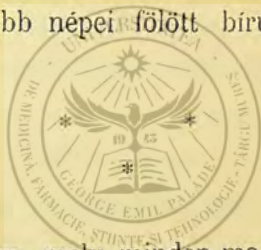
*

*

Ha az úgynevezett időfolyamok (Strom der Zeiten) egyikét nézzük, minők a történelem értékesítésére készítettnek, s rajta a helyenként felmerülő óriás birodalmakat, melyek rövid fennállás után ismét egyes ágakra oszlanak: világos képen látjuk a két erőt, melyek az emberi nem szakadatlan haladásának feltételei s melyeknek egyike: az egyesülési ösztön, másika az egyéni szabadság utáni törekvés. E kettőnek összeműködése nélkül soha nemünk ennyire nem haladt volna, s habár első tekintetre úgy látszik, hogy az egyéni szabadságnak többet köszönünk, mégis mélyebben vizsgálva a tárgyat, meggyőződünk, hogy az univerzalitás utáni törekvés nem kevésbé üdvös eredményeket idézett elő művelődésünkre, s hogy azok, kik világhatalom után törekedve, nagy birodalmakat

alkottak, bármily szenvedéseket okoztak is kortársaiknak, egészben véve az emberiség jótevői közé számíthatók.

Nem létezett oly birodalom soha, mely, midőn a kor miveltebb népeit lenyűgözve, a civilizációt látszólag eltiporta, az embereket egyszersmind közelebb ne hozta volna egymáshoz, s így a különböző elemek érintkezését, mely magasabb műveltségünk feltétele, nem segítette volna elé. — A felsőbbség, melylyel az ó világ legmiveltebb népei fölött bírnak, csak ennek tulajdonítható.

Azon fogalom, mely minden magasabb műveltségnek feltétele: a z e m b e r i m é l t ó s á g f o g a l m a, csak kis államokban fejlődhet ki, mert az egyesnek tevékenysége az egésznek jóllétére csak itt gyakorolhat befolyást. — Innen van, hogy a civilizáció Görögország apró államainak többet köszönhet, mint mindazon óriás birodalmaknak, melyek azt megelőzték és követték.

*

*

*

Az ó világ civilizációja a jelentől főképp abban különbözik, hogy se az egyéni szabadságnak, se az egyenlőségnek eszméjét nem bírta. — Az ó világ polgára, főképp Hellasz és Róma szebb korában, az állam irányában oly alárendeltségben élt, minőről korunkban fogalmunk sincs, s azon otthonosság, az egyes családi körök elkülönözése, melyek az újabb kornak főélvezetét képezik, akkor ismeretlenek voltak. — Szintén azt mondhatjuk az egyenlőségről is. A szolgaság lényeges részét képezi a régi civilizációnak s az emberi méltóság fogalmát, mely korunkban általánossá vált, akkor még a legnagyobb filozófok, minő Plato és Aristoteles, és a leghumánusabb státusférfiak, minő Cicero vala, még csak gyanították. — Ha az ó világot a jelennel összehasonlítjuk, a legnagyobb különbség abban fekszik, hogy ott sokkal kevesebb egoizmust és úgyszólván semmi humanitást nem találunk, mi mindkettő az elébb említett eszmekülönbségnek tulajdonítható. Mert, a hol az egyes existenciáját az államtól nem különítheti el, ott az egoizmus a honszeretettel nemcsak nem áll ellentétben, de sőt annak feltétele és a humanitás csak mint az egyenlőség eszméjének következése támad. — Az egyéni szabadság terjesztésére sokat tett már Sokrates és iskolája, de legtöbbet Zeno

és Epicur követői. — A stoicismus és epicureismus, bármennyire különbözzenek tanaikban, céljaikban ugyanazok. — Mindkét iskola nem más, mint az egyén nevében protestáció az államnak mindent elnyomó mindenhatósága ellen, és a két sektának sebes elterjedése csak azt bizonyítja, hogy az állam mindenhatósága ellen már akkor reakció támadt, mely e két formában kifejezését találta. — Az egyenlőségi eszmének elterjedését Róma készítette elé részint az által, hogy csaknem az akkor ismert egész világot uralma alá vetve, a válaszfalakat, melyek az egyes nemzeteket elébb elkülönítették, erőszakosan ledönté s így elébb a szolgáknak, később, midőn távol lakó népeknek is a jus civitatis-t adá, a jognak egyenlőségét tetteg behozá, részint és még inkább Caesarjainak absolut hatalma által; mert épen mivel minden szabadságot elölt, a régi patriciusok és plebejusok ivadékait a libertinusokkal, sőt a szolgákkal tetteg egy színvonalra helyezte, nem hagyván fel semmi más különbséget, mint a vagyonét, mely főkép oly viszonyok alatt, hol a vagyonnak megtartása vagy szerzése egy despotának önkényétől függ, aristokracziát nem alapíthat.

*

*

*

A civilizáció, mint a világosság, mindig csak a föld egyik felén terjed el. — Egykor nyugatot, most keletet takarja sűrű homály, mintha itt is, a fáradság után, melylyel a civilizáció jár, hosszú pihenésre volna szükség, mely alatt az erők újra megújulnak.

* * *

*

Az organikus kémia szerint minden növény tápanyagát a földből vonja, melynek a trágyában azon anyagokat adjuk vissza, melyeket termése által elvesztett. Egy örök körfolyam létezik az organikus természetben, s a növény- s állatország roppant sokfélesége csak ugyanazon néhány elemből áll, mely ezerféle formában él és tenyészik körülöttünk. — Nem látjuk-e ugyanezt a szellemi világban is, hol szüntelenül változó formákban s összeköttetésekben ugyanazon eszmék s érzések térnek vissza? Civilizációink rothadása képezi az anyagot, melyből a reá következő fejlődik, s azon számtalan jelenségekben, melyeket a világtörténetben látunk, mindég csak ugyanazon, s pedig nem számos elemekkel találkozunk.

* * *

*

Közönséges állítás, hogy a politikai szabadság, miután az egy bizonyos pontig fejlődött, mindig egyeduralomhoz, s mert ez ott, hol a szabadságot követi, mérsékelt nem lehet, a despotiához vezet. S ezen állítás történelmi támaszául az egész ó világ — s főképen Róma példája hozatik fel. — Az úgynevezett világfájdalom megragadta nemcsak korunk költőit, de tudományos férfait is, s így találjuk a történelemben a panaszt, hogy az emberiség kerékben forog, mintha a világ kezdetétől egy száraz malomba befogva, csak az volna feladása, hogy az előidézett mozgalom által egyesek lisztjének őrlésére szolgáljon. Nem szándékom e tétel elméleti taglálásába bocsátkozni; annyi bizonyos, hogy az, mi annak támogatására az ó-kor történetéből felhozatik, mást bizonyít.

Az ó-világ alapeszméje, mi az államot illeti: az egyediségnek tökéletes alávetése az állam alá. Civilizációjának minden csodái ez eszme létesítésének köszönhetők, s minden haladás s minden visszalépés azon arányban történt, melyben ez eszme nagyobb vagy kisebb mértékben létesített, azaz: azon arányban, melyben az állam nagyobb vagy kisebb hatalmat gyakorolt polgárai fölött.

Mínt hogy az állam hatalma akkor legnagyobb s legkorlátlanabb, s csak ott használtatik a kellő követ-

kezetességgel, hol annak gyakorlása egynek adatik által, világos, miként azon tény, hogy az ó-világ szabad államai végre despotiára mentek által, csak azt bizonyítja, hogy minden eszme a társaságot, mely fölött uralkodott, végre azon formákhoz vezet i, melyek alatt ezen eszme legtökéletesebben létesíthető; miből, ha azt a jelenre alkalmazzuk, csak azon következtetést vonhatjuk, hogy polgárosodásunk, melynek uralkodó eszméje az egyéni szabadság, szint úgy elfogja érni azon formákat, melyek alatt az egyéni szabadság eszméje a legtökéletesebben létesíthető, mint az ó-világ polgárosodása végre saját uralkodó eszméjének, azaz az állam korlátlan hatalmának, létesítéséhez vezetett.

*

*

*

Az ó-kor minden magán viszonyain a szolgaság vagy legalább teljes alárendeltség és korlátlan uralom eszméje vonul keresztül. Ezt találjuk nem csak az úr és szolgája között, hanem a család körében, a nő s férfi közötti viszonyokban is, s valóban csak a dolgok természetes kifejlődésének tekinthető, ha ugyanazon

eszme végre uralkodóvá vált az állam körében is. — Korunkról, hála, épen az ellenkezőt mondhatjuk. Itt minden viszonyok a szabad személyiség eszméjére építvék, csak az állam maga képez e részben kivételt: nem várhatjuk-e tehát, hogy az, mi az ó-korban történt — hogy azon eszme, melyre az egész társadalom épül, végre kiterjeszti hatását az államra is — századunkban is meg fog történni?

*   *

A római köztársaság vesztének egyik főoka a nép különböző osztályainak vagyon-állapotjaiban található. Mint főtényező e szerencsétlen korszakban leginkább két osztály lép fel. Azok, kik különböző módokon ropant vagyont gyűjtve, arról nagyravágyásuk érdekében rendelkeztek, s azok, kik vagyonukat eltékozolva, csak az állam teljes felforgatása által juthattak fel ismét azon helyzetbe, melyből lesülyedtek. — Sallust és Cicero kimerítőleg szólnak e viszonyokról, s lehetetlen, hogy Róma akkori helyzetéről olvasván, saját állapotjaink ne jussanak eszünkbe.

Csak egy van, mi némi megnyugtatóra szolgál, s ez az: hogy a nagy birtokosok és a nagy bukottak osztálya nálunk nem római patriciusokból, hanem azon

békésebb fajból származik, melynek hőstettei a börze sorompói között vitetnek véghez.

* *

*

Valamint a Rhône a genfi tóba, a Mississippi a tengerbe ömölvén, egy ideig ugyan megtartják külön színöket, de később a nagyobb elemben eltűnnek, így van az a népekkel is. Minden eredetiségnek első feltétele az elszigeteltség, s a hol az megszűnt, lassanként megszűnik az egyéni jellem is. — Ezért tartoznak azon találmányok, melyeknek a közlekedések jelen könnyűségét köszönjük, a világtörténet legnagyobb eseményei közé. Általok az emberi nem egysége költői álomból valószínűséggé lett, s valamint egykor minden, mi ezen egységet feltételez, méltán utopiának mondatott, úgy most ugyanezen nevet adhatjuk oly törekvéseknek, melyek a népek állandó elkülönzésére és antagonismusára építvék.

* *

*

Az emberiséget csak egy új eszme, vagy egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből, — ezt halljuk sokszor, s ez általános meggyőződésből kiindulva, nem hiányzanak, kik ezen új igazság

kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely, mint a kommunizmus vagy a socializmus, újnak látszik, e mindenben segítő gyógyszert, nemünk új megváltóját, gyanítják, s mégis nincs semmi, mi a történet összes tapasztalásaival annyira ellenkezésben állna, mint e meggyőződés. — Az emberiség bajain soha új eszme nem segített még. — A kereszténység, mely az ó-kor rothadt állapotját megújítva jelen civilizácziókat alkotá, nem hirdetett semmit, mi, mint eszme, a zsidók vallásos vagy a görögök s rómaiak filozófiai tanai között nem volna feltalálható. Az eszméknek hatalma és jótékonyága csak általánosságukban fekszik, és ez mindig csak hosszú időnek lehet szüleménye. Ha tehát jelen viszonyainkkal meg nem elégedve, egy szebb jövőt várunk, és azt előkészíteni akarjuk, ne új eszmékbe, ne eddig hallatlan kombinációkba helyezzük bizalmunkat, hanem inkább a már létező, a már elterjedt eszmék között keressük fel azokat, melyek az emberiség jelen művelődési fokának s helyzetének megfelelően, általánosokká válhatnak; elhagyva, sőt megtámadva azt, mi túlélve magát, többé általános meggyőződéssé nem válhatik, s hasonlóképp mellőzve mindent, mi talán egykor, de a jelen viszonyok között még nem lehet általános.

*

*

*

Ha az emberi nem mindig halad, igen természetes hogy tökéletes rendet itt ép oly kevésbé találhatunk, mint más nagy tömegnél, mely előre törekszik; mert természetes, hogy egyesek az egészet meghaladva már ott járnak, hová a sokaság csak még később jön, mások ismét elmaradva, azon helyet foglalják el, melyen a többiek rég keresztül mentek, s hogy általán véve nem rendes sort, hanem csak közös irányt találunk. — E látszó rendetlenség nem akadályoztatja az egésznek előmenetelét; a baj csak az által támad, ha valaki e látszó rendetlenséget meg akarja szüntetni. Mikor az Úr izráel népét a pusztán átvezeté, egy tűzoszlop haladt a nép előtt; ez a legszebb képe az egész emberi nem haladásának. Ha mindenki azon czélt, melyet maga előtt lát, az eszmét, mely mennyei lángként előttünk jár, tehetsége szerint követi: így haladunk legbiztosabban.

*

*

*

A ki a történelemmel komolyan foglalatосkodik, azon meggyőződéshez jut, hogy egész világtörténetünk csak egy folytonos haladás története. Akár az emberi nem számát, akár a műveltséget, akár az anyagi jólétet, akár az erkölcsi elvet tekintjük, haladtunk mindenben.

Igaz, hogy földünk egyes, most néptelen vidékein régi mívelt népek romjait találjuk; de ki fogja tagadni, hogy a földön most több ember lakik, s hogy a míveltség nagyobb tért foglal el, mint bármely korban, melyről tudományunk szól? Igaz, most is elég inséget találunk, s az erkölcsi elvek hatalma (a humanitás) most sem áll azon fokon, melyen azt látni óhajtanók: de midőn Róma vagy a középkor történetén végig megyünk, s látjuk a minden században többször visszatérő éhséget, mely alatt a lakóknak egy része elveszett, s a legcivilizáltabb népek hadviselési módját, ki nem ismeri el haladásunkat?

Épen a haladásnak folytonossága, s a gyorsaság, melyben az korszakunkban történik, magyarázza meg azon tüneményeket, melyek miatt annyiszor aggódunk. Valamint a tenger a dagály óráiban síma tükre helyett sötét hullámokat mutat, és sok tisztátalan anyagot vetve ki partjára, a nézőre inkább ijesztő, mint nyájas benyomást tesz, így van az minden korszakban, mely alatt az emberiség erősen emelkedik.

*

*

*

Az emberi ész ellentétekben halad, a társadalmi viszonyok kifejlődései pedig hasonlóak a természetéhez,

mely, ha néha pillanatnyi megrázkódásokat tapasztalunk is, mindig csak egy bizonyos rendben és fokokként történhetik. Ebből az következik, hogy, habár az emberi eszmék rögtön változnak, oly annyira, hogy a mi előbb egykor uralkodó eszméjének látszott, annak mindjárt utána épen ellenkezője állittatik fel alapelveként, ezen az eszmék körében történt változás soha nem változtathatja meg rögtön az egész társaságot. A befolyás, melyet az eszmék társadalmi viszonyainkra kétségen kívül gyakorolnak, inkább csak abban áll, hogy általok azon irány határoztatik meg, melyben a kifejlődés, de csak lassan, történni fog; s ki a históriát tanulmányozza, meggyőződik, hogy revolúció (azaz a létező viszonyok tökéletes átalakulása), soha nem történik rövid idő alatt. Az anyagi rendnek felforgatása, mit annak nevezünk, csak vagy egy hosszú fejlődési proceszusnak végső jelensége, vagy a megindulási pont, melyen a fejlődési proceszus kezdődik.

*

*

*

Gyors haladás korszakában az osztályok, s egyesek mindig elválnak egymástól; nem mintha valamely rész épen nem haladna — mi ily időben, hol senki előbbi helyén nem maradhat, lehetetlen, — de mert a

haladás egyeseknél gyorsabb, másoknál lassabb. Ellenben soha nem találunk nemzeteknél több egyetértést, mint midőn haladásukban bár mi által akadályoztatnak. Ebből magyarázható, hogy a haladás utolsó akadályával sokszor maga a haladás szűnik meg, mely az összetartás egy bizonyos mértéke nélkül lehetetlen, s hogy nemzetek soha nem erősebbek, mint egy külső nyomás érzete alatt.

*   *

*

A ki haladni akar, annak egy irányban kell előre törekedni. Nem a tehetség, nem is az erős iparkodás, hanem inkább a következetesség hiányának tulajdonítható, hogy távolabb fekvő célok oly ritkán éretnek el.

*   *

*

Az emberi természet nem változik, s bármennyire menjünk vissza a történetben, mindig úgy találjuk az embereket, mint azokat ismerjük; más eszmékkal s ismeretekkel, különböző helyzetben, de ugyanazon anyagi s erkölcsi szükségekkel, vágyakkal s gyöngeségekkel. Így tartja meg a fának lombja formáját, s a százados csernek magas ágain épen oly leveleket

találunk, minők az egy éves csemetén zöldelnek, legfeljebb azon különbséggel, hogy az utóbbiak néha nagyobbak, vagy legalább nagyobbaknak látszanak. De, mert az egyes levelek hasonlók maradnak, az egész fa nem változott-e azért, s mert az egyes levél most is oly gyöngén függ ágán s minden szellőre megindul, vajjon maga a fa nem változott-e meg, s nem kíván-e szabadabb tért kifejlődésére, s vajjon, a ki azzal úgy akarna bánni, mint midőn a nagy fa még csemete volt, nem tartaná-e örültnek?

Ez képe haladásunknak, mely, ha az egyéneket tekintjük, épen oly csekély és észrevehetetlen, mint nagyszerű, ha egész nemzetekre vagy az emberiségre fordítjuk figyelmünket, s ezért nincs nagyobb tévedés, mint ha valaki az emberi természet változhatatlanságai-ból társadalmi formáink változhatatlanságát akarja következtetni.

*

*

*

Talán nincs kérdés, mely több vitatkozásra adott alkalmat, mint az: vajjon az emberi nem, mielőtt jelen műveltségére emelkedett, csakugyan jobb s boldogabb volt-e mint jelenleg? A kérdés megfejtésének gyakorlati haszna körülbelül ugyanaz, mintha valaki azt tűzné

ki: vajjon a csemete, melynek törzse még sima, tökéletesebb-e a lölgynél, mely szakadozott kérgén száz télnak nyomát hordja? Miután a fának nőni s nemünknek művelődni kell, ily vitatkozások legfeljebb észgyakorlatoknak tekinthetők. Bizonyos csak az, hogy valamint a fából, melyet derült és zord napjai felneveltek, csemétét nem csinálhatunk többé, úgy az emberi nemet primitív állapotjaiba visszavezetni nem áll senkinek hatalmában, s hogy ha nemünk javát akarjuk, azt nem eszközölhetjük az által, hogy az elveszett aranykor fölött sóhajtozva a haladást akadályozzuk, hanem az által, ha minden erőnket arra fordítjuk, hogy a haladás czélszerű módon történjék. A multnak restaurációja minden korban egyaránt lehetetlen, s a boldogabb jövőt, mely után vágyódunk, csak úgy készíthetjük elé, ha a jelent, mint kiindulási pontot elfogadva, az ellenállhatatlan haladási ösztönt, mely természetünk jellemző tulajdona, a végzet útmutatásaként követjük.

*

*

*

Én is bízom nemünk tökéletesbülésében, s meg vagyok győződve, hogy haladásunk csaknem határtalan, de határtalan hosszúságú időben. Az egyes ember megkerülheti a világot, de a legközelebbik órában azért

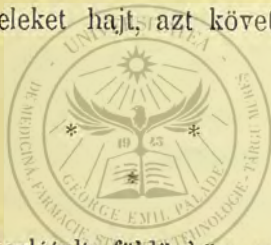

mégis csak alig egy mértföldre haladhat. Így van az egész nemzetek, sőt egész nemünk haladásával is.

*   *

*

Abból, mert az emberek különböző korszakokban egymáshoz hasonlók maradnak, az emberiség tespedését következtetni semmivel sem józanabb, mint ha valaki abból, mert a fa minden tavasszal az előbbiekhöz hasonló leveleket hajt, azt következtetné, hogy a fa nem nő.

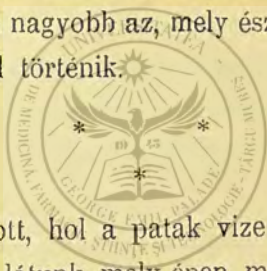
Valamint korlátolt földünkön minden, mi bármi különböző pontról előre halad, végre találkozik, s mint annyi országok folyóvizei mind a tengerbe ömlenek, úgy bizonyosan eljön az idő, midőn a föld népei is egy roppant egészszé egyesülnek. — Más kérdés az, vajjon e találkozás oly üdvös következéseket fog-e maga után vonni, mint azt optimistáink jósolják? — A millió tiszta források sötét tengerré egyesülnek, melynek keserű habját vészek hányják körül, s ki tudja, nem mennek-e át hasonló metamorfozison a

népek is, ha majd egy nagy emberiséggé olvadtak össze?

* *

*

Fáradjunk bármiként, s reggeltől estig legfeljebb néhány mértföldre haladhatunk, de a föld az alatt félig megfordulva tengelye körül, több ezer mértföldre elvisz a helytől, melyben reggel voltunk. Ilyen a haladás állami életünkben. Az, melyért fáradunk, szomorítólag csekély, de annál nagyobb az, mely észrevétlenül, hozzájárulásunk nélkül történik.

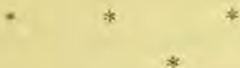
Valamint ott, hol a patak vize sziklába ütközik, fehér tajtékfoltot látunk, mely épen, mert a patak szakadatlanul tovább foly, látszólag egy helyen marad, így azon állandóság, melyet az emberi dolgokban találunk, sokszor nem egyéb, mint ugyanazon okok által előidézett szünetlen változás.

* *

*

Egy hajón, mely csendes tengeren kedvező szelekkel gyorsan halad czélja felé, alig vesszük észre.

hogy mozdul; míg a másik szélvésztől hányatva, hullámról hullámra emeltetik, s e hányatás között csaknem egy helyen marad. Soha a haladást a mozgalom nagyságából nem ítéltjük meg.

Az emberi nem története felületesen tekintve a lógony mozgásaihoz hasonlít. Nem szünő ingás szélsőségek között, melyeknél az emberi nem, miután egy irányban a legmagasabb pontot elérte, ellenkező irányban ismét süllyedni kezd. S valamint az, ki az óránál csak a lógony mozgásait tekintené, bizonyosan nem értheti az oly mesterséges műnek czélját, úgy, a ki az emberi nem történetében csak azon nagy oscillációkat tekinti, melyeket forradalmaknak nevezünk, kétségbe esik. Hosszabb idő s észlelés után észre vesszük, hogy a zajos mozgás, mely figyelmünket először magára voná — az emberi nem történetében a forradalmak, — mint az óránál a lógony mozgásai csak arra valók, hogy azon lassú s látszólag csekély haladást eszközöljék, melyet az óramutató tesz.

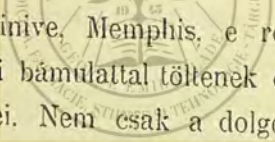

Mint a tenger dagályának tetőpontja csak egy pillanatig tart, melyet azonnal az apály kezdete követ, úgy, mihelyt valamely eszme tökéletesen létesült, azonnal reakció támad ellene. Így volt ez az ó-világban. Alig létesítetett az állam abszolút hatalmának eszméje az Augustusok által, s azonnal megkezdődik a reakció. Az epikureizmus szint úgy, mint a stoicizmus ezen dolgoznak, s a kereszténység nem más, mint az egyének protestációja az állam mindent elnyomó zsarnoksága ellen. Ha Róma történetét az imperátorok alatt figyelemmel tanulmányozzuk, meggyőződhetünk, miként a nagy birodalomnak felbomlását inkább a közvélemény az állam eszméivel ellenkező folyamának kell tulajdonítanunk, mint a barbárok betörése anyagi tényének, mely a birodalmat csak azért rendítheti meg, mert az belsejében már fel vala oszlatva. — Teljesen meg vagyok győződve, hogy valamint az ó-világ abszolútizmusa, úgy korunk szabadsági törekvései ellen is bekövetkezik a reakció, de csak ha majd a kereszténység ezen eszménye teljesítve lesz, s úgy látszik ettől még igen távol vagyunk, s ebben találok én garanciánkat a reakció ellen.

*

*

Igaz, hogy a gőz szétrepesztheti a mozdonyt, s hogy a vonat sebesen haladva kiugorhatik pályájáról, vagy más szemközt jövővel összeütközhetik; és hogy ha a mozdonyt nem fűtenék, ha a gőz a katlanban nem feszülne, semmi veszélytől nem kellene félnünk. — Ez áll minden haladásról. Azon erő, mely azt eszközli, sőt maga a haladás mindig veszélyekkel jár, s oly nemzet, mely, mert erejében nem bizik, minden akadály előtt megáll, ép oly biztos lehet, mint ama gőzmozdony, csak hogy ép úgy nem teljesíti feladatát.

Babylon, Ninive, Memphis, e roppant városok, melyeknek romjai bámulattal töltenek el, a legnagyobb zsarnokság művei. Nem csak a dolgok természetéből következtetjük ezt, mely szerint a fényűzésnek vagy a dicsváagnak emelt ily nagyszerű épületek csak ott készülhettek, hol egyesek milliók munkájával kényők szerint rendelkezhettek, de világos szavakban elmondja ezt Herodot s utána az ó-kor többi írója is. — Ha Londonnak jelen kiterjedését látjuk, az ó-kor ezen maradványai elvesztik csudálatosságukat, sőt tekintve az irányt, melyet civilizáczióink újabb időben vett, azt tapasztaljuk, hogy

csaknem minden állam ily óriás központ alakítása után törekszik. Páris, New-York, Berlin, Bécsnek terjedése nem áll semmi arányban az illető országok emelkedésével. De nem fekszik-e ebben nagy veszély a szabadságra s így egész polgárosodásunkra, mely csak ennek kifolyása? Ha százezerek, sőt milliók oly helyzetbe állítatnak, hogy önmagukról nem gondoskodhatván, az állam gondoskodására szorulnak, nem következik-e ebből szükségkép a szabadságnak megszorítása? — Gondnok nem képzelhető a nélkül, hogy a gyámsága alatt álló fölött hatalmat ne gyakoroljon, s félhetni, hogy az új-kor nagy városai, melyek alakulásokat ugyan nem a despotizmusnak köszönik, ahhoz fognak vezetni. Hisz minden állapot végre megteremti azon kellekeket, melyek nélkül nem állhatna fenn.

*

*

*

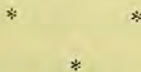
Több ember közül, kik egy hegynek legmagasabb csúcsára törekszenek, néhányan elbuknak, mások kifáradtan megállnak vagy megfordulnak, de azok, kiknek ereje s bátorsága a küzdelemben el nem fogyott, bármilyen különböző oldalról indultak is ki, mentől magasabbra emelkednek, annál inkább közelednek

egymáshoz s végre találkozni fognak. — Ez az, mi-
ben a nemzetiségi törekvéseknek, melyek korunkban
annyi zavart okoznak, vigasztaló oldalát látom.

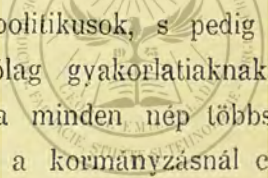
Épen mivel az eszmék soha nem halnak meg
egészen, s ha uralmoknak ideje lejárt, módosítva
hatnak azon ellentétes eszmékre is, melyek által hát-
térbe szorítottak: ezért eszmék régi alakjukban nem
is támadtak fel soha.

Ha a világtörténetet figyelemmel tekintjük, azon
meggyőződéshez jutunk, hogy tökéletes revoluczió, azaz
olyan, mely után igen sok helyén nem maradt volna.
tulajdonkép soha sem történt, de épen úgy nem
történt teljes restauráció sem. A trónjáról elűzött ural-
kodó, legyen az eszme vagy ember, elvénülve vagy
csak utódai által foglalja vissza helyét.

Minden nagyobb eszmének meg voltak vértanúi,
s mint egyeseket, úgy egész népeket találunk, melyek
így véreztek el. A küzdőknek vesztét gúny s átok
követte sokszor s az, a mit szenvedtek, első pillanat-

ban mint visszajesztő példa áll azok előtt, kik magasabb feladatnak akarnák szentelni létüket. De ha a történet folyamát tovább követjük, nézetünk megváltozik. Az elnyomó emléket az utódok átka követi, a vértanú tovább él eszméjével, s a jövő bámulva látja, hogy a győzelmet nem a hóhér, hanem az áldozat vítta ki, mert minden babér elhervad s minden emlék romba dől, de kinek neve egy eszmével él, a fölött az időnek nincsen hatalma.

Némely politikusok, s pedig éppen olyanok, kik magukat kiválólag gyakorlatiaknak tartják, úgy járnak el, mintha minden nép többsége gazemberekből állna, s ezért a kormányzásnál csak az emberi természet rossz hajlamait kellene számba vennünk.

A tapasztalás ellentmond e szomorú nézetnek.

Azon elvek, melyeket Machiavelli hirdetett, előtte s utána sok követőkre találtak, s történt, hogy egyes államok az által pillanatnyilag kedvező eredményekhez jutottak (hisz azon két ezer év alatt, meddig történetünk visszamegy, mi nem történt már?); de ha a népek életét mélyebben tanulmányozzuk, az egyes kivételek daczára azon meggyőződéshez jutunk, hogy

valamint az egyes, úgy népek életében minden erkölcsstelenség végre megboszulja magát, s hogy a legnagyobb politikai ügyesség, mely az emberek rossz hajlamaira számít, s bűneikre s gyöngeségeikre támaszkodik, nem tarthat fel oly államot, melynek vezérelvei a becsületes emberek erkölcsi érzetével ellentétben állnak.

*

*

*

Hogy a morál elveinek a politikában nincsen helye, hogy az, ki e mezőn magas czélok után fárad, minden eszközhöz nyulhat, ez azon tan, mely által Machiavelli neve századokon át közgyűlölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. — Újabb irók megmutatták, hogy miután a híres florenczi korában minden nemzet állása fejedelmének hatalmától függött, Machiavelli az olasz népnek függetlenségét és nagyságát czélozá, mely akkor egyedül az által vala elérhető, ha fejedelmei közül egy — hatalmassá válik. De az emberek nagy többsége Macaulay fényes védelmének daczára most sem változtatta meg ítéletét, s nincs logika s nincsen ékesszólás, mely a machiavellizmust rehabilitálhatná. — Az ítélet, melyet az emberek e ta-

nokról hoztak, velünk született morális érzetünknek kifolyása.

* * *

Napjainkban, midőn a népek állása nem kizárólag fejedelmek hatalmától függ és sorsuk fölött a népnek választottjai határoznak, oly ember, ki Machiavelli «Fejedelmét» ma írná, örültnek tartanék. De vajjon azok, kik könyvekben s hírlapokban újra hirdetik a tant, hogy a népképviselők, addig, míg saját nemzetöknek érdekeit bármily eszközökkel előmozditják, helyesen járnak el, nem követik-e ugyanazon elveket, melyek fölött három század kimondta kárhoytatását? Ha igaz, hogy az, a mi által az egyes gyűlöletnek s megvetésnek teszi ki magát, nem válik szebbé, ha azt többen követik el, s ha az önzés, mely saját érdekeinek mindent feláldoz, nem kevésbé embertelen, midőn tömegek, mint midőn egyesek által követtetik, akkor valóban, a mit napjainkban látunk s olvasunk, nem más, mint Machiavelli tanainak újabb korszerű kiadása, s el fog jönni az idő, mely azokról, kik e tanokat hirdetik, szint' úgy fog itélni, mint mi a szerencsétlen florenzi titkárról.

* * *

*

Az ó-világban a főérdek mindig az állam, melylyel szemközt az egyediség érdekei háttérbe szorúlnak, s csaknem eltűnnek; ennek szükséges következése, hogy az etikában is, mely az egyesek morális kötelességeit tárgyalja, az államra való tekintet elhatározó befolyással bír.

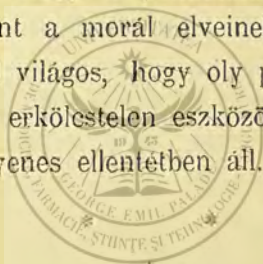
Még Plató is, minden idealizmusa mellett, az államtudományt mint az etikának részét tárgyalja s oly morál, mely az egyesre nézve oly kötelességeket állított volna fel, melyek az állam érdekeivel ellentétben vannak, az ó-világ fogalmai szerint nem is létezhetett.

Azon összeköttetés, mely az ethika s politika között a dolog természete szerint létezik, most sem változott meg. — Lehetetlen, hogy a kötelességek, melyekkel az egyes magának, családjának s barátjainak tartozik, azokkal, melyek őt az államhoz kötik, viszonyban ne álljanak: a különbség tehát, mely az új s a régi kor között e részben észlelhető, csak abban áll, hogy miután most a kereszténység által uralkodóvá vált eszmék szerint az egyediség áll első helyen, az egyediség morális jogaiból s kötelességeiből kell kiindulni, ha az államról szólunk.

Valamint az ó-világban oly morál, mely az állam érdekeivel ellentétben áll, képtelenségnek tartatott

volna, úgy most oly államtan, mely a morállal ellentétben áll, nem egyéb képtelenségnél, mit csak azért nem veszünk észre, mert az ó-világ eszméin alapítva meg újabb tudományunkat, még mindig az ó-világ felfogásaiban élünk.

Minthogy újabb korunk elfogadta az elvet, hogy az államnak főcélja a többség jólétében keresendő, minthogy e szerint az egyednek jóléte a fő, el kell fogadni azt is, hogy a politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a morál elveinek alkalmazása az államra, s ebből világos, hogy oly politika, mely céljainak elérésére erkölestelen eszközökkel él, a politika főfeladatával egyenes ellentétben áll.

Bármennyire bámulják sokan a diplomacia finom fogásait s a politikai ügyességet, annyi bizonyos, hogy egy oly eset ellenében, midőn az állam veszélyes pillanatokban megmentését államférfiai ügyességének köszönheté, tized hozhatunk fel, midőn az ily mesterségek az államokat nehézségekbe, sőt veszélybe ejtették.

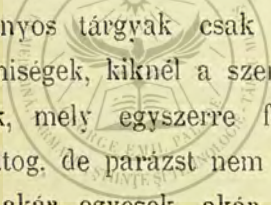
Lehet-e életünkben két nőt valóban szeretni,
nem tudom; két hazát bizonyosan nem.

* * *

*

Jóraivaló ember mindent eltűr, de nem min-
dent tesz hazájáért. Az erkölcsi lehetőségeket nem
mi magunk jelöljük ki magunknak, s rajtok túllépni
még a hazáért sem szabad.

* * *

Miként bizonyos tárgyak csak lángban égnek,
úgy vannak egyéniségek, kiknél a szeretetet csak mint
szenvédélyt látjuk, mely egyszerre felcsap, magasra
lobog, zúg és pattog, de parazst nem hágy maga után.
Ily egyéniségek, akár egyesek, akár népek legyenek
— mert azon érzés, melylyel népek a haza iránt visel-
tetnek, hasonló az egyes szeretetéhez — sokat beszél-
nek szerelmökről, pillanatokra csodákat mívelnek, de
határtalan szerelmöknek tárgyát ritkán boldogítják. —
Ehhez nem pillanatnyi fény, hanem tartós meleg; nem
magas láng, hanem izzó parázs kellene.

* * *

*

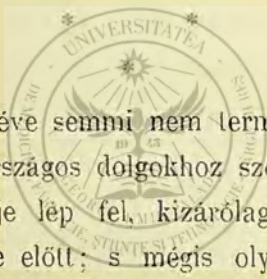
Hegyes vidékeken minden völgynek különös jellege van, minden tetőről új kilátás nyílik; egy fél-órától járunk, s már új világban találjuk magunkat. Nálunk Debreczentől Szegedig s tovább egész alföldünk egyforma. Az egyik mező, tanya, kert — olyan mint a másik. Ha tornyot látunk, azt hisszük, saját falunkhoz közeledünk, s mindenütt otthon érezzük magunkat; nem is csoda tehát, ha a magyar ember nem ragaszkodik úgy saját faluja tornyához, mint más országok lakója, hanem egész hazáját szereti. Ha van hely, a hol a hazának nagy eszméje a legegyszerűbb emberben is feltámadhat, ez határtalan rónaságunk.

Bár mily magas fogalmunk legyen az emberi méltóságról, bizonyos, hogy a legnagyobb rész azon természetes ösztönnel születik, hogy magát valaminek vagy valakinek alávesse. S minthogy egyesek szintén természetöknél fogva hatalomra törekeshetnek, nem bámulhatni, ha a míveletlen népeket mindig egyes vezetőik korlátlan uralma alatt találjuk. A szabadságnak, hogy az fentartassék, különös intézményekre van szüksége, míg a szolgaság gyomként magától támad és terjed. Az a közmondás, hogy az ember szabadságra

születik, szép, de nem igazolja a történelem, mely inkább azt mutatja, hogy az ember szolgaságra születik, s csak műveltség által emelkedik a szabadsághoz.

Mind azon kötelességek között, melyeknek teljesítésétől az állam jóléte függ, a legfontosabbak az egyeseknek családi kötelességei.

Magában véve semmi nem természetesebb, mint az, hogy a ki országos dolgokhoz szól, vagy mint az ország képviselője lép fel, kizárólag az ország érdekeit tartsa szeme előtt; s mégis oly nagy az emberi gyarlóság, hogy az, ki közdolgokban személyes érdekeit tekintetbe nem veszi, ezért a polgári erények példányának tartatik.

Mint sok uralkodó utódja alatt, úgy most a magyar alkotmány rendkívül népszerűvé vált, és miután az alkotmánynak és főképp a közigazgatásnak részletei

a tudomány által felállított elveknek nem felelnek meg, sok ember töri fejét, hogyan történt, hogy ily látszólag hiányos rendszer oly kielégítő eredményekhez vezethetett. Felfogásom szerint ennek magyarázatát épen régi rendszerünk látszó hiányaiban kell keresnünk. — Mert az alkotmány elvei semmire nézve tisztán nem állítatnak fel, mert még a közigazgatásban is az, mit meghatározott rendszernek nevezhetnénk, nem található, és mert így a törvény hiányai miatt az egyediségeknek nagy befolyás engedtetett: ez az, miben a magyar alkotmány előnyeit keresnünk kell. — Ugyanazon előny, mely az angol alkotmányban és közigazgatásban is megvan; a különbség a kettő között csak az angol nép magas és a magyar alantabb műveltségében kereshető, s minden alkotmány azon mértékben fog megfelelni a szükségnek, melyben az az egyediségnek s szabadságnak nagy vagy korlátoltabb hatáskört ad.

*

*

*

Hazánk jelen helyzetének legnagyobb nehézsége, hogy alkotmányunk nem felel meg műveltségi viszonyainknak. — Százszor elmondattott, hogy oktroyált, vagy bizonyos elvek szerint néhány nap alatt, mint-

egy mondvá készült alkotmányok mit sem érnek, s hogy az alkotmány csak akkor felelhet meg czéljának, ha az a néppel együtt fejlődik és szükségeket pótol, nem pedig új szükségeket teremt, mi minden improvizált alkotmány következése. — De mit mondjunk hát, mi, kiknek 48-ban szintén egy új alkotmány adatott, s pedig olyan, mely nem is a mi számunkra készült, hanem csak kölcsönzöttet? — Úgy járunk mint a gyermek, kire egy felnőtt ember kabátját adták fel. — Bámulhatjuk-e, ha minden lépésnél egyet botlunk és nincs-e okunk aggódni, hogy felbukunk, mielőtt időnk volt, hogy a ruhába bele nőjünk?

Ha jelen államainkat tekintjük, a bajoknak legnagyobb része két kütsföböl ered.

Az egyik az, hogy a civilizációval azon tárgyaknak száma s kiterjedése, melyekről az államnak gondoskodni kellene, oly arányban növekedett, hogy az minden kormánynak erejét felülmúlja. — Én részemről meg vagyok győződve, hogy Európa alkotmányos országaiban nem találkozik egy minister sem, ki azt, mit hivatala szerint kormányoznia kellene s miért csak ő felelős, tetteleg kormányozni képes volna.

A második, mi szintén magasabb műveltségünk eredménye, az, hogy korunk jogfogalmaival, s a felvilágosodás terjedése következtében az emberek nem oly könnyen kormányozhatók, mint hajdan, midőn minden magasabb parancs vak engedelmességre számíthatott.

Az állam e szerint rendszere következtében oly feladatot tűzött ki magának, mely megoldhatatlan, s ezért bajainkon segíteni mindaddig nem is lehet, míg e feladat nem változik, s az állam hatáskörének sokkal szűkebb korlátok nem tűzhetnek ki, vagy (mert ez csak akkor történhetnék, ha azt, mi eddig az állam feladatának tekintetelt, mások veszik át), ha sikerülni fog az állam körében kisebb organizmusokat (társulatokat) alkotni, melyek mindannak kormányzatát átveszik, mi nem egyenesen az egész államot illeti.

*

*

*

A parlamentáris kormány, melynek célja, hogy az államban a nép akarata legyen határozó, egyik fő, sőt nélkülözhetetlen feltétele a szabadságnak, de még nem szabadság, sőt tapasztalásból tudjuk, miként oly országokban, hol a parlamentáris kormány minden

formái léteznek, az egyéni szabadságnak sokszor igen csekély mértéke található.

Bámulhatjuk-e, hogy, miután napjainkban a szabadság neve alatt kezdett mozgalmak mind csak a parlamentáris kormány megszerzése után törekszenek, e mozgalmak eredménye soha megelégedést nem idézhet elő. A népre kevés gyakorlati előnnyel jár, ha azok, kik fölötté korlátlanul uralkodnak, ezt az ő nevében, parlamentáris többségek nevében teszik, — a forradalom vagy a reakció győzelme reá nézve csak uralkodóinak czímét változtatja meg, s ez így fog maradni mindaddig, míg az eszmezavar, mely az uralom és szabadság, a nép souverainitása és az önkormányzat között létezik, meg nem szűnik, s végre nem látjuk át, hogy a szabadságot nem az által alapíthatjuk meg, hogy a népsouverainitást mindenre kiterjesztjük, hanem az által, hogy annak — azaz az államnak — hatáskörét a lehetőségig kisebbre szabjuk.

* *

*

Ha az ember okos lény, ha szabad akarattal bír, az elsőből következik, hogy saját szükségait maga ismeri legjobban, s legjobban önmaga gondoskodhatik azoknak kielégítéséről; a másodikból, hogy

minden, mi akaratának szabadságát korlátozza, mert természetes tulajdonaival ellentétben áll, megelégedését lehetetlenné teszi.

És épen azért az emberi jóllétnek és megelégedésnek első feltétele a szabadság, s mentől magasabbra emelkedik műveltségében, azaz mentől inkább felel meg az okos lény fogalmának, annál inkább azzá válik. — Az államnak feladata, legalább valóban művelt népnél, nem más mint az, hogy mindenkinek szabadságát biztosítsa.

A korlátok, melyeket az állam az egyesek szabadságának felállít, csak annyiban igazolhatók, a mennyiben azok mások szabadságának biztosítására szükségesek.

*

Az uralom ellen csak a szabadság biztosít, ha tehát a nép korlátlan hatalmától tartunk, — s méltán, minthogy a nép uralma felelősség nélküli, — ez ellen csak a szabadság által biztosíthatjuk magunkat.

*

*

*

Még a szabadságnak is megvan árnyéka, s ez is, mint más árnyékok, legnagyobb, midőn a szabadság napja kél, s midőn alkonyához közelit.

* * *

*

Egészen csak az szabad, ki maga fölött egészen uralkodik.

* * *

*

A despotia meteorhoz hasonló, mely mint fénytünetemény támad, s miután az égen ragyogva átfutott, mint idomtalan sötét tömeg esik a földre.

Igaz, hogy a szabadság maga még nem boldogít, de ugyanezt mondhatjuk a világosságról is, mely csak azon tárgytól nyeri becsét, melyeket általa látunk: a melegről, mely nélkül semmi sem tenyészik; a levegőről, melyben élünk; de vajjon nem lenne-e azért balgatag az, ki, mielőtt magának azt biztosította volna, mi minden egyébnek föltétele, más javak után fáradni vagy nekik örülni tudna.

* * *

*

Az ember oly gyönges s tökéletlen, hogy nem képes a szabadságra. Ez azon okoknak legfőbbike, melyet az abszolút hatalom barátjai a szabadság ellen felhoznak. De vajjon hát azok, kiknek érdekében a szabadságot lehetetlennek mondjátok, magasabb lények-e? Ha nem, ha köztök s más emberfiak között legfeljebb annyi különbséget találunk, mint a szabadban felnőtt s az üvegházban elkényeztetett növény között: vajjon természetünk tökéletlenségei, melyek az embert a szabadság élvezetére képtelenné teszik, nem teszik-e még képtelenebbé a korlátlan uralkodásra, s így az, mi a szabadság ellen hozatik fel, nem inkább inkább a szolgaságnak jogtalanságára, sőt esztelenségére?

Ha csak egy szolgánk van, kinek mindig parancsolhatunk: önmagunk, büszkén úrnak mondhatjuk magunkat. — De mi kevés ember van, ki ezt teheti!

*

*

*

Épen mert a szabadság minden embernek szükséges, azért szükségesek oly intézmények az államban,

melyek által minden egyesnek szabadsága a többiek szabadságának oltalmára korlátoltassék.

* * *

*

A törvényhozó, bármit tegyen, soha sem szervezheti az államot úgy, hogy annak minden tagja csak az egész fennállásának szolgáljon. Ezt isten teheti, ki midőn világát alkotá, minden lénynek egyszersmind megadta azon tulajdonokat, melyek helyzetében szükségesek. Mi emberek se természetünk tulajdonait megváltoztatni, se azoknak minden következeit előre látni képesek nem vagyunk, s innen van, hogy minden államszervezet, mely csak addig jó, míg az emberek egy bizonyos helyzetben maradnak, magában hordja vesztének csiráit. Miután tehát a békének s kifejlődésnek első föltétele az, hogy az egyén s állam között ellentét ne létezzék, s miután az embereket nem alakíthatjuk az állam szerint: akként kell szerveznünk az államot, hogy az emberek azt saját szükségéik szerint alakíthassák át magoknak, melyeknek szüntelen változása egyszersmind azt teszi szükségessé, hogy az állam folytonosan átalakulhasson. — Az államnak tulajdonkép egyedüli feladata, hogy

mind az egyesnek, mind az egésznek szabadságát biztosítsa.

* *

*

Vannak politikai állapotok, melyek csak erőszakkal változhatnak meg, de a szabadságot megállapítani csak rend által lehet. — Hisz végre a rend és szabadság ugyanazonosok, mert a hol bizonyos viszonyok megváltozása senkinek hatalmában nem áll, ott a viszonyokhoz alkalmazkodva mindenki szabadon és biztossággal élhet tehetségeivel. A hol valamit csak ledönteni akarunk, mentől többen vesznek részt a bontásnál annál hamarabb történik, s a rendetlenségnek legfeljebb azon rossz következése lehet, hogy a leomló falak a vigyázatlan munkások közül néhányat eltemetnek; építeni csak renddel lehet s azért, kik a szabadságot forradalom által akarják megállapítani, gondolják meg jól, bírnak-e annyi hatalommal, hogy a tömeget, ha az bontási munkáját elvégező, fékezhesék. — Minden ily mozgalom csak akkor vezethet sikerhez, ha az mit forradalomnak nevezünk, tulajdonkép csak kormányváltásban áll.

*

*

Főfeladata minden alkotmánynak egyesíteni a rendet a szabadsággal, de kétségtelen, hogy ez nagy nehézségekkel jár.

Minthogy a szabadság abban áll, hogy mindenki saját hajlamait és meggyőződéseit kövesse, s a mennyiben mások jogait nem sérti, tevékenységében ne akadályoztasék, természetes, hogy a nézetek különfélesége és azon tevékenységi vágy következtében a szabadság mindig, ha nem is ellentétet, legalább zavart idéz elő. E zavart elkerülni a szabadság megsemmisítése nélkül csak úgy lehet, ha a tevékenységnek külön minden egyes irányait szintén organizáljuk, s a társadalmi viszonyokat úgy rendezzük el, hogy az egyesek tevékenysége minden irányban, nem ugyan az állam, de azon kisebb társasági viszonyok által, melyekben az egyes áll, szabályozva legyen. — Úgy vagyok meggyőződve, hogy alkotmányos szerkezetünkben az eddig követettel épen ellenkező irányt kell követnünk, s a helyett, hogy az állam eddig minden önállóan szervezett társaságot maga mellett elnyomott, mert hatalmát félté, inkább azon kell dolgoznunk, hogy az állam mellett mennél több ily organizmusok létezzenek, melyek, mint a szabad egyház és nagyobb egyletek, az államnak hatalmát ugyan korlátozzák, de a rend fentartásában az államot segítik.

*

*

*

Maga a lég, melyet szívunk, oly elemekből áll, melyeknek mindegyike egyenként vesztünket okozná; tiszta oxigenben vérünk gyuladásba megy át, s egy pár nap alatt, tiszta azotban egy pár percz után meghalnánk; s az egész emberi nem elpusztulására nem kellene más, mint hogy légkörünk elemei elválván egymástól, azon vegyülék helyett, mely fentartásunkra szükséges, annak különvált részei fogjanak körül; de ugyan kinek jut eszébe, hogy e lehetőségtől féljen? Nem tudjuk-e tapasztalásból, hogy az elemeket tisztán csak a vegytan állíthatja elé, s hogy azokat légkörünkben mindig azon vegyületben találjuk, mely fentartásunkra szükséges? S ilyen azon viszony, melyben a rend és szabadság az államban egymáshoz állnak, és ha nagy, tudományos apparátussal hebizonyítják, hogy az emberi természet tökéletes szabadságot el nem bír, vagy hogy a tökéletes rend elnyomáshoz vezet és minden életet elől: nem ép oly haszontalan fáradság-e ez, mint ha a kémikus azon következésekről elmélkednék, melyekhez az vezetne, ha levegőnk csak oxigenből vagy csak azotból állna. Jó, ha az elemeket ismerjük, s minden eleennek tulajdonait egyenként megvizsgáljuk, de hogy e tudomány tévútra ne vezessen, nem szabad soha elfelednünk, miként az elemek tisztán sem a természetben, sem a polgári társaságban

nem fordulnak elő. — Minden élet, minden kifejlődés e különböző elemek vegyülése által feltételezett.

* *

*

Meg vagyok győződve a szabad sajtó üdvös hatásáról. Vannak azonban ezen intézménynek — főkép, míg az oly kezekben lesz, minőkben azt részben jelenleg látjuk — rossz következései is, melyek még a szabad sajtó ellenei által sem méltányoltatnak eléggé, s ezek között nézetem szerint első helyen az áll: hogy az embereket a közvélemény iránt közönyösökké teszi, s a becsületérzést épen azoknál tompítja el, kiknek reá a közjó érdekében legtöbb szükségök volna. Kétségen kívül vannak morális igazságok is, melyekről az egyes szintoly erősen meg lehet győződve, mint Galilei arról, hogy a föld forog, s melyeknek kivívásáért szint' úgy kész minden áldozatra, de politikai vitatkozásaink többnyire nem ilyenek körül forognak. Rendes viszonyok között, midőn a vita nem elvek, hanem csak az elvek alkalmazása körül forog, s a hatalom, melyet forradalmi korszakokban a legszilárdabb jellemek ragadnak meg, a legügyesebbek kezébe kerül, a közdolgok kezelése mindenkit skeptikussá tesz, s a főgarancia, melylyel a nemzet bír, hogy érdekei

feláldoztatni nem fognak, országlárainak becsületérzetében fekszik; s vajjon nevelheti-e ezt, ha épen azok, kiktől az ország érdekei függnék, naponként sárral dobáltatnak, ha a legaljasabb gyanúsítások tárgyául szemeltetnek ki, s helyzetöket csak úgy tarthatják meg, ha azt, mi magát közvéleménynek nevezi, s annak csakugyan egy fontos tényezője, megvetni tanulták?

*   *

*

Mint ha a papírsárkánynak, melylyel gyermekek játszanak, zsinege megszakad, körülbelül oly hatást gyakorol a szabadság hírlapirodalmunk nagy részére. — Mihelyt a fék megszakadt, a magasból, hol őket láttuk, a sárba hullnak.

*   *

*

Ha a nap kel, a lég a leghidegebb, s vajjon mondja-e azért valaki, hogy a nap sugarai nem terjesztenek meleget, s ha látjuk, hogy a politikai szabadság vagy egyes institucziók, melyek annak lényegéhez tartoznak, mint a sajtószabadság, eleinte nem felelnek meg várakozásainknak, sőt az ellenkező eredménye-

ket idézik elő, van-e okunk, hogy azok fölött pálczát törjünk?

* * *

Ki a hazának szolgálni akar, annak egy perczig sem szabad elfelednie, hogy szolga, s csak akkor felel meg hivatásának, ha kizárólag eszköznek tekinti magát. — Ki ezen önmegtagadásra erőt nem érez magában, s a közjón kívül mást — ha csak személyes dicsőségét is — tartja szeméi előtt, jobban cselekszik, ha a közügyektől távol, vagy ha legalább alárendelt helyzetekben tartja magát.

Oly tökéletlenek vagyunk, hogy különböző érdekek összeütközésénél még a jobb ember is saját érdekeit másokénak elébe teszi, s ezért arra kell törekednünk, hogy saját, a közügytől különvált érdekeink ne legyenek, vagy mivel ez — mi az ó-világ politikai erényeinek alapja volt, — korunkban alig érethetik el, azt kell elvként kitűznünk, hogy összeütközés esetében saját érdekeinket a közének mindig alája rendeljük, még azon esetben is, ha az, mi legfontosabb érdekeinket sérti, a közügyekre nézve látszólag csak kevés fontosságú.

* * *

*

Az egyenlőség utáni vágy velünk született, csak-hogy a színvonal, mely felé természetünknel fogva törekszünk, nem mint a vizeknél a legmélyebb, hanem az elérhető legmagasabb ponton keresendő. Megengedem, hogy egyenlőknek születtünk, de minden ember nem született pór, hanem született aristokrata.

*   *

*

Nem hat semmi károsabban az emberek jellemére, mint ha gyakori érintkezésben állanak olyanokkal, kik műveltség vagy jogi állásukra nézve sokkal alantabb állnak, s a korlátlan uralmat, melyet ember ember fölött gyakorol, a természet adta különbség szükséges következésének kezdik tekinteni. — Ez volt átka az ó-világ művelt népeinek, ez rontá meg Amerika felfedezése után Spanyolországot, ez fogja megrontani, ha a szolgaság intézménye megmarad — Északamerikát.

Miként minden civilizációnak biztosítéka a szabadságban, úgy a szabadságnak biztosítéka az emberi méltóság elismerésében fekszik, s oly nemzet, mely mások jogegyenlőségét el nem ismeri, az egyes osztályok szolgaságát készíti elő. A korlátlan uralom behozatala ily népnél csak az idő kérdése.

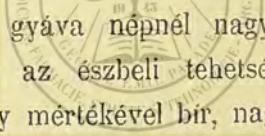
*   *

*

Midőn a francia forradalom lerontva a kiváltságokat, a szabad verseny elvét kiáltotta ki, nagy öröm támadt azon osztályok között, melyek az előbbi rendszer alatt szenvedtek. Alig múlt el egy félszázad, s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon korlátok, melyek a középkor alatt az egyeseknek szabad kifejlődését akadályozták, egyszersmind megoltalmazták őket saját helyökön, s a sokat magasztalt szabad versenynek egyik eredménye az lett, hogy az osztályok különbsége megszűnvéu, az egyesek között létező különbségek inkább feltűnnek, s a gyengébb nem bizonyos kiváltságos osztályok, hanem mindenki által zsákmányoltatik ki, ki magát nálánál vagyonra vagy képességére nézve erősebbnek érzi. — Új harez kezdődik s hiszem, hogy az egyenlőség elve győzni fog ismét, de nem fog-e ez is azon meggyőződéshez vezetni, hogy az egyenlőség elvének általános elismerése, s az egyenlőség tetteges létezése között roppant különbség létezik?

Vallásunk, mely egész polgárosodásunk kiindulási pontja, kimondta az embernek isten előtti egyenlőségét, s azért az ellentállhatatlan hatalom, melyet az egyenlőség elve korunkban gyakorol, szükséges következése egész polgárosodásunknak; csak egyről feledkezünk meg, s ez az: hogy az egyenlőség

csak annyiban való, a mennyiben az embernek istenhez való viszonyát tartjuk szemeink előtt, s a felsőbbséget, melylyel az egyes mások fölött tetteleg bír, azon távolsághoz hasonlítjuk, mely a legnagyobb ember és isten között létezik. És ezért az egyenlőség elve az életre csak azon arányban tehet gyakorlati hatást, melyben az istenség eszméje a társaságot áthatja. Hová fognak vezetni korunk küzdelmei? ki mondhatná meg, de a keresztény polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztények nélkül.

Valamint gyáva népnél nagy hadvezért, vagy olyannál, mely az észbeli tehetségek s művelhetési képesség csekély mértékével bír, nagy gondolkozót, ki a tudományt tetemesen előbbre vitte, nem találunk, úgy oly népnél, melynél a kedély- s jellem-tulajdonok hiányzanak, nagy jellemeket hasztalan keresünk. Ennek oka nem abban fekszik, mintha ily nemzetek körében oly egyének hiányzanának, kik a szükséges képességgel bírnak, hanem abban, mert a legnagyobb képesség is csak rokon elemek körében fejlődhetik ki. — A legjobb, sőt talán az egyedüli mérleg, mely szerint egész népek képességeiről ítélnünk, nagy férfiakban

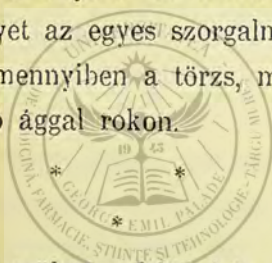

fekszik, s azon nemzet, melynek történetében nagy jellemeket nem találunk, a kedélyi tulajdonoknak nem nagy tőkéjével bír.

* *

*

Minden ismeret egyesek által találtatott fel, minden tudományos haladás s minden, mi a művészet körében kitűnő, egyesek műve, s még is a nemzet joggal büszke tudományára és művészetére, mert a nemesebb ág, melyet az egyes szorgalma beoltott, csak annyiban nőhet, mennyiben a törzs, melybe az beoltatott, a nemesebb ággal rokon.

Mint Homér születése fölött hét város vitatkozott, úgy korunkban egyes nagyobb hírű férfiaknál nehéz lenne meghatározni nemzetiségüket. — Sokat beszélünk a vérről, a fajjal járó tulajdonokról s tehetségekről, melyeknek bebizonyítására számos példák hozhatunk fel: — de ha a népek számtalan vegyületeire s az egyes családoknak név- s lakhelyváltoztatásaira gondolunk, meggyőződünk, miként az, hogy valaki németül vagy magyarul beszél, sőt hogy magát német-

nek vagy magyarnak tartja, fajára nézve ép úgy nem bizonyít semmit, mint az, hogy Magyar- vagy Németországban született. — Meggyőződésem, hogy nemzetek legkedvesebb gyermekeikkel sokszor úgy járnak, mint egyes apák, kik büszkéek fiaikra, s kiket mind azon bókok, melyeket elfogadnak, csak annyiban illetnek, a mennyiben a magasztalt gyermeket ők nevelték fel.

* * *

*

Az elv, hogy, midőn különböző nemzetiségek találkoznak, az absorbálja a másikat, mely a művelődésnek aránylag magasabb fokán áll, csak ott valósul, hol azon nemzetiségek mindegyike a kulturának egy bizonyos fokát már elérte. — Egészen műveletlen nemzetiségeknél épen az ellenkezőt tapasztaljuk, minek oka abban fekszik, mert ily esetben a műveltebb nép az érintkezésnek szükségét inkább érzi, és az idegen nyelvet könnyebben elsajátítja, mint a műveletlen. — Példát mutat erre hazánk is, hol a román a magyart és szászt, a magyar a németet sokkal többször aszimilálta, mint ellenkezőleg. — A jelenben az ellenkezőt kezdjük tapasztalni, s ha ez egy részben örvendetes, mert civilizációnk emelkedését bizonyítja, egyszersmind azon veszélyre figyelmeztet, mely

a magyar nemzetiséget napjainkban inkább fenyegeti mint valaha, ha csak e veszélyek ellen, melyeknek gyakori érintkezéseink más népekkel, és maga civilizációnk kitesznek, az által nem oltalmazzuk magunkat, hogy művelődésünkben mennél gyorsabban előre törekszünk.

*   *

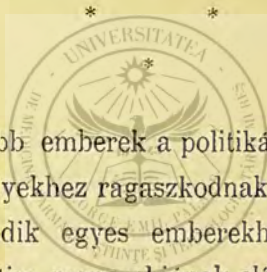
*

Demokratikus állam, ha népe erényes, megtarthatja szabadságát, de nem uralkodhatik mások fölött, és a mi egyesekre alkalmazva kétségbe vonható, hogy parancsolni csak az tud, ki engedelmeskedni tanult, bizonyos, ha egész népekről van szó. Külső uralmok mindig belső szolgaság árán vásároltatik meg. Ez magából a demokraczia természetéből következik. Mert, miután a nép a hatalmat, melyet más népek fölött bír, maga nem gyakorolhatja, és avval egyeseket kénytelen felruházni, a hatalom, melyet külsőleg bír, szükségkép az egyenlőség megrontását vonja maga után.

Oly államban, melyben a dolgok természete szerint aristokratikus pozíciók léteznek, az aristokraczia nem soká várat magára.

De ha az uralkodás és a demokraczia nem állhatnak meg együtt, ezen axiomából — melynek helyes-

ségét kevesen fogják kétségbe vonni — következik, hogy korunk demokratikus iránya a dolgok szükséges folyamában azon uralom megszüntetéséhez fog vezetni, melyet most egyes népek a többiek fölött gyakorolnak. S hogy így, daczára azon ellentétnek, melyben jelenleg sok helyen a demokratikus irány a nemzeti mozgalmakkal áll, a demokraczia győzelme szükségkép a nemzetiségek felszabadítását fogja maga után vonni.

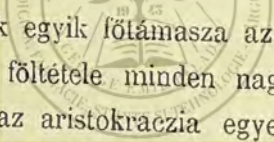

A miveltebb emberek a politikában inkább elvekhez, mint személyekhez ragaszkodnak, de a tömeg sokkal inkább ragaszkodik egyes emberekhez, mint bizonyos elvekhez. A legitim monarchiának előnye abban fekszik, hogy itt az elv egy személyben testesül, s így az elvhez s személyhez való ragaszkodás egy közös czélnek szolgál.

Mint minden aristokraczia, úgy az ész aristokracziája is leginkább csak a középosztályal áll ellenében. Az ész-aristokrata tisztelettel meghajlik a nép

józan esze előtt, s felsőbbségét csak a hozzá közelebb állókkal érezteti, a nép többnyire büszkeséggel nézi ezen aristokratáit is, mert fényöket s gazdagságukat részben sajátjának tekinti; de azok, kik hozzájuk közelebb állnak — az irodalom iparos középrende — nem bocsátják meg soha, hogy a hely, mely őket illetné, mások által foglaltatott el, mintha bizony, ha senki náluknál előbbre nem jutott volna is, s ők az elsők lennének, azért egy lépéssel továbbra mentek volna, mint hová őket saját erejük viszi.

Az erénynek egyik főlépcsője az önbecsülés, s az önbizalom egyik főlétsége minden nagy tettnek. Azon érdem, melylyel az aristokraczia egyes korszakokban bír, csak e két tulajdonban találja magyarázatát.

* * *

*

A születési aristokracziánál néha későbbi nemzedékek, a pénz-aristokracziánál azok, kik családjoknak magasabb állását megszerezték, nem méltók tisztele-
tünkre; s azért természetes, ha oly korszakokban, midőn, mint a római reszpublika hanyatlásánál, a két

aristokracziának hibái egyszerre tűnnek fel, s egy magát túlélte patriciatust mellett egy felfuvalkodott tözsér aristokracia támad: végre az aristokracziának még neve is utálatossá válik, s az emberek, annyi romlottságot látva, a demokracziában keresik egyedüli menedéküket.

* *

*

Nincs alkotmányforma, mely által azt érhetjük el, hogy a hatalom nyugodt időkben ne azon osztályok által gyakoroltassék, melyek műveltség, vagyon vagy születés által kitűnnek, s melyek az ország aristokracziáját képezik. A demokracziái államszerkezet előnye csak abban fekszik, hogy a hatalom semmi egyes osztály sajátja nem lévén, mindig kontestált, s hogy a nép az egymás között küzdő aristokracziák között mindig védőre talál.

* *

*

A kisebb számnak uralkodása (az aristokracia) csak ott lehetséges, de egyszersmind kikerülhetetlen is, hol bizonyos osztályok vagy anyagi erőben, vagy szellemi kifejlődésben a nép többségénél magasabban állnak.

Az előítélet, melynél fogva az emberek egykor tényleg felsőbbiséggel bíró emberek utódaiban ugyanazon tulajdonokat teszik fel, egy időre pótolhatja a valót, és innen magyarázható, hogy a nemesség, főképp hol az vagyonos maradt és a felsőbb műveltség mázát viseli, egy időre megtartja befolyásának nagyobb részét, még akkor is, mikor annak alapja nem létezik többé. — De állandó az arisztokraczia hatalma csak ott lehet, hol ez tényleges felsőbbiségen alapszik és ezért csak azok tekintethetők a demokraczia bajnokainak, kik ezen tényleges felsőbbiségek megszüntetésén, akár az anyagi, akár a szellemi téren dolgoznak.

Csak a mi a nép anyagi jóllétének, vagy szellemi műveltségének emeléséhez vezet, az történik tulajdonképp a demokraczia érdekében.

* * *

•

Soha az anyagi jóllét nem haladott nagyobb mérvekben, és mégis talán soha több elégedetlenség nem mutatkozott, — ez tagadhatatlan; de nem osztom azoknak nézetében, a kik ezt meglepőnek tartják, vagy benne annak jelét vélik látni, hogy nemzetgazdaságunk hibás irányt követ. Én e közelégedet-

lenségben demokracziai irányunk szükséges következé-
seit látom.

Miután a megelégedés csak az, vagy annak ered-
ménye lehet, mert minden kívánatainkat elértük, (mi
igen ritka) vagy annak, hogy elértük azt, mi helyze-
tünkben elérhető, igen természetes, hogy a megelége-
désnek ez utóbbi neme sokkal több esetben éretik el
oly korszakokban, midőn mindenki osztályának helyzete
szerint bizonyos korlátok közé szorított, mint most,
midőn demokracziai elveink következtében minden egyes
reményeinek csaknem határtalan tér nyílik, s azért azt
tapasztaljuk, hogy még jelenleg is az elégedetlenség épen
a demokracziai elvek uralmával egy arányban nő, s
Észak-Amerikában talán legnagyobb, ámbár a jóllét
sehol magasabb fokra nem emelkedett.

És vajjon nem fekszik-e már magában a hala-
dásban az elégedetlenségnek magyarázata, mert hisz
haladás s megelégedés a jelennel ellentétes fogalmak?

*

*

*

Minél gyöngébbeknek érezzük magunkat más, nem
emberi erőkkel szemközt, annál inkább keressük vigasz-
talásunkat azon öntudatban, hogy sorsunk közös minden

emberével; innen van, hogy a természettudományoknak elterjedése a demokracziai elveknek oly kedvező.

* *

*

Minthogy a tömegek egyesekből állnak, igen természetes, hogy náluk csak azon tulajdonságokra számíthatunk, melyek az egyes embereknél legközönségesebbek; és fájdalom, se a józanság, se a következetesség, se a háladatosság nem tartozik ezek közé.

Oly urak, kik hízélgést követelnek, többnyire csak rossz emberek által szolgáltatnak, s ilyen, fájdalom, néha a nép is.

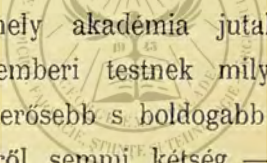
Mondd, kivel társalogsz, s megmondom, ki vagy, így szól a francia közmondás; helyesen alkalmazható ez egész népekre is. — Nézzétek meg, ki népszerű körökben, s ítéld az egész nép becséről.

* *

*

Az emberek többsége ugyanazon jó s ugyanazon rossz hajlamokkal bír, mint ismerőseink, s azért a bálványozás, melylyel sokan a nép szavát isten szavának

tekintik, s azon megvetés, melylyel mások — főkép ha nagyravágyó terveikben megcsalattak — a tömegről szólnak, egyaránt helytelen — Csak egy van, miben a nép az egyesektől mindig különbözik, s ez az, hogy nyugodt megfontolásra képtelen, s ezért, valamint lelkesedése pillanataiban a legnagyobb áldozatokra kész, úgy képesebb mindenre, mint arra, hogy igazságos legyen, mert erre minden körülmény nyugodt megfontolása kívántatik.

Ha valamely akadémia jutalomkérdésként azt tűzné ki: az emberi testnek mily szervekre lenne szüksége, hogy erősebb s boldogabb legyen, s ha ezen kérdésre — miről semmi kétség — az orvosi kandidátusok egész serege pályázna, és testünk új szervezésére szebbnél szebb terveket készítené, — nem nevetnénk-e? — S vajjon hát azok, kik napjainkban oly tervekkel lépnek fel, melyek az ember szellemi organizmusával, azaz gondolkodása s érzésének egy ezred óta tanúsított módjával, világos ellentétben állnak, s kik bajaink orvoslására oly javaslatokat ajánlanak, melyeknek létesítésére mindenek előtt az kívántatnék, hogy az emberek egész szellemi természete megvál-

tozzék — vajjon, kérdem, ezek kevésbé nevetségsek-e?

* * *

*

A kommunisták a birtok közösségének védelmére az első keresztényekre hivatkoznak. — A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztények vagyontukat azért osztották meg, mert magasabb cél után törekedve azt megvetették; míg a kommunisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindenk fölébe tévén, az egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, mennyiben az a vagyona és anyagi élvezetre is kiterjed.

Minden emberi nagyság csak aránylagos, s ezért oly korban, midőn az emberek általán véve a műveltség magasabb színvonalán állanak, mindig kevesebb nagy egyéniséget találunk. Ez áll századunkról is. De a nagy embereknek e hiánya, mely ellen annyit panaszkodunk, ha csak annak jele is, hogy a műveltség magasabb fokát többen érték el, s így kitűnni nehezebb: e tény nem maradhat befolyás nélkül, s bizonyos, hogy oly korban, melyben kevés való fel-

sőbbség létezik, még az is, mely létezik, nem ismer-
tetik el.

* * *

*

Az idő hiányát csak nagyobb erőnek alkalmazása által, a hiányzó erőt csak idővel pótolhatjuk ki, s ezért azon eszközökre nézve, melyeket valamely cél kivitelére használunk, minden attól függ, több erő vagy több idő áll-e rendelkezésünkre, kivéven azon eseteket, midőn valamit nemcsak egy időre, hanem mint maradandó állapotot akarunk elérni, mert azokban az idő erő által pótolható.

Tény, hogy minden forradalmak között az sikerült leginkább, melynek parlamentáris történetéről legkevesebbet szólunk, az amerikai, s az legkevésbbé, melyből legtöbb híres beszéd maradt reánk, a francia. Úgy látszik, az ékesszólás nem a legüdvösebb hatást gyakorolja a népek kifejlődésére.

* * *

*

Valamint a deszkán, ha sima földön fekszik, senki nem veszti egyensúlyát, ellenben csaknem min-

denki elszédül, ha rajta mélységen kell keresztül mennie ; s valamint a legügyesebb játékos máskép játszik, midőn egész vagyona, mintha csak egy pár forint áll kártyáján, úgy oly emberek, kik közönséges viszonyok között tehetségeknek s eszélyöknek jeleit adták, fontos pillanatokban néha csaknem bámulandó ügyetlenséggel járnak el. És épen ebben fekszik minden forradalomnak főveszélye, mert azokat, kik azt vezethetnék, elszédíti.

*   *

Mint az oceánon a szelek, úgy a politika terén bizonyos korszakokban a szellem nem változtatja irányát, s bizonyos, hogy ily szellemmel ellentétes irányban haladni nem lehet ; de jaj azért annak, ki ezen irányt feltétlenül követni akarja, s magát annak összetett kezekkel átengedi. Az oceán állandó szelei is a hajót, mely felvont vitorlákkal, de kormány nélkül magát hatalmuknak átengedi, rövid idő alatt parthoz viszik ugyan, de nem a kívánt kikötőbe, hanem sziklák és zátonyok közé.

*   *

*

Rómát nem egyes Clodiusok s Catilinák roppant bűnei, hanem sokaknak aljassága rontotta meg. A vé-

szek, melyek a hatalmas birodalmat ledönték, a társaság posványaiból gyültek össze. Valamint a geologia nagy sár-kitöréseknek nyomait mutatja fel, melyek egész országokat pusztítottak el, úgy az ó-világ bámult civilizációja a sár és posvány ily áradása alatt veszett el.

Danton beszéde híressé vált, melyben mondá, hogy Franciaország megmentésére merészség kell, és ismét merészség, és még egyszer merészség. — Ha Danton államférfiúi képességgel bírt, átlátta volna, hogy a francia forradalmat éppen a túlvitt merészség rontotta meg. — Általán véve a forradalmak nem az erély, hanem a rend hiánya miatt vesznek el, és ép mert Washington azt megérté, azért állapíthatá meg a szabadságot. Az erő, melyet egy szabadságért lelkesült nép kifejthet, roppant, de ellenállhatatlanná csak akkor válik, ha azt szabályozni tudjuk. Rend nélkül az erőnek és lelkesülésnek nagysága csak a zavar roppantságát neveli.

Minden ember csaknem kivétel nélkül egyoldalú; minden tárgynak, főkép minden nagyobb szerü

tárgynak, mint például az állam vezetése, több oldala van. — A legkitünőbb ember is egyszerre csak egy eszméért lelkesülhet, és azért csak ezen egynek kivívásáért küzdhet egész erélyvel, — minden politikai helyzet több s egymással sokszor ellentétben álló elvek eredménye, melyeknek csak egyikét vagy másikat véve tekintetbe, szükségkép zavart idézünk elő.

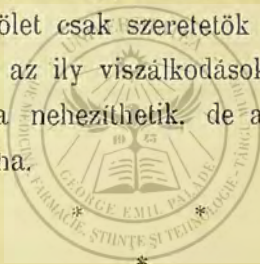
Már ebből is világos, hogy különböző pártok létezése alkotmányos államban, nem mint azt némelyek hiszik, kikerülhetetlen baj, hanem inkább nélkülözhetetlen előny. A pártok megszűnése mindig a despotiának eredménye, akár egyes uralkodó, akár valamely eszme vagy néposztály által gyakoroltassék az. Csaknem közmondássá vált, hogy a politikában, mint a természetben, a vihart szélszend előzi meg, és ez annyira áll, hogy nézetem szerint a közelgő forradalomnak bizonyosabb jele nincs, mint az, hogy a létező pártok egyszerre megszűnnek. A kiméletlenség, melylyel ily viszonyok alatt bizonyos elvek lélesíttetnek, maga elég volna, hogy forradalmat idézzen elő, és a legjobban alkotott államra, mint a hajó vesztére, nem szükséges egyéb, mint az, hogy azok, kik benne vannak, mind egy oldalra tóduljanak.

*

*

*

Ha a vizsgálódás, melyet valamely országban találunk, nem önző érdekek összeütközéséből, hanem onnan támad, mert az egyes, ki hazáját szolgálni akarja, meggyőződve, hogy azt oly igazán, oly határtalanul mint ő. senki nem szeretheti, irigy szemekkel nézi azokat, kik vele áldozatokban versenyezni akarnak; ha egy szóval az ellentét, mely a haza szolgálata körül támad, csak azon ellenségeskedéshez hasonló, melylyel azok viselkednek egymáshoz, kik egy kedvesért lángolnak, s kiknél a kölcsönös gyűlölet csak szeretetök nagyságából származik: — akkor az ily vizsgálódások a közügyek vezetését pillanatokra nehezíthetik, de a hon jövőjét nem veszélyeztetik soha.

Míg a tagadás terén maradunk, nagy pártra, sőt néha egyetértésre számíthatunk, de ily párt bármi számos legyen, tehetetlen, s egy látszólag törpe kisebbséggel szemben, mely pozitív elvekkel lép fel, mindig legyőzetik.

* * *

*

Minthogy csak az egyén gondolkozik, s csak az egyén akar: világos, hogy a befolyás, melyet egyes

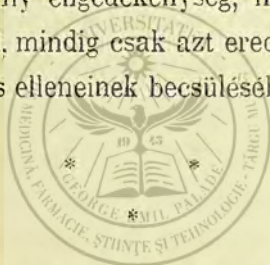

pártok a közdolgozókra gyakorolnak, csak azon befolyástól függ, melyet reájok egyes egyének gyakorolnak.

*   *

*

Nincs rosszabb számítás, mint midőn valaki azért, hogy politikai elleneinek kedvét keresse, saját nézeteit elhallgatja, vagy elleneinek előítéleteihez alkalmazott formában adja elő. Ily engedékenység, mely sokszor csak jószívűségből ered, mindig csak azt eredményezi, hogy az illető saját pártja s elleneinek becsülésében alábbra száll.

Nincs biztosabb mód a haladás félbeszakasztására, mint midőn valaki azon ürügy alatt, hogy ezt gyorsabbá tegye, annyi tüzet rak a mozdony alá, míg a megfeszített gőzerő a katlant szétrepeszti. — A reakciónak ezen neme annyival veszélyesebb, mert többnyire még népszerűséggel is jár, és számos öntudatlan segédekre számíthat.

*   *

*

A ki valakit csak azért, mert életében különböző pártokkal szavazott, következetlenséggel vádol, annak azt kell feltenni, hogy pártok mindig következetesen járnak el; s ezt talán senki komolyan nem állította még.

* * *

*

Ki csak az egyéneket tekintve, kikből a tömegek állnak, ezeknek hatalmát megveti, ép oly nevetséges, mint az, ki a lavina hatását az egyes hópelyhek szeriut itélné meg. Épen mert egyes részei a közös iránynak ellent nem állhatván, ha egyszer megindultak, valamint más által nem kormányoztathatnak, úgy magukat sem kormányozhatják: épen ebben áll a lavina hatalma, s ilyen a tömegeké is. Hatásuk olyan, mint az elemeké. Előre látható néha, de mindig ellentállhatatlan, s azért, ha egyszer működni kezdenek, a bölcsebb embernek sem marad egyéb hátra, mint hogy előlük kitérjen, s becsesebb értékeit pusztításuk körén kívül helyezze.

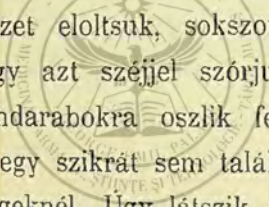
* * *

*

Megengedem, hogy politikai nagy küzdelmeknél a pártok vezetői néha egyaránt kevés erkölcsi beccsel

bírnak, s egyaránt aljas czélokot követnek, de a tömegéről épen az ellenkező áll; s az embergyűlölő nézetét, mely szerint az emberek többsége erkölcstelen, semmi nem czáfolja meg inkább azon tapasztalásnál, hogy a népre csak az bír állandó hatással, ki jobb érzéseire tud hatni, és az ügyet, melynek kivívására a tömegre hivatkozik, valamely nemes vagy nagyszerű eszmével köti össze.

* *

Hogy a tüzet eloltsuk, sokszor nem szükséges egyéb, mint hogy azt széjjel szórjuk; a halom izzó parázs setét széndarabokra oszlik fel, melyek között rövid idő múlva egy szikrát sem találunk. Hasonlót tapasztalunk tömegeknél. Úgy látszik, mintha ezeknél is a lelkesedés képessége a csoportozás lehetőségétől függne.

* *

*

Sahara pusztája fővényből, s apró kövekből s a tenger vízcseppekből áll; a mi hennök ijesztő, csak azon könnyűség, melylyel minden szélnek engedve, helyökből kimozdulnak.

* *

*

Nem ártana, ha, midőn nagy urak népszerű magaviselete annyira magasztaltatik, néha Clodius emléke elevenítették fel, ki, hogy patricius létére tribunusnak választassék, magát plebejus által adoptáltatta.

* * *

*

Miként a barometrum, mint időjóslo, oly tulajdonságért, melylyel nem bír, terjedett el más fizikai műszereknél inkább: — úgy a nép azon kegyeltjei is, kik arra érdemesek, többnyire oly tulajdonoknak köszönik népszerűségüket, melyekkel vagy épen nem, vagy igen csekély mértékben bírnak.

*

*

*

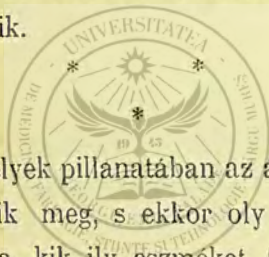
Vannak a népek életében pillanatok, midőn úgy látszik, az embereket semmi sem nyugtalanítja inkább, mint azon gondolat, hogy az ország kormánya valahogy a legkitünőbb polgárnak kezébe jöhetne, s midőn azon atheni polgárnak nézete, ki Aristidest azért, mert a legerényesebbnek mondatott, számkivetni akarta, közvéleménynyé válik. — Ily nép talán legképesebb

a demokracziára, de bizonyosan legérettebb a despotizmusra is.

* * *

*

Hogy az emberek engedelmeskedjenek, csak az szükséges, hogy legyen valaki, ki parancsolni mer. — Hol ilyen található, ott azok, a kik szótfogadnak, soha sem hiányzanak. Alig képzelhető, hogy az ember, kit a természet urának nevezünk, mennyi szolgálai hajlammal születik.

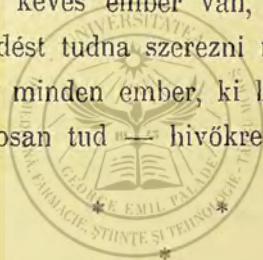
Nagy veszélyek pillanatában az államot csak nagy eszmék menthetik meg, s ekkor oly férfiak kívántatnak a kormányra, kik ily eszméket felfogni, s másokat értük lelkesíteni képesek; de rendes viszonyok alatt, midőn az államnak legfőbb érdeke az, hogy minden a szokott kerékvágásban maradjon, ily egyéniségek inkább károsan, mint jótékonyan hatnak; s a Cincinnatiások, kik, miután a hazát megmenték, az eke-szarvához térnek vissza, sokszor hasznosabban vannak elfoglalva így, mint ha nekik a haza kormánya oly időben adatnék át, midőn arra csak bizonyos gyakorlottság s következetesség kívántatik. A rendkívüli

erély s tevékenység, mely ily egyéniségek tulajdona. s mely által az állam nagy veszélyektől megmentetett, sokszor csak a dolgok rendes folyamának felzavarására fognak használtatni.

*   *

*

Minthogy a bizonytalanságnál kínzóbb érzelm nem létezik, s kevés ember van, ki saját ereje által erős meggyőződést tudna szerezni magának, igen természetes, hogy minden ember, ki bátran állítja, hogy valamit bizonyosan tud — hívőkre talál.

Új eszmék által senki sem hathat kortársaira. Csak a ki azon eszméket, melyek mint a nap sugarai általánosan elterjednek, egy helyre tudja központosítani, — az hat, az-gyújt. A legegészségesebb magnak időre van szüksége, mielőtt kalászokat hajt, s a mezőn csak azt arathatjuk, mi már régen vetve volt.

*   *

*

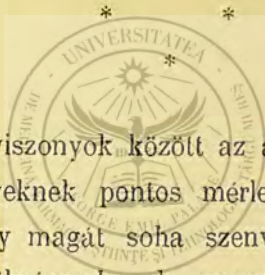
A közélet mezején az egyes bármi kitünő legyen, a munkának, mely egy bizonyos czél elérésére szükséges, csak egy kis részét végezheti el; innen van, hogy oly emberek, kik nem személyes hasznukat, hanem a közjót tartják szemek előtt s egyszersmind józanabbak, semhogy saját befolyásukat túlbecsüljék, magukat e pályán kielégítve soha sem érezhetik.

*   *

*

A befolyás, melyet mások fölött gyakorolunk, azon hatalomtól függ, melyvel akaratumk saját tetteink fölött bír. Innen van, hogy oly emberek, kik se rendkívüli észszel, se erénnyel, sőt néha még jó hírrel sem bírnak, az államban néha az első helyeket foglalják el. — Nem a helyzetek helyes felfogása, nem is annak belátása, mit kellene tennünk, teszi nehezzé a gyakorlati politikát. Mind ezekre nézve könnyen tisztába jöhetünk magunkkal, de, hogy a helyzetet felfogva, eljárásunkat szigorúan ehhez mérjük, hogy minden pillanatban csak azt tegyük, mit nyugodt megfontolás után czélszerűnek vagy kötelességünknek ismerünk, s magunkat soha szenvedélyeink által elragadtatni, vagy túlzott óvatosság által visszatartóztatni ne engedjük: ez az, miben a nehézség fekszik. —

Csak a ki akarni tud, az képes kormányozni. Akár kötelességérzet és erény az, mi által magunk fölött uralkodunk, akár semmit nem kímélő önzés — mindegy: a ki maga fölött uralkodik, az másoknak is parancsolni fog, s valóban nagy szerepet csak egészen erényes vagy egészen önző ember gyakorolhat a világon, — az egyik oly ritka mint a másik.

Rendes viszonyok között az államférfiában minden körülményeknek pontos mérlegelése, óvatosság s hideg ész, mely magát soha szenvedély által el nem ragadtatja, szükségesek; de vannak helyzetek, midőn erőt csak a szenvedély ad, s az észnek éle, mely az akadályokat előre látva, minden lépésnek következeit méregeti, csak gyöngít. Ez az ok, melyért oly férfiak, kik nyugodt időkben az államot nagy dicsérettel vezették, ha a béke megzavartatott, többnyire se saját, se az emberek várákozásainak nem feleltek meg.

*

*

*

A tudományok körében csak kételyek, a közélet mezején csak erős meggyőződés által haladhatunk, s a makaesség, melylyel az egyszer választott irányban megmaradunk, valamint a tudomány körében a legnagyobb hiba, úgy a gyakorlati politika mezején legbecsesebb, sőt bizonyos körülmények között nélkülözhetlen tulajdonság; innen van, hogy Plátótól kezdve mindazok, kik a polgári társaságról legbölcsebben gondolkoztak s irtak, a gyakorlati politika mezején kevés babért arattak, s hogy azok, kik a közélet mezején csudálatos eredményeket vjtak ki, ha, mint Caesar, stíl tekintetében kitűnő műveket hagytak is maguk után, a társadalmi tudományokat soha nem gazdagították új igazságokkal.

*

*

*

Egy vén ismerősöm, ki, noha tehetségei és szorgalma által kitűnt, a közélet mezején mindig alárendelt állást foglalt el, törekvéseinek gyöngye sikerét rossz kedvében így szokta magyarázni barátainak: Hiába, okos embernek tartottatok egész életemen át, s az ilyen a közpályán nem viszi messze. Nyugodt időkben a hatalom többnyire korlátolt eszű, forradalmi korszak-

kokban örültek kezébe kerül, s a józan ember, ki valóban kormányra való, legfeljebb néhány napra, mint átmeneti kombináció, jut fel a polczra.

Minden művészetet dilettánsok üznek legtöbb szenvedélyyel. Ezt tapasztaljuk a tudományok körében is, de sehol sem annyira, mint a politikában, mely félig a tudományok s félig a művészetek sorába tartozik, s melyhez talán ép azért szólnak annyian s oly szenvedélyyel, mert oly kevesen értenek hozzá.

A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik nagy nemzeti mozgalmaknál az első lendületet adják, azoknak későbbi menetére ritkán gyakorolnak befolyást, de hibázunk, ha ezért akár a nép állhatatlanságát, akár az egyesek következetlenségét vádoljuk, kik oly mozgalmótól, melynek egykor élén álltak, visszavonulnak. E tüneményeknek oka a dolgok természetében fekszik, mely szerint attól, ki valamely követ megindított, nem kívánhatjuk, hogy azt, midőn a hegyoldalon lehangereg, hasonló sebességgel kövesse s megállapo-

dására ép oly elhatározó befolyást gyakoroljon, mint megindulására.

*   *
*

Nincs szomorúbb, mint ha az jut eszünkbe, mily csekély azoknak száma, kik politikai mozgalmaknál saját meggyőződésüknek áldozzák fel magukat. — A hasonlíthatlanul nagyobb rész csak becsületérvés vagy viszonyai által vezetetik oly irányban, melyet mások jelöltek ki, melynek rossz következéseit maga is átlátja.

Ha az emberek meggondolnák, mennyiszor változtatták meg nézeteiket egyes tárgyakra nézve, s mi egészen másképp éreznek bizonyos dolgok iránt most, mint előbb, nem itélnének oly szigorúan azokról, kiknek nézetei s érzelmei egyes kérdésekre és személyekre nézve saját nézeteiktől eltérnek.

*   *
*

Miután az állam kormányában minden a közvéleménytől függ, s még ott is, hol látszólag korlátlan monarchia uralkodik, ennek hatalma csak addig ter-

jed, meddig a közvélemény által ellentállhatlannak tartatik, világos, hogy új eszmék, bármi szépek, igazak és hasznosak legyenek, soha nagy befolyást a dolgok gyakorlati menetére nem gyakorolhatnak. Minden eszmének bizonyos időre van szüksége, hogy elterjedjen, s csak miután ez megtörtént, s az új eszme úgyszólván közmondássá vált, akkor hathatni vele. Innen van, hogy azok, kik a politika mezején életükben legtöbb népszerűséggel bírtak, kevés kivétellel, legalább mint gondolkozók, középszerű emberek voltak. Középszerű észbeli tehetség egyesülve bizonyos adag szónoki tehetséggel, s még több élelmeséggel, ez az, mi által legtöbben népszerűkké váltak.

*

Sokszor halljuk azoktól, kik nagy politikai mozgalmaknál szerepeltek, hogy a dolgok egészen más-kép mentek volna, ha ők már akkor későbbi tapasztalásaikkal bírnak. — Alig lehet nagyobb csalódás, mint ez. Arra, hogy politikai mozgalmak sikerüljenek, nem csak a vezetők, de a tömegek józansága is szükséges, s ha a francia és más forradalmak kielégítő eredményhez nem vezettek, oka nem abban fekszik, mert a konstituanteban, vagy a hosszú parlamentben

senki sem találkozott, ki az egyes lépések rossz következéseit előre látva, helyes tanácsokat nem adott, hanem abban, mert nem találkozott senki, ki a józan tanácsokat követni akarta volna.

* *

*

Azok, kik a politikával tudományosan foglalkoznak, ha az állam kormányában gyakorlati részt vesznek, többnyire úgy járnak, mint a költők, midőn saját műveiket felolvassák. Nincs senki, ki gondolataikat rosszabbul adná elé. Valamint a legnagyobb költő azért még nem színész, sőt többnyire nem az, úgy az állambölcs még nem államférfi s mindketten saját hírök érdekében nem tehetnek rosszabbat, mint midőn műveikben ők maguk játszzák a főszerepet.

* *

*

A politikában is vannak hypochondrák. — Gyöngeségök abban áll, hogy minden jelenséget symptomának tekintenek, hogy, azon meggyőződésből indulva ki, miként minden baj, melynek csiráit észreveszik, szükségkép és pedig azonnal ki fog törni, s hogy egy tökéletesen ép organizmus eszményképét tartva szemök

előtt, mert tökéletes egészséget nem látnak, az államot gyógyíthatatlanul betegnek tartják. — Nem árt, ha azok között, kik az államot kormányozzák, ilyenek is találkoznak; túlvitt óvatosságuk néha megőrzi az államot egyes veszélyektől, — de jaj az országnak, melynek kormányában e felfogás uralkodóvá válik.

* * *

*

A politikus pályán két dolog szükséges: hogy tisztelni tudjuk azt, a mi tiszteletet érdemel, s megvetni azt, a mit nem tisztelhetünk. — Fiatal politikusok többnyire az elsőben, vénebbek a másodikban túl mennek a mértéken.

*

Arra, hogy a tudomány mezején sikerrel s biztosan haladhassunk, szükséges, hogy mindig az előzményeket tartsuk szemünk előtt, s magunkat a következtetések által, melyekhez logikai lánczolatunk vezet, se elcsábíttatni, se visszajesztetni ne engedjük. Az állam gyakorlati vezetésénél főként lépéseink következtetéseit kell szemünk előtt tartani, s a szigorú következtetésesség, mely a tudomány körében első kötelességünk, a legnagyobb hibává válhatik. Vajjon bámulhatjuk-e, ha

azok, kik az államtudomány körében legmagasabban állnak, az állam vezetésére alkalmatlanoknak mutatkoznak?

* *

*

Azok, kik csak a közjóért lelkesülve, egyszersmind józanok is, ritkán oly erélyesek, mint azok, kik csak önérdékből vagy rögeszmék után indulnak s a tömeg, régi tapasztalás szerint, épen mozgalmas időkben, midőn vezetőinek józanságára legtöbb szüksége volna, csaknem ellenszenvvel viseltetik mindazok iránt, kik hozzá nem a szenvedély hangján szólnak. — A népszerűségi jövője ily pillanatokban többnyire attól függ, hogy valamely józan gondolat valakinek agyában rögeszmévé váljék, s a szenvedély köntösében jelenjen meg; így a józan eszme is követőket talál, sőt néha győzelemre számíthat.

* *

*

Igen helyes azoknak nézete, kik az állam legbiztosabb garantiáját az érdekekben keresik, de nagyon tévednek, kik ezért az államot úgy akarják szervezni, hogy annak fennállása igen sok egyeseknek anyagi érdekeivel egyenes összeköttetésben álljon, s

kik az állam biztosságát a fizetett tisztviselők nagy számában keresik.

Ha nem tekintjük is azt a közönyösséget, mellyel az államnak fizetéseiből élő tisztviselői a tapasztalás szerint egyik rendszerről a másikra térnek át, bizonyos, hogy bármennyire tökéletesítsük is bürokráciánkat, a fizetett tisztviselők az állam polgárainak mindig kisebb részét képezik, s hogy, midőn azoknak számát s fizetését nevelve, a polgárookra nagyobb terheket róvunk, egy bizonytalan támaszért az állam egyedüli biztos alapját gyöngítjük meg, mely csak polgárainak megelégedésében található. S ezért jó, ha azok, kik az államot kormányozzák, az érdekeknek fősúlyt tulajdonítanak, sőt megengedem, hogy részben egy kis megvesztegetés sem árt, csakhogy felfogásom szerint, ha már vesztegetni akarunk, célszerűbb a milliókat vesztegetni meg, s ez csak olcsó igazgatás által történhetik. — Nem azon pénz, melyet évenként tisztviselőinek fizet, hanem az, melyet évenként polgárainak zsebében hágy, biztosítja a kormánynak fennállását.

*

*

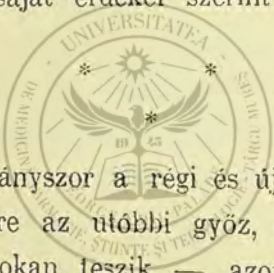
*

Az emberek sokkal könnyebben egyeznek meg elvekben, mint azoknak részletes alkalmazására nézve,

s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon egyetértés, melyet elvkérdésekben többször találunk, azonnal megszűnik, mihelyt az általánosan elfogadott elv alkalmazása kerül szőnyegre.

Ennek oka abban fekszik, mert az emberek többsége általános elveknek következéseit felfogni képes nem lévén, ezekre nézve csak hajlamait s érzelmeit követi, míg egyes elvek részletes alkalmazásánál minden egyes saját érdekei szerint külön véleményt alkot magának.

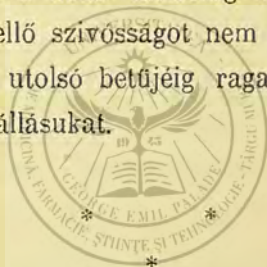

Ha, valahányszor a régi és új között küzdelem támad, többnyire az utóbbi győz, ennek okát nem — mint ezt sokan teszik — azon ellentállhatatlan vonzerőben kell keresnünk, melyet minden, a mi új, az emberekre gyakorol; mert hisz inkább a régi, a megszokott az, mi ily előnnyel bír. — E tünemény egészen más okoknak tulajdonítható. Mindenek előtt azon könnyűségnek, melylyel a fennállónak védői, elfeledve, hogy minden organizmus csak mint egész állhat fenn, azt, mit egészben fentartani kívánnak, részletenként mindenben, mi nekik kellemetlen vagy káros, addig módosítják, míg az egész rendszer, mely-

ből mindent, mi reájok kötelességeket rótt, kiküszöböltek, magában összeomlik.

Másodszor annak, mert új eszmék, midőn először fellépnek, többnyire Antaeus természetével birnak, s valahányszor lesújtattak, új alakot s vele új erőt nyernek.

A hajlékonyság a részletekben, mely a fennállót veszélyezteti, minden újításnak főelőnye, s a konzervatív párt, mely a néha látszólag közönyös részletek védelménél a kellő szívósságot nem fejt ki, s az újító, ki rendszeréhez utolsó betűjéig ragaszkodik, egyaránt nem fogják fel állásukat.

Valamint a legkisebb növénynek kifejlődése nemcsak közvetlen körétől, de a földteke mozgásaitól is függ, mely, midőn saját tengelye s a nap körül forog, a nappal s éjszaka és az évszakok változását okozza, úgy nincsen ember, — bármi szerénynek vagy függetlennek látszik helyzete, — kinek létére a világ politikai fordulatai befolyást ne gyakorolnának, s azért a politikai közönyösség, melyre Solon méltán büntet-

tést szabott, nemcsak szükkeblőségnek, de egyszersmind igen korlátolt észnek is biztos jele.

*

*

*

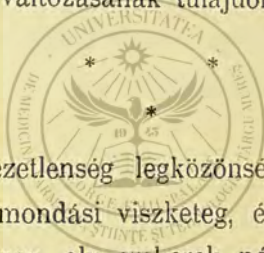
Midőn hosszabb időszakon át egyes kérdések a politikai láthatáron mindig felmerülnek, meg lehetünk győződve, hogy azok végre meg fognak oldatni. Így volt ez az egyházi reformációval, így a francia forradalommal, így van az más nagy kérdésekkel, melyek korunkat foglalkodtatják. Mit a hajós a láthatáron több napig ugyanazon ponton változatlan alakban maga előtt lát, az bizonyosan nem felhő, hanem part, s így van az a politika terén is. A csalódás, melybe sok politikusaink esnek, az, hogy miként a gyermek mindazt, a mit lát, hasonlóan közelnek véli, s a távol erdő vagy a holdvilág után nyul, úgy ők azt, mi láthatárukon felmerül, már a legközelebb jövőben elérhetőnek vélik. Nem a dolgok lényege, csak azoknak távolsága iránt csalódnak, s többnyire annál inkább minél nagyobb az, a mit maguk előtt látnak. Mert itt is, mint anyagi látkörünkben, minden tárgy, minél magasabb s nagyobb, annál távolabbról látszik meg.

*

*

*

A ki prófétának adta ki magát, annak az, hogy nézetei később megváltoztak, megronthatja hitelét, de olyannál, ki csalhatatlanságot nem igényelt, ily változások többnyire csak azt bizonyítják, hogy tanulmányai s tapasztalásai által látköre tágult, s ily következetlenség csak akkor gyengíthetné bizodalmunkat, ha újabb nézeteinek helytelensége vagy az bizonyítatik be, hogy nézeteinek módosítása nem meggyőződése, hanem érdekei változásának tulajdonítható.

A következetlenség legközönségesebb forrásainak egyike az ellenmondási viszketeg, és többször tapasztaltam, hogy épen oly emberek nézetei mentek át a legrövidebb idő alatt tökéletes átalakuláson, kik saját nézeteikhez látszólag leginkább ragaszkodtak, s minden apróság fölött vitakozásba ereszkedtek. — Ily emberek állása többnyire mások által határoztatik meg s hogy őket véleményöktől eltérítsük, sokszor nem szükséges egyéb, mint hogy azon tért, melyre ők állnának, előttük mi foglaljuk el.

*

*

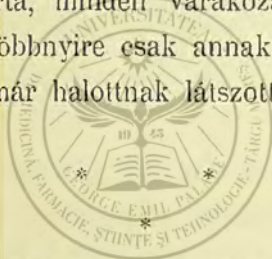
*

Nincs könnyebb, mint következetesnek lenni annak, kinek személyes érdekei azt kívánják, hogy következetes legyen, s ki semmit nem szeret és semmit nem gyűlöl eléggé, hogy személyes érdekeiről megfélekedzzék.

* *

*

Ha sok eszme s egyéniség, melyekről azt hittük, hogy idejét lejártá, minden várakozás ellen néha új erőt nyer, azt többnyire csak annak köszönheti, mert ellenei azt, mi már halottnak látszott, még el is akarták temetni.

Régen fennállt viszonyok többnyire nehezen, de mindig csak úgy döntethetnek fel örökre, ha helyettök valami életképességgel bíró újat állíthatunk fel. Minden felforgatás, mely csak ront és nem alkot egyszersmind, szükségkép restaurációhoz vezet.

* *

*

Nagy barátja vagyok a statisztikának, nem mintha azt hinném, hogy az csakugyan annyit bizonyít, mint

sokan felteszik, hanem azért, mert mióta minden állításnak statisztikai adatokkal való támogatása divattá vált, a hamis tételek felállítása valamivel több nehézséggel jár, s a tudományos paradoxonok alkotói badarságaikat legalább jobb rendszerben adják elő.

* *
*

A csodálatos hatás, melyet új eszmék néha gyakorolnak, épen annak tulajdonítható, mert nem újak, s mert az, mit egyes lángész forinuláz, éveken át már ezereknek titkos gondolata volt.

Tagadhatatlan, hogy a véletlen a legnagyobb világeseményekre is néha befolyást gyakorol, de csak olyant, minőt a puskának durranásáé a lavinára. Ha a fegyver nem szól, a hőtömeg azon pillanatban nem esett volna le, de később bizonyosan.

* *
*

A nyomás, melyet az állam az egyesre gyakorol, olyan, mint a légköré, melynek nagyságát csak akkor

veszszük észre, ha annak súlya rögtön változik, vagy ha e nyomás egyenetlen.

* *
*

Csak a ki jókor állt oly helyzetben, melyben magát elhatározni s másoknak parancsolni tanult, képes államot vezetni. Ez magyarázza azon tényt, hogy katonák, mint Napoleon, Caesar, Washington, az állam kormányában oly kitűnően s tudósok többnyire oly rosszul töltik be helyeiket. — Plató ugyan azt mondja, hogy a legboldogabb állam az lenne, melyben bölcsek kormányoznak, s megengedem, hogy ily államban találnók talán a legjobb törvényeket, de a mi e törvények végrehajtását, s az ügyek gyakorlati vezetését illeti, meggyőződésem szerint oly állam, melyben az ügyek élén filozófok állának, lenne a legrosszabbul kormányozott a világon.

* *
*

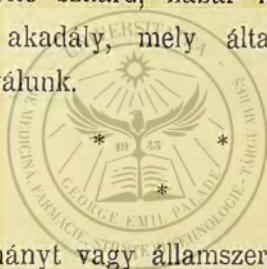
Igen keveset kormányozhatunk valósággal s a legkorlátlanabb zsarnok csak azon szűk határok között uralkodik, melyekhez a hely, s idő minden egyes ember tevékenységét szorítja. — A kormányzás nagy mester-

sége többnyire nem egyéb, mint elhíttetni, hogy mindent, a mi történik, mi teszünk.

* *

*

Annak, ki valamely kormánynak vagy pártnak élén áll, szükségesebb, hogy az uralkodó téveszméket ismerje, semhogy mindenben helyes nézeteket szerezzen magának. Fölötte szilárd, habár helyes meggyőződés sokszor csak akadály, mely által a kormányzásra képtelenné válunk.

Oly kormányt vagy államszerkezetet, melynek a nép érzületében gyökerei nincsenek, külső támaszok nem tarthatnak fenn. Nincs tudomány vagy ügyesség, mely által a kormányt támogató külső eszközök között a szükséges egyensúlyt állandóan biztosítani lehetne, s mihelyt az megzavartatott, az egész szerkezet ledől, már azon eszközök egyoldalú nyomása miatt is, melyekre az állam részben támaszkodott.

* *

*

Rossz szolgálatot tesz, ki a nép hitének vagy bizalmának tárgyait lerontja, midőn még más nincs, a mi azoknak helyét pótolhatná. — Mint a ki a hegyoldalon erdőt vág ki és nem gondoskodik, hogy helyébe egy új növényzetnek magvait hintse el, ez egykor zöld helyet örökre pusztítá el, így cselekszik az, ki a népet hitének és tiszteletének tárgyaitól megfosztja. — Mert, mint a kopáron hagyott hegyoldalról a zápor a termőföldet lehordja úgy, hogy az terméketlenné válik, akként hatnak az idő viszontagságai a népre, melyet semmi magasabb eszme nem óv meg azoknak hatásától.

Soha nem értettem, hogyan vehetjük oly rossz néven a népnek, hogy kormányával, bármily kitünő és hazafias emberekből álljon, soha nem elégszik meg. — Vajjon megelégszik-e avval, mit az isten akaratának tart, kinek véghetetlen jóságán és bölcseségén nem kételkedik? — S vajjon a kormány megelégszik-e valaha a néppel s mind ezen elégedetlenség mit bizonyít egyebet, minthogy igen tökéletlen lények vagyunk valamennyien, s hogy valamennyien a tökély után törekszünk.

*

*

*

Ki az, ki magát kormányképesnek ne tartaná? — E gyöngeségtől még Plató sem volt ment, midőn a legszerencsésebb államnak azt nevezé, melyet filozófok kormányoznak. — Így vélekednek monarchák, oligarchák, junkerek, a nyárspolgárság és a felséges demos, kik közül mindegyik úgy van meggyőződve, hogy a világ boldogítására nem szükséges egyéb, mint az, hogy minden kormányhatalom kizárólag hasonlói által gyakoroltassék. — A tévedés hasonló mindezeknél, — mert minden államnak jólléte nem a kormányzóknak bölcseségétől, hanem a kormányozottaknak józanságától függ.

Nincs talán kérdés, mely többször vitatott meg, mint az: melyik a legjobb kormányforma? A republika vagy a monarchia, az aristokraczia vagy a demokraczia? Mindeniknek akadtak híres védelmezői és a mi mindenik mellett felhozatik, többnyire ép oly alapos, mint az ellenvetések.

Nézetem szerint e tárgyról csak egyet állíthatunk biztossággal, és ez az, hogy minden kormányforma megfelel céljának, mely mellett senki abszolút hatalmat nem gyakorolhat, mert az emberi természet mindent elbír

s mindenhez szokhatik, csak a korlátlan hatalomhoz nem, mely akár népnek, akár egyesnek adatik, azt, ki vele él, megrontja és zsarnokká teszi. — És ezért az alkotmányos monarchiának nemcsak nem hibája, hanem előnye, hogy azt logikai következetességgel egy elvből kimagyarázni nem lehet.

* * *

*

Ritkák az emberek, kik csak meggyőződésüket követik; nagy részük érzései, a legnagyobb érdekei szerint jár el, s ezért oly kormány, mely csak a véleményre támaszkodik, mindig gyöngé; erősebb az, melyet a nép érzelmei támogatnak; a legerősebb, melynek fenntartását az érdekek kívánják.

* * *

*

A politikában a tudomány körülbelül azon szerepet viszi, mint váróvívásnál a tűzéréség. Csak a távolról működik s nem csap össze az ellenséggel, de rést lő, hogy ezt mások tehessék.

* * *

*

Hogy bizonyos irányban haladhassunk, szükséges, hogy azon elem, melyben haladunk, ellentálljon. E nélkül, mint a léghajóban, nem gyakorolhatjuk erőnket, s bizonyosan könnyebb jól kormányozni a legerősebb ellenzékkel, mint ellenzék nélkül.

* *

*

Vannak emberek, kiknek a tagadás természetökben fekszik. S én nem vonom kétségbe hasznosságukat, csak azt ne kívánják tőlem, hogy kellemeseknek tartsam. A szerep, mely ily egyéniségeknek a társadalomban jutott, hasonló a kovászéhoz, mely nélkül a tészta nem dagad s a kenyér nem izletes, de melyet magában véve senki kellemesnek nem fog mondani.

* *

*

A történet legfényesebb epochái, Nagy Sándor, Caesar, Napoleon korszaka, nem hasonlítanak-e azon szerencsétlen pillanatokhoz, melyekben egy nagy épület lángokba borúl és oly fényesen áll, mint azt senki nem látta még, de csak, hogy a rövid dicsőség után összeroskadjon s mint sötét rom álljon előttünk?

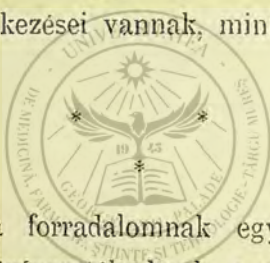
* *

*

Minden gép annál tökéletesebb, minél kevesebb s egyszerűbb eszközökkel felel meg céljának; ez áll politikai instituczióinkról is. A való haladás a politikában, mint a mechanikában, a használt eszközök egyszerűsítésében fekszik.

Mindennek, mit igen sokan valónak tartanak, ugyanazon következesei vannak, mint ha az csakugyan való lenne.

A francia forradalomnak egyik főfeladata az vala, hogy a középosztályoknak azon befolyás, mely őket illeti, s melyet a társaság érdekében gyakorolniok kellene, az államban megszereztesék. — A mennyiben ez a kiváltságos osztályok által akadályoztatott, a forradalom elérte célját, csakhogy azért, mert az ingó és ingatlan vagyon között létező különbségeket megszünteté, s a vagyont, tekintet nélkül annak szerzési módjára, a politikai jogok feltételének állítá fel, a kiváltságos osztályok helyébe nem a középosztályokat, hanem, mint az eredmény mutatja, egy ideig tartó oscil-

lációk után a pénzhatalmat állítá. — A feladat, mely előttünk áll, e szerint más formákban ugyanaz, melyet a forradalom megoldani képes nem volt: — befolyást szerezni a középosztályoknak az államban. Kétségen kívül a feladat nagyobb, mint akkor látszott, midőn annak megoldására csak egyes politikai változások kívántattak, de azért ép oly sürgető, és én azt hiszem, hogy a célt, ha nem is tökéletesen, legalább megközelítőleg legjobban a centralizáció megszüntetése által érhetjük el. — Először azért, mert ez által az állam költségei tetemesen alább szállván, a pénz kevés kezekben összehalmozásának egyik főeszköze így elvétetik. — Másodszor, mert a középosztályoknak befolyása szükségkép növekedik, ha azon kisebb köröknek (a grófságnak, városnak, kommunenek), melyekben ők a dolgok természete szerint elhatározó befolyást gyakorolnak, fontos és az állam ügyeiben határozó befolyást biztosítunk.

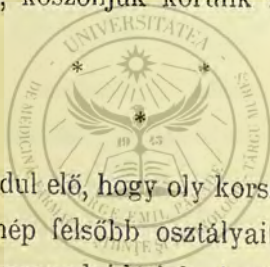
*

*

*

Nincs fonákabb eljárás, mint midőn azért, hogy a világot azon bajoktól megszabadítsuk, melyeket egyesek nagyravágyása okozott, millióknak irigységét hívjuk fel küzdelemre. Ez az, a miben

korunk demokracziájának nagy tévedése fekszik. Ha keresztény civilizációnk fentartja magát, az egyenlőség, mely a kereszténység alapelveinek következtetése, szükségkép győzni fog, de csak akkor, ha azt nem az emberi nem aljas, hanem ha nemesebb tulajdonaival hozzuk kapcsolatba. Nem a gyűlöletnek, melylyel a felsőbbek állása megtámadtatik, hanem a nemes versenynek, melylyel a nép minden osztálya saját emelkedésén dolgozik, köszönjük korunk haladásait.

Sokszor fordul elő, hogy oly korszakban, midőn az állam süllyed, a nép felsőbb osztályait s főképp a pénzarisztokracziát gyarapodni látjuk. A népnek, főképp a földművelő osztályoknak sorsa az ország sorsával mindig együtt jár, s ezért csak ezen osztályoknak jólléte képezi az állam egészséges állapotának biztos mérlegét.

*   *

*

Nem mondhatja senki, hogy a közvéleményt ismeri, s pedig azért nem, mert igen sok kérdésekre nézve a többségnek nincs semmi véleménye, s ezért

a közvélemény iránya sokszor csak a körülményektől függ.

* * *

*

Mozgásban tartani azt, mi már úgy is halad, vagy azt eszközölni, hogy a mi eddig vesztegelt, mozdulatlanságában megmaradjon, nem nagy mesterség. Nehéz a politika mezején csak két dolog, s ez: megindítani, vagy megállítani a mozgalmat.

A ki azt hiszi, hogy a politikában minden csak a dolgok helyes felfogásától függ, és a ki azt gondolja, hogy e mezőn csak az anyagi erő határoz, egyaránt csalódik. Egyes pillanatokban a józan ész és nyugodt megfontolás — állandó viszonyok megállapítására az anyagi erők soha nem elégségesek.

* * *

*

Vannak időszakok, melyekben úgy látszik, mintha a kormányra semmi egyéb nem volna szükséges, mint hogy az embereket kellőleg megvessük.

* * *

*

Felgerjedett időkben az, ki a legfonákabb eszmék mellett szenvedélylyel lép fel, számos követőket találhat, de a ki a legvilágosabb igazság védelmében csak nyugodt okokra támaszkodik, bizonyosan elhagyatva marad. Vannak időszakok, hol a józanság is csak a szenvedélyesség alakjában léphet fel.

*

*

Nincs semmi, mire bizonyos körülmények között tömegeket lelkesíteni ne lehetne, de a tömeget csak okokkal meggyőzni mindig lehetetlen, s bármennyit szólunk az ész hatalmáról, a ki a történélmel elfogultság nélkül tanulmányozza, meggyőződik, hogy a Ciceróknak a Milók pártfogására mindig és mindenütt sokkal több szükségök volt, mint ezeknek arra, hogy Cicerók által védelmeztessenek.

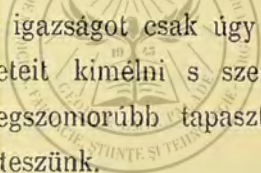
*

*

*

Ha oly emberek, kik adott szavuk által magukat lekötelezve nem érzik, kikben jogérvet nincs, kik, mit mások szentnek tartanak, előítéletként vetnek meg, s morális lehetetlenséget nem ismernek, h i h e t e t l e n

dolgokat visznek véghez, ebben nincs mit bámulnunk. Rendkívüli embereknek mondhatjuk őket, s a siker, melyet aratnak, annak köszönhető, mert a mit tettek, arra nem voltunk elkészülve, de miután az, mi által kitűnnek, nem tehetségeik nagyságában, hanem jellemök aljasságában fekszik, maga e siker csak megvetésünket növelheti.

Sokszor az igazságot csak úgy terjeszthetjük, ha a tömeg előítéleteit kimélni s szenvedélyeire hatni tudunk; ez a legszomorúbb tapasztalás, melyet politikai életünkben teszünk.

A ki elég sokáig él, az a politikában eszméinek győzelmét el szokta érni, s majdnem mindig életének egy bizonyos szakában népszerűvé válik; de valamint az életben ifjú vágyaink többnyire akkor teljesülnek, mikor irántuk már közönyöskké váltunk, úgy a politikában eszméink néha akkor fogadtatnak el, midőn

mi magunk azokban kétkedni kezdünk, vagy rajtok tovább mentünk.

* *

*

Csak ha a monarchia iránti érzések új lángra gyúlnak, akkor forrhat össze oly korona, mely egyszer széttörött.

* *

*

Nem a fej — a szív az, mi által tömegeket vezetni lehet. A nép szívesen elismeri vezetőinek észbeli felsőbbségét, sőt, mint tapasztalásból tudjuk, sokszor oly bölcseséget tesz fel róluk, minőt emberi lényben nem találhatunk, de csak addig, míg érzelmeik iránt nem kételkedik. Innen van, hogy népmozgalmaknál észbeli tehetség s tudomány által kitünő férfiak ritkán jutnak kitünő állásra, s azt még ritkábban tartják meg. — A nagy szerep ily alkalommal nem azoké, kik a legszebb s legnagyobb gondolatokat, hanem azoké, kik a legerősebb érzéseket bírják kimondani.

* *

*

Haladni csak úgy lehet, ha, míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk. Ez első

törvénye minden haladásnak, mely szintügy áll, ha nagy államok s egész népek, mint ha csak egyes emberek haladását tekintjük.

*   *

*

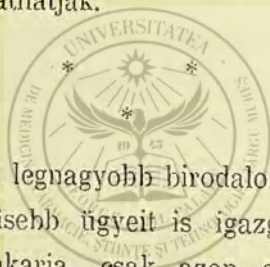
Mi a jelen helyzetet annyira veszélyessé teszi s mégis egyszermind az egyedüli horgony, melyhez a fennálló rend barátai reményeiket köthetik, az a jelen mozgalom nagyszerűségében, azon összeköttetésben fekszik, melyben Európa minden népeinek helyzete a jelen pillanatban áll. Épen mert az átalakulás, melynek elejébe megyünk, előreláthatólag oly nagyszerű leend, az az ok, melyért mindazok, kiknek a jelen viszonyok fentartása érdekekben van, vagy a kik legalább a jövő bizonytalanságaitól félnek, mindent elfognak követni, hogy a pillanat, melyben az bekövetkezik, mentől későbbre halasztassék.

*   *

*

Nem az anyag, hanem a vonzalom, melyet annak minden részei egymásra gyakorolnak, és az örökös mozgás, mely talán csak ennek következése, alkotta a

világot. Ha ez elvétetik, e szép mindenség, melyet bámulunk, ismét atomjaira oszlik fel. — Így van az minden politikai társasággal is. — Hol az egyeseket közös érzés nem köti össze, hol az egymás mellett álló részeket kölcsönös vonzalmak nem hozzák érintkezésbe, hol a mozgalom megszűnt, — a társaságnak csak romjai maradnak, csak az anyag, de melyből új organizmus csak akkor válhatik, ha annak feltételei az anyagot újra áthatják.

Uralkodni a legnagyobb birodalom fölött is lehet, annak minden kisebb ügyeit is igazgatni lehetetlen-ség, és a ki ezt akarja, csak azon erőket fecsérli el, melyek az uralkodásra szükségesek.

* * *

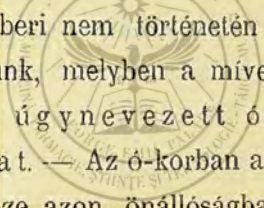
*

Vannak a politikában legyőzhetetlen nehézségek. De valamint az, ki valamely nehéz hegyre kívánván feljutni, egyszerre meredek sziklafalhoz ért, erejét arra, hogy egy legyőzhetetlen akadályon keresztül menjen, nem fogja fecsérelni, de azért nem is hagy

fel feltételével, hanem más utat keres, hogy célját elérje: ezt kell tennünk a politikában is. — Mert valamint tagadhatatlan, hogy egyes nehézségek legyőzhetetlenek, úgy bizonyos, hogy oly célok, melyeket józanul választánk, sőt melyeket helyzetünkhöz képest választanunk kellett, mindig el is érhetők, csak az szükséges, hogy arra a jó utat válaszszuk.

*

*

Ha az emberi nem történetén végig nézünk, két korszakot találunk, melyben a műveltség magas fokra emelkedett. Az úgynevezett ó-kort, s újabb korszakunkat. — Az ó-korban a civilizáció emelkedésének eszköze azon önállóságban található, melyben annyi kis állam, csaknem minden egyes város fejlődhetett.

Újabb civilizációnk egyik főtényezője épen államaink nagyságában, s azoknak oly szervezésében kereshető, mely által egész országok és nagy nemzetek anyagi és szellemi tehetségei egyes közös célok elérésére használhatók fel.

Bizonyos, hogy mind az autonomia, mind a centralizáció azon fokig fejtvé, melyen amazt az ó-kor-

ban, ezt újabb időkben találjuk, nagy eredményekhez vezetett, de bizonyos az is, hogy valamint az ó-korban ez eredmények nem voltak állandók, mert az autonomia nélkülözve ellensúlyát, maga rontotta meg azt, a mit alkotott, úgy korunkban a centralizácziónak hasonló veszélyeit már is érezni kezdjük, melyeket csak úgy kerülhetünk el, ha a centralizácziónak ellensúlyáról gondoskodunk.

Az amphiktyonok intézményének czélszerű kifejtése megmentette volna Görögországot, s az ó-kor civilizációját, és az autonomia czélszerű kifejtése megmentheti polgárosodásunkat veszélyeitől, — de e nélkül nincs kilátás. — Mert valamint az egyes se teljes elkülönzésben, se oly viszonyok között, melyek önálló fejlődését lehetetlenné teszik, nem fejlődhetik ki egészen, úgy van az államokkal is.

* * *

*

Sem az elszigeteltség korlátlan szabadsága, sem az elnyomás, hanem a társaság azon állapot, mely természetünknek megfelel.

* * *

*

Volt oly idő, midőn az egyház és állam közötti viszony a két kard képével fejeztetett ki. — Eljött az idő, midőn más képet kell e helyett választanunk: két szövétneket, melyeknek ereje nem az erőszakban, hanem a felvilágosításban áll, s melyek ép ezért nem küzdenek egymással, hanem segítik egymást.

* * *

*

Az egyetlen mód, melyen a nép erkölcsi nevelésére hatni lehet, a nép oktatásában kereshető. — Valamint Isten a teremtést a világossággal kezdé, úgy az, ki szépet akar teremteni (s vajjon azok, kik azon fáradsznak, hogy e népkasból egy nemzet legyen, nem ezt akarják-e?), adjon neki világosságot mindenek előtt, a többi magától jön.

* * *

*

Az oktatási szabadság csak azon okokkal támadható meg, melyek a cenzura mellett szólnak. — Az oktatási szabadság a gazdagokra nézve létezik; az egyházfelekezeteknek s társulatoknak engedett kör azt kiterjeszti a szegényekre is.

* * *

*

Az absolutizmus legnagyobb támogatói sem vonják kétségbe, hogy épen a nevelés terén az alkotmányosság nagyobb eredményeket mutathat fel, sőt hogy az eredmények növekednek a szabadság fokával, melyet az alkotmány nyújt, és hogy azok például sehol nem nagyobbak, mint Svájcban vagy Amerikában. De ez eredmények nem a központi hatalom megszorítása, hanem a népnek részvéte által éretnek el, és csak ott várhatók, hol a nép a jogot, melyet neki az alkotmány a nevelésre adott, kötelességének tekinti.

A feladat az autonómia elve szerint úgy szervezni az egyes egyházakat, hogy azoknak mindegyikében a világi elemnek túlnyomó befolyása legyen.

Ezáltal két dolog éretik el.

Először: hogy a világiak befolyása által a civilizáció általános haladása, és az eszmék átalakulása, mely ennek következtetése, szükségkép behat az egyházak körébe is, és hogy a stagnáció e téren ép oly lehetetlenné válik, mint minden más viszonyainkban.

Másodszor: hogy miután a civilizáció napjainkban közös, azon arányban, melyben a világi elem, mely a civilizációnak hatása alatt áll, az egyházak körében

befolyásra jut, evvel a merev ellentét, melyben a vallás-felekezetek eddig egymással álltak, megszűnik, s az emberek vallási tekintetben is ép úgy közeledni fognak egymáshoz, mint ezt, a közös civilizáció következtében, az élet egyéb viszonyaira nézve tapasztaljuk.

Hazánkban az egyházak ily organizációjának még egy harmadik következését várhatjuk, s ez abban áll, hogy az egyházak autonom organizmusa az állam mellett oly más nagyobb szervezeteket állít fel, melyeknek központja nem a nemzetiségi érzet; ez háttérbe fogja szorítani a nemzetiségi törekvéseket.

E részben bátran hivatkozhatunk tapasztalásunkra, mely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mely nagyobb részben szlávokból és németekből áll, mégis a magyarságnak erős támaszául szolgál, mi főképp annak tulajdonítható, mert ezen egyház az autonom egyházak között legjobban organizált.

*

*

*

Bármit mondjanak a pápaság ellen, egy bizonyos, és ez az, hogy az emberiséget az anyagi hatalom elnyomásától ő oltalmazta meg a középkor alatt, s hogy az egyház túlnyomósága, melyért küzdött, a hitnek, azaz egy eszmének túlnyomósága az anyagi erő-

szak fölött. — A mi azon vádat illeti, hogy a katolikus egyház az emberi nem elbutításán dolgozott, s a haladást zsarnokilag elnyomta, arra csak azt válaszolhatom, hogy e vádnak első részét legalább tények nem bizonyítják. miután az európai emberiség azon időszakban, melyben a pápaság hatalma alatt állott, nagy haladást tett, és e haladásnak egyik főtényezője épen az egyház volt; a másodikra azt kell megjegyezmem, hogy e szellemi zsarnokságot az egyház nevében, de mindig csak a világi hatalom gyakorolta, s hogy azon tényeknek okát, melyekre borzadással tekintünk vissza, nem a pápai hatalom vagy épen a katolikus egyház természetében, hanem a világi hatalom szerkezetében kell keresnünk.

Ha a középkor alatt szabad államok léteztek volna, a katolikus egyház soha azon állást, melyben azt találjuk, nem foglalta volna el. — A mit Savonarola Florenczben tett, az történt volna száz helyen.

Szabad alkotmányokkal az egyház stagnációja lehetetlen, és ha a középkor alatt mindenütt, vagy legalább Európa nagyobb részében ilyenek léteznek, Luther nagy személyisége és a reformáció helyett szintoly bizonyosan egy nem szűnő haladást és fejlődést találnánk az egyház körében, mint a XVII-dik században; csak politikai szabadság nemléte az, mi által az ellenreformáció lehetővé vált.

Hogy oly egyházi organizáció mellett, minőt a római egyházban találunk, addig, míg az egyházi hatalom jelen irányát követi, a politikai szabadság lehetetlen, azt megengedem. — Hisz azon organizáció a világi hatalom befolyása alatt alkottatott, ez határozta meg annak irányát, és egészen természetes, ha az, mi a korlátlan királyi hatalom eszközének szervezetelett s századokig használtatott, a politikai szabadsággal ellentétben áll.

De szintoly bizonyos más részről az is, hogy a katolikus egyháznak szervezete és iránya, mely ellen például Bunsen panaszkodik, csak addig állhat fenn, míg a politikai organizáció megmarad, s hogy az individuális szabadság elvének követése a politikai organizmusban, a katolikus egyház lényeges reformációjához fog vezetni.

*

*

*

Mint a gyermek azon eszméhez, hogy bizonyos dolgok, melyeket maga előtt lát, azért még távol fekszenek, csak tapasztalás által jut, úgy a politikában is csak ez úton tanuljuk meg, hogy sok dolog, mely látszólag közvetlen előttünk áll, s melyhez minden lépés közelebb visz, mindamellett még igen messze

lehet. Szabad akarata csak az egyénnek van, tömegek bizonyos törvények szerint mozognak, csaknem oly rendszeren és szabályosan, mint a természet, s ki egy nemzetnek multját ismeri, azaz kifejlődésének irányát s fokozatait helyesen felfogá, biztosan megmondhatja jövőjét is. — Ily jóslatot ép oly kevéssé mondhatunk elbizakodottnak, mint azt, ha valaki nyárban az ősz, s erre a tél és az ezen évszakokkal járó phaenomenok bekövetkezését előre megmondja. De valamint itt a napot, melyben a fák levelei hullani kezdenek és a földet hó és jég takarja, előre meg nem határozhatjuk, úgy a politikában sem mondhatjuk meg biztosan a pillanatot, melyben bizonyos kikerülhetetlen események és változások történni fognak, és ép ez az ok, melyért előrelátásunknak a politikában is csak annyi hasznát vehetjük, mint a meteorológiában. — Kétségen kívül nagy ez is, és a bizonyosság, hogy nemsokára tél vagy tavasz lesz, egyik feltétele jóllétünknek; nélküle a föld vadon lenne, és az emberi műveltség lehetetlenné válnék. — De valamint a természet ezen rendének ismerete, mely szerint nagyban életünket elintézzük, őszkor megrakva csűrjeinket, s munkához fogva, ha a tavasz közeleg, napi munkánk czélszerű elosztásához nem elég, s valamint az, ki, mert tudja, hogy a télnek jönni kell, a váratlan szép napokat, melyek azt néha

megelőzik, nem használná: ugy van az a politikában is. — Az, a mit tudományos biztossággal előre mondhatunk, nagy fontossággal bír, s balgatag, ki a tudomány tanácsait tekintetbe nem veszi, de balgatag az is, a ki azt hiszi, hogy ez egy maga bármily állam czélszerű kormányzására elégséges, — a nap teendőit itt is a nap körülményei határozzák meg, s csak, ha olyanok által, kik a fő figyelmöket azokra fordítják, alkalmaztatnak, akkor hatnak üdvösen a tudomány elvei. — Ne bámulja tehát senki, ha azok, kik az állami tudományban az első helyeket foglalják el, mint gyakorlati államférfiak a várakozásnak ritkán, sőt csaknem soha nem felelnek meg. — Ki egy nagy látkört körülfog, ritkán, sőt talán soha nem ismeri annak részleteit tökéletesen, s csak egy korlátolt kör, a pillanat tökéletes felfogása az, a mi a gyakorlati államférfiút nagygyá teszi. — Hisz a világ is utoljára igazságos mindkettőjük iránt. — A gyakorlati államférfiúnak kora; annak, ki az államtudományt előbbre vitte, a jövő adja meg babérját.

*

*

*

Az átmenet a középkori királyságból az abszolút monarchiához az állandó hadsereg által eszközöltetett.

Valjon azon uralkodók, kik, Poroszország példáját követve, most az általános fegyverkötelezettséget akarják behozni államaikba, meggondolták-e, hogy azon pillanatban, melyben minden polgár katona s hadsereg mint külön rend nem létezik; meggondolták-e, hogy ily viszonyok között, alkotmányos országban, a sereg abszolút uráról szó nem lehet — s mik lesznek mind ennek következései a monarchiára nézve?

*   *

A *divide et vinces* helyes maxima nemesak a despotikus hatalom, de a szabadság fentartására és biztosítására is, sőt a nagy tömegek felosztása a szabadság fentartására még szükségesebb, mint a tyrannizmusnak érdekében, s pedig azért, mert igen ritka, hogy nagy tömegeknek közös érdekei legyenek, s még ritkább, hogy érdekeiknek ezen közösségét átlássák, és így épen ott, hol a demokraczia érdekében az osztályok között minden válaszfal lerontatott, hol minden különálló kisebb organizmus a nagy egészben felolvasztatott, és azon különféleségek helyett, melyek az államban fejlődtek, az alkotmány által egy egységes, egészen egyenjogú egyénekből álló nép alakult, épen ott nem létezhetik egyetértés. — Az lehetetlen, hogy milliók-

nek csak egy érdeke legyen. — Mihelyt tehát lehetlenné teszszük azt, hogy azok, kiknek az egésztől különváló, de egymással rokon érdekeik vannak, ezeknek védelmére csoportosuljanak (s ez alapja minden osztálynak s társadalmi csoportnak) minden egyes saját személyes érdekeire redukáltatik, és így épen midőn az egész nép érdekében az osztályok önzése ellen küzdünk, azon arányban, melyben ez sikerül, szükségkép csak az egyének önzését fejlesztjük ki, mely napjaink legszomorúbb tünetménye. — Ha az egyenlőséget az emberi ész postulátumának tekintjük, a monarchia, mely evvel ellentétben áll, nem mondható észszerű instituczióknak, s kétségtelen, hogy ez állandóan csak mesterségesen tartathatik fenn. Épen az által, hogy az egyenlőségnek elve sehol nem alkalmaztatik, s különböző osztályok alkottatnak, az államban ellentétek idéztetnek elő, melyek az egész népnek a monarchia elleni egyesülését akadályozzák.

Osztályozás nélkül se rendezett monarchia, se alkotmányos élet nem lehetséges.

Abszolút elv csak abszolút formában létesíthető. S ily abszolút forma csak a despotizmus; akár a nép, akár egyesek által gyakoroltassék.

*

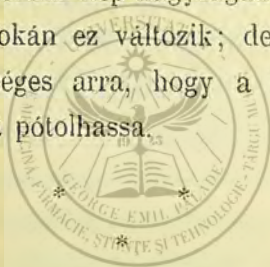
*

*

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a műveltség ugyanazon fokán álló népek közt az uralkodott a többiek fölött, mely maga korlátlanabb uralkodás alatt állott, sőt így kormányzott népek néha sokkal magasabb műveltségűeket is meghódítottak. — Ennek oka abban kereshető, hogy valamint az egyénnél, úgy népeknél, a hatás, melyet gyakorolnak, azon mértéktől függ, melyben minden erejüket akaratijuknak alávetik.

Ez titka az orosz nép nagyságának. — A művelődés magasabb fokán ez változik; de a műveltségnek magas foka szükséges arra, hogy a belátás abszolút uralomnak hatását pótolhassa.

Senki nem csalódik többször, mint a kormány saját pártjának ereje iránt.

Miután minden országban nagy azoknak száma, kik minden más iránt közönyösek lévén, csak a béke fentartását óhajtják, s ezért mindig a fennálló kormánnyal szavaznak, ez többségét mindig sokkal nagyobb-nak tartja mint az valóban, s így történik, hogy a kormány változásával az, mely az előbbinek helyébe lép, miután évekig mindig kisebbségben volt, egyszerre

hasonló, vagy még több szavazat fölött rendelkezik. A kormány valóságos többsége nem azok szerint számítandó, kik reá szavaznak, hanem azok szerint, kik semmi más kormányra nem szavaznának, s így számára egészen más pártállásokat találunk.

*

*

*

Még azon esetben is, ha azt hiszszük, hogy a többség rossz emberekből áll, az, a ki céljainak kivételénél az emberek rossz tulajdonaira számít, csalódni fog. Mert hisz az emberek rosszasága főképp abban áll, hogy önérdelkeiket követve, magukat elvek által visszatartani nem engedik, és a hol elveket nem találunk, ott nem számíthatunk semmire biztosan.

*

*

*

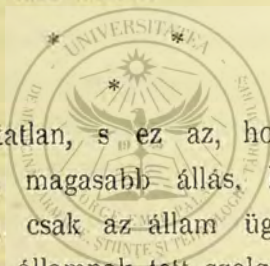
Sokkal könnyebb az emberekre valamely nézetet rátolni, mint őket annak helyességéről meggyőzni. Ha veszélyes, vagy legalább nehéz pillanatokban, mikor tulajdonkép senki nem tudja, mit akarjon, határozott nézettel lép fel az egyesnek gondolata, néha csodálatos sebességgel válik közvéleménynyé. — Ily

pillanatokban a megegyezés diskussió által soha nem érethetik el.

*   *

*

Senki nem tagadhatja, hogy a politikai agitáció hazánkban nagy eredményeket vívott ki, de ebből nem következik, hogy azt újra megkezdjük. A forrás a mustot borrá változtatja, de ha a bort újra forrásba hozzuk, csak eczet lesz belőle.

Egy tagadhatatlan, s ez az, hogy míg hajdan nagyobb befolyás, magasabb állás, kitüntetések, sőt még a vagyon is, csak az állam ügyeiben szerzett befolyás, vagy az államnak tett szolgálatok által volt egyedül, vagy legalább legkönnyebben szerezhető; — most mind ennek megszerzésére több, és az államnál biztosabb utak léteznek, minek szükséges következése, hogy a nagyobb tehetségek nem tolongnak kizárólag az államszolgálat terére, sőt hogy éppen a jelesebbek, mint ezt Észak-Amerikában már jelenleg is tapasztaljuk, más életpályát keresnek maguknak. Egy második, nem kevésbé fontos következés az, hogy az állam fentartása nem tekintetik többé annyira fontosnak, mint

egykor. — Azon arányban, melyben az individualizmus erősebben kifejlődik, vele együtt fejlődik a kozmopolitizmus is, épen azért, mert az egyestől kevesebb áldozatokat vesz igénybe mint a patriotizmus.

* * *

*

Egy van, a mi korunk jelenségeiben megnyugtató, s ez épen abban rejlik, hogy a nyugtalanság mindenre kiterjed. — Ha mind az, a mi mozgásnak indult, egy irányban haladna, ha, mint az a reformáció, a francia forradalom s általán véve minden nagy átalakulás korszakában történt, minden szenvedély és minden tetterő egy nagy elv mellett vagy ellen központosúlna, a társadalom nem állhatna ellent ily megtámadásnak. — Az egy nagy hullám elseperne és eltemetne mindent, az egyes hullámok, melyek egyszerre mindenünnen támadnak és egymással küzdve majd eltűnnek, majd felemelkednek, nem veszélyesek. Ha a társaság ellenei csak egy oldalon támadnák meg a fennálló rendet, megtámadásuk ellenállhatatlan lehetne. Most épen a megtámadás sokoldalúságában fekszik a társadalom biztossága.

* * *

*

Vannak dolgok, melyekre az egyes ember ereje elégtelen, de vannak olyanok is, melyekre sokaság soha sem képes; — állami szervezeteink legnagyobb veszélye abban fekszik, hogy valamint monarchiákban az elsőről, úgy szabad alkotmányok alatt az utóbbiról megfeledekezünk.

*   *

*

Vannak, kik a régi Görögország és Németország jelen állapotai között nagy analógiát találnak, és ebből következtetéseket vonnak le. E nézet hibás és csak tévedésekre vezethet. Ámbár a német népnél oly egységet, mint például jelenleg a francziánál, nem találunk, tagadhatatlan, hogy a németek történetöknek több korszakaiban egy egészet képeztek, melynek egyes részei, a birodalomhoz fennálló viszonyok által, épen oly szoros kapcsolatban álltak egymással, minő a hűbéri rendszer uralkodása alatt, Provence és Dauphiné, Bretagne és Poitou között létezett. — Ebből világos, hogy a német egység utáni törekvéseknek alapja a történet, célja nem egyéb mint egyszer már létezett állapotok helyreállítása, természetesen oly eszközök által, melyek az egység helyreállítására szintoly alkalmasak legyenek, minőknek a választó fejedelmeknek

rendszere és a hűbéri viszonyok, melyek egész Németországot a császárhoz kapcsolák, akkor tartattak, midőn az egység biztosítására hasonló eszközökön kívül másokat nem ismertek.

A görög világban semmi nem létezett, mit ehhez hasonlíthatnánk. — A panhellenismus eszméje nem támaszkodott a történetre s Demosthenes s mindazok, kik ezen ügynek szószólói voltak, nem mint régi állapotnak új formák alatti helyreállítását, hanem mint oly valamit adták azt elő, a mi épen Görögországnak jelen helyzete által vált szükségessé, s a mire nézve a múltra csak annyiban hivatkoztak, a mennyiben a persa háború Görögország egységének hasznát tünteté ki.

Ha Görögország történetét mélyebben tanulmányozzuk, azon meggyőződésre jutunk, hogy a viszony, melyben az egyes államok egymáshoz álltak, egészen olyan, minő a nyugoti kereszténység népei között az egész középkorban mostanáig létezett. Az egység, melyet a delphii orákulum, egyes szent helyek közös tisztelete és az amphiktyonok tanácsa eszközölt, semmivel nem nagyobb annál, melyet keresztény népek a pápaságnak köszönnek, és a persák elleni háborúk teljes analogiájokat találják a kereszties hadjáratokban; s a hosszú küzdelemben, mely a legellenkezőbb keresztény népeket az ozmanok ellen egyesíté.

A panhellen mozgalmak nem a német vagy olasz nép egység utáni törekvéseihez, hanem azon mindig általánosabbá váló óhajtáshoz hasonlíthatók, hogy Európa összes államai egy nagy egésznek tekintve, békés úton, kongresszusok által végezzék el dolgaikat, s egyesült erővel álljanak ellene minden megtámadásnak.

Nekem úgy látszik, hogy ezen óhajtás, mint Görögországban a panhellenizmus, támadását egy közös veszélynek köszöni, és hogy az állás, melyet Oroszország a többi államok irányában elfoglal, Macedóniának viszonyára Görögországhoz emlékeztet. — Igen félek, hogy a Philippus nem fog soká várni magára, ki a civilizáció minden külsőségét magáévá²⁴ téve, a civilizáció megsemmisítésén fáradoz, mint macedoniai Philippus, a görög rhetorok tanítványa, színészeik pártfogója, az olympi játékok hőse és egyszersmind a görög szabadság elnyomója; — de lesz-e civilizációnknak Demosthenese, s ha lesz, nem fog-e épen úgy járni, mint athenei elődje, kinek szavait elhitték, kinek hálát szavaztak s arany koszorúkat ajándékoztak, de csak akkor, midőn tanácsát követve is, a veszélyt elkerülni többé nem lehetett?

*

*

*

Rolin munkájában Anglia hanyatlásáról sok képtelenség foglaltatik. — A szigor, melylyel ez ország politikája fölött pálczát tör, csaknem nevetségesnek látszik, midőn ugyanazon lapon Franciaország és főkép a forradalom eljárásáról szóló nézeteit találjuk; az egész munka becsnélküli nemcsak azért, mert ez ország jó oldalait mellőzve, csak a rosszakat emeli ki, de mert még ezeket is eltorzítva adja. — Ha azonban az egészet előítélet nélkül olvassuk, meg kell vallanunk, hogy abban főkép, a mi Angliának Irland, Amerika és India irányában követett eljárását és egész külső politikáját illeti, sok igaz mondatik el.

Ez ország története a legbarátibb kezek által írva, minden gondolkozót arra figyelmeztet, hogy a keresztény elveknek még a legkeresztényebbek tartott országban is a közdolgok vezetésére befolyása nincs, és hogy Anglia más népek irányában épen úgy járt el, mint Róma, midőn az emberiség legszentebb jogait lábbal tiporta.

Ennek két oka van:

Először; a keresztény elvek még nem hatották át civilizácziókat eléggé, s az egyház (nem csak a katolikus, de minden egyház) az egyes államok jóllétéhez kötve, ezeknek irányában nem teljesíti kötelességét, és nem lép fel egész szigorúsággal azon kereszt-

tényellenes elv ellen, hogy a czél az eszközöket szentesíti.

Másodszor; a nép csaknem minden államban és így Angliában is, igen csekély befolyást gyakorol külső viszonyaira, és így azon eljárásra nézve, melyet más népek irányában követ, nem érzi magát felelősnek.

* *

*

Úgy hiszem, Anglia nem sokára tapasztalni fogja, hogy szigeti állásának minden előnyét nem élvezheti a nélkül, hogy hátrányait is ne tapasztalja, s hogy oly állam, mely a jelenhez hasonló pillanatban egészen semleges maradhat, később egészen elszigetelve fogja találni magát.

* *

*

Az már igen sokszor történt, hogy egyes államok épen akkor indultak új kifejlődésnek, mikor látszólag a legfenyegetőbb helyzetben csaknem veszettnek tekintettek. — Az osztrák birodalom történetében is több ily példát találunk, s a tünemény könnyen magyarázható, ha meggondoljuk, hogy épen a rendkívüli veszély, a nehéz akadályok, melyek ellen küzdeni

kell, rendkívüli erélyességet fejt ki, — de arra, hogy valamely állam akkor változtatta meg irányait, midőn látszólag kedvező helyzetben volt, midőn a kormány semmi ellenszegülést nem talált, s a főveszély épen abban vala, hogy semmi által irányában nem akadályoztatott, erre a világtörténelemben nem volt és félek, az osztrák birodalom történetében sem lesz példa.

* *

A német egységet a német irodalom teremtette. Vajjon azon egység, mely az összes művelt világ szellemi munkálkodásaiban létezik, nem fog-e hasonló következéseket előidézni az emberi nem egységére nézve?

* *

*

Nem a választási képesség vagy a választás módzata határoz annak eredményeiről, hanem inkább az általános helyzet, melyben a választás történik, s miként forradalmi korszakokban, mit a történet bizonyít, a legforradalmibb határozatok jönnek létre a legarisztokratikusabb szerkezetű testületekben, úgy az általá-

nos szavazatjog nyugodt időkben csak a fennálló hatalmat erősíti meg.

* * *

*

Mentől inkább haladunk a tudományban, annál inkább látjuk, hogy minden bizonyos törvények szerint fejlődik. — Mennyivel több s világosabb törvényeket vontunk le azon tényekből, melyeket az ismeretek bizonyos körében észlelünk, mentől tisztábban látjuk azon okszerű összeköttetést, melyben az előbb véletleneknek tekintett események és változások egymáshoz állnak, annál tovább haladunk a tudományban, s a hatás, melyet a tudomány az emberi hatalom kiterjedésére gyakorol, csak abban fekszik, hogy a dolgok kifejlődésének törvényeit kimutatva, egyszersmind az emberi hatalomnak természetes korlátait jelöli ki, és így tevékenységének elérhetetlen czélok helyett, melyek után másként fáradna, elérhető feladatokat tűz ki.

A mi minden tanulmányról, az áll a politikáról is. Feladata nem más, mint azon tények roppant mennyiségéből, melyeket a történelem nyújt, azon törvényeket keresni fel, melyek szerint az emberi társaságok kifejlődnek, s kijelölni általok a határt, a

meddig egy részről az állam hatalma az egyes fölött, más részről az egyes szabadsága más egyesek s az állam irányában terjedhet. — Eddig csaknem kivétel nélkül utopiák létesítésén fáradtak az emberek, s pedig még többször kormányi, mint népszerű utopiákon.

* * *

*

Ha van tény annyira általános, hogy alóla kivételt nem találunk, ez az, hogy oly állapotok, melyek tartanak, soha sem elméletek, hanem mindig a létező viszonyok eredményei. — Egyaránt való ez a politikában és a vallásban. S valamint például Augustus császársága, a feudalizmus, az abból fejlődött absolut monarchia s később a constituczionálizmus, nem előre kiszámított terv szerint alakultak, úgy a kereszténység, a reformáció, a racionalizmus lettek, de nem csináltattak. — Az eszme, ha életre való, nem egy embernek agyában támad, hanem népek, az összes emberiség gondolatfonalának eredménye, mely csak annyiban egyéni, a mennyiben egy által mondatik ki először vagy legalább általánosan elfogadott formában. Az eszme legfeljebb a maghoz hasonlítható, melynek kifejlése a tértől függ, melyet talál; és innen van, hogy

azok közül, kiket történetünk új állapotok teremtőinek tekint, egy sincs, ki azt, a mi tanaiból támadott, előre látta vagy akarta volna, s nem azon kínos érzéssel szállt volna sirjába, hogy nem érte el célját. Miután annyian irnak és olvasnak történetet, bámulom, miként találkoznak még mindig olyanok, mint a szocialisták, a kik a jövő politikai formákat bizonyos elvek szükséges következtéseiben, s nem a múltban keresik. A jövőt kénye szerint csak az rendezhetné el, ki a múltat megsemmisíthetné.

Kormányozni tulajdonképp csak azt lehet, a minek nincs akarata: természeti erőket, állatokat.

Azon arányban, melyben az emberek szabad akaratuk öntudatához jutnak, s bennök önhatározati joguk öntudata feltámad, kormányozhatatlanokká válnak, s innen van, hogy az alkotmányos szabadság azon arányban veszélyesebb, melyben a civilizáció által a szabad akaratnak öntudata általánosabbá válik.

Olyanok között, kik magokat egyenlőknek érzik és jogosultaknak, hogy határozataikban szabad akaratukon kívül mást ne kövessenek, az egyetértést csak azon meggyőződés tarthatja fenn, hogy az, mi tőlük az

állam nevében követeltetik, saját érdekekben fekszik. s minthogy az érdekeknek ily belátása és ugyanazonos-sága jelen műveltségi viszonyainkban és roppant államaink mellett nem gondolható, meg vagyok győződve, hogy a forradalmak korszaka, melybe léptünk, addig fog tartani, míg a civilizációnak sokkal magasabb fokát nem érjük el, azaz, míg a műveltség nem válik sokkal általánosabbá, s egyszersmind nagy államaink kis, csak a foederálizmus kötelekei által összetartott autonóm területekké nem oszlanak fel, — vagy míg forradalmak következtében civilizációnk nem süljed.

Valahányszor állam elveszett vagy nehéz helyzetbe jut, nem hiányoznak soha, kik azt egyes államférfiak megvesztegetésének tulajdonítják. — Általános vád ez, melyet egy párt a másiknak szemére vet, és mely azon kortól, midőn Aeschines és Demosthenes saját érdemeik fölött vitáztak, mostanig oly közönségesse vált, hogy hitelt adva neki, végre azon meggyőződés támad bennünk, hogy e föld népei mindig a legaljasabb emberek által kormányoztattak. — Ha csak azon eseteket nevezük megvesztegetésnek, midőn valamely országnak java egyesek által öntudattal

pénzért vagy pénzértékért adatott el, ezen vádaknak nagy része alaptalan. — Arra, hogy nemzetünknek jövőjét csupa anyagi haszonért teljes öntudattal feláldozzuk, az erkölcstelenségnek oly adaga kivántatik, melyet, mint minden nagyszerűt, embereknél ritkán találunk. — Azonkívül, — kivévén az egyes várfeladást, vagy alárendeltek által elkövetett katonai árulást, — azok, kik megvesztegetéssel vádoltatnak, többnyire oly állást foglalnak el, hogy a díj, mely az árulásért állítólag adatott, azzal, melyre hazájokat híven szolgálva számíthatának, semmi arányban nem áll, s teljes meggyőződésem, hogy még azok is, kik működésök által hazájoknak ártottak, és kikre bebizonnyúl, hogy előbb vagy később díjt fogadtak el, csak az által vétkeztek, mert elfelejtették, hogy annak, ki hecsületére tart, politikai szolgálatokért jutalmat elfogadni még hazájától is ritkán lehet, másoktól soha; s mert a közügyek állását rosszul fogták fel, és azt, a mi az államot veszélybe dönté, arra nézve hasznosnak vagy legalább az adott viszonyok között elkerülhetlen kényszerűségnek tarták. — Más az, ha a megvesztegetésnek nagy fejezetéhez azon eseteket számítjuk, melyekben a közjó egyesek hajlamainak vagy magában ártatlan, sőt nemes vágyainak áldoztatott fel; s ha a hiúságot s dicsvágyat mellőzzük is, mely főkép

szabadabb államokban, hol azoknak kifejlődésére annyi tér nyílik, s a jobb embereket is a nép irányában sokszor aljas hizelgökké teszi, felszámíthatatlan károkat okozott —, maga a kényelmesség és nyugalom utáni vágy, melynek magukat az államférfiak oly szívesen átengedik, százszor többet ártott a népeknek minden pénzbeli megvesztegetéseknél.

*   *

Sokan úgy látszik azon csalódásban élnek, hogy mihelyt a nemzetiségi kiváltságok megszűntek, s a nép azon institucziókban részt vesz, melyekből előbb ki volt zárva, már a demokraczia meg van állapítva. — Ily törvényes intézkedések elégségesek lehetnek arra, hogy az arisztokracziát megrontsák (és mint a tapasztalás mutatja, még erre sem), de a demokracziát nem alapítják meg.

Vannak institucziók, melyek már természetöknél fogva arisztokratikusak (mint például megyei szervezetünk), s hol ilyenek fentartatnak, ott a születési arisztokraczia előjogainak megszüntetése csak a pénz-arisztokraczia uralmát alapítja meg. — Ezt látjuk Rómában, hol a patricziusok előjogainak megszüntetése csak az equesek hatalmát alapította meg, ezt Hollandiában,

hol a régi nemesség helyét a mynherrek foglalták el, ezt a középkor alatt Olasz- és Németország mindazon városaiban, melyekben a demokratikus czéhek az arisztokratikus családokat legyőzték.

Bizonyos institucziók mellett a népnek nagy száma mindig csak eszköz lehet, s míg azok fennállnak, a jog-egyenlőség, mely neki adatott, reá nézve csak azon gyakorlati eredményt idézi elő, hogy magát egyes hatalmasoknak eladhatja.

Arra, hogy a demokracziát megalapítsuk, (s én osztozom Toqueville nézetében, hogy ez korunk főfeladata) instituczióink megváltoztatása szükséges, pedig nem csak annyiban, hogy azon jogok, melyek a születési arisztokraczia által élvezettek, a népre mennek át, hanem az institucziók lényegében, hatáskörében.

Arra, hogy a demokracia ne csak név szerint, hanem tetteleg befolyást gyakoroljon, és hogy ezen befolyást biztosítottnak tekinthessük:

Először; oly institucziókról kell gondoskodnunk, melyek által a nép alsóbb rétegei is, és pedig azon körben, hol ez leginkább érdekekben fekszik, korlátolt helyzetök és műveltségök mellett is, befolyást gyakorolhassanak.

Másodszor; oly institucziókat kell megalapítunk, melyek által a nép felsőbb osztályai is, az őket ter-

mészetesen megillető befolyást gyakorolhassák az államra, a nélkül, hogy erre a nép alsóbb osztályait jogkörökben megszorítaniok, velök, mint eszközökkel visszaélniök kellene. — Jelen helyzetünkben a demokraczia ezen kellékei hiányoznak. Általán véve a nagy átalakulás, melyen keresztül megyünk, nem állhat meg annál, hogy csak az egyes osztályok változtatják meg a helyzetet, melyet az államban elfoglaltak, hanem magának az államnak, formáinak, egész szerkezetének változnia kell. — A mi jelenleg az emberi társadalomban történik, hasonlít azon nagy átalakuláshoz, melylyel jelen világrendszerünk kezdődött. Az anyag egyes részeinek tömörülése egy pont körül új központok és külön rotáció kezdete.

Ez csak kép, de olyan, mely a tényt világosan kifejezi.

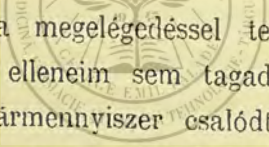
*

*

*

Első kötelessége minden embernek, ki a közéletben részt vesz: tisztán kimondani meggyőződését azon esetben is, ha ez által állását veszélyeztetné; de a másik nem kevésbé fontos kötelessége az: hogy ha meggyőződését kimondva, arra, hogy az elfogadtassék, semmi reménye nincs,

magát alárendelni tudja, s midőn azokhoz csatlakozik, kik nézetéhez legközelebb állnak, szintoly buzgósággal teljesítse polgári kötelességeit, mint ha saját véleményeért küzdene. — Vannak, kik az ily eljárást következetlennek nevezik, — de, meggyőződésem szerint, ha van elv, melyhez a politika mezején minden időben s körülmények között teljes következetességgel ragaszkodnunk kell, ez csak az: nem válni el soha nemzetünk től.

Két dologra meglepődéssel tekinthetek vissza, s ezt tőlem még elleneim sem tagadhatják meg. Az egyik az, hogy bármennyiszor csalódtam, bármennyiszor kételkedtem egyes nézeteimben, érzelmeimben, soha sem ingadoztam és egyes eszmékhez soha sem vettem el bizodalimat. A másik az, hogy egész életem ez eszmék létesítésének volt szentelve, s mint magamat, úgy minden tehetségemet csak ez eszmék eszközeinek tekintettem.

GSZREVÉTELEK ÉS **S**ZABÁLYOK.

QUATÁN az embereknek irányunkban való maguk-
viselete többnyire egyéniségüinktől, s azon módtól
függ, melylyel hozzájuk közeledünk, természetes, hogy
mindenki az életre szükséges emberismeretet csak saját
tapasztalásából tanulhatja. A nagy különbség, mely az
emberekről hozott ítéleteinkben uralkodik, nem tévedé-
seken alapszik. Kik őket jóknak, s kik őket rosszaknak
mondják, többnyire egyaránt tapasztalásokra hivatkoz-
hatnak, s a hiba csak az, hogy azokból általános
szabályt vonnak le. Ki magát ismeri s önámítás nélkül
tekint vissza saját életére, melynek némely pillanatai-
ban oly jó s nemes, másokban oly nyomorúlt volt, s
majd egyesnek jóltevője lett, majd a szenvedőtől közö-
nyösen, sőt rosszakarattal elfordult, a nélkül, hogy kü-
lönböző magaviseletének csak okát is adhatná, az meg-
győződik, hogy általános szabály, mely szerint az

emberek fölött ítélnünk, nem találhaló. Az ember jó is, rossz is, de gyöngé mindig, s ez talán egyedüli tulajdona, mely valamint az egyesben, úgy az egész emberiségnél mindig feltalálható.

* * *

*

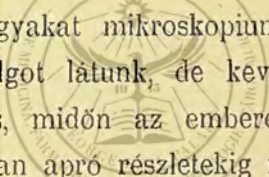
A vegytan újabb fölfedezéseiből tudjuk, hogy a látszólag legkülönbözőbb testek ugyanazon elemeknek különböző arányokban való vegyületéből állnak. Szikláink főalkatrésze, a silícium, nem hiányzik a búzaszalmában, legszebb drágaköveink agyagból állnak, mely egy parány vas- vagy mangantól nyerte színét, és a setét grafit s ragyogó gyémánt alkatrészei között nem találunk különbséget. — Az emberek tanulmányozása hasonló eredményekhez vezet: itt is hosszas tapasztalások után azt találjuk, hogy miután az, a mit az emberekben becsülünk s megvetünk, oly közel áll egymáshoz, senkinek elbizakodásra, de senkinek kétségbeesésre oka nincsen, mert valamint sülyedni, úgy emelkedni mindenkinek lehet. Ki az embereket valóban ismeri, az se egészen bízni, se végkép kétségbeesni nem fog senki fölött.

* * *

*

Érdekes tudomány az emberismeret, csakhogy valamint az emberi test, úgy a jellem bonczolásánál is le kell előbb győzni az undort, melyet a látvány bennünk gerjeszt, mielőtt a bámulatos összefüggésben, mely a szövvényes szervezet legnemesebb s legaljasabb részeit egybeköti, élvezetet találhatunk.

* *

Ha a tárgyakat mikroskopiiummal nézzük, igen sok érdekes dolgot látunk, de kevés kellemest; így járunk akkor is, midőn az emberek tulajdonai iránt vizsgálódásainkban apró részletekig megyünk.

* *

*

Miután a világon senki egészen boldog nem lehet, természetes, hogy egészen boldoggá nem is tehetünk senkit, s mégis életünk minden tapasztalásai között ez fáj szívünknek leginkább.

* *

*

A nép nem tartozik azon kedvesek közé, kik ponyolában látva szebbé válnak.

* *

*

A kincset, melyet a természet tehetségeinkben adott, mint az érczet, melyet a föld mélyre rejt, csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra.

* *

Ki sokat adhat, az gazdag, s valjon sajnálhatjuk-e annak szegénységét, ki egész vagyonát, tehetségeit, életét, egy kedves lénynek vagy eszmének feláldozni képes?

* *

*

Miként az anyagi világban minden tárgy annál nagyobb erővel vonatik a föld felé, minél nagyobb súlylyal bír, ezt látjuk a szellemi világban is. Gyöngelék s könnyű felületes elme az, melyre nagy eszmék ellentállhatatlan hatalmat nem gyakorolnak.

* *

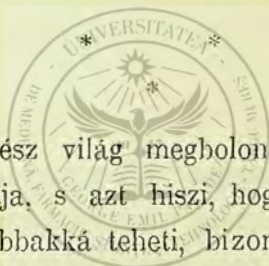
*

Valamint anyag nincs, úgy nincsen szív, mely bizonyos körülmények között ne lágyulna meg. Csak a hévfok különböző.

* *

*

Vannak fájdalmak, melyeken, mint a himlőn, csak egyszer megyünk keresztül, de melyek, mint ez, többnyire eltörölhetetlen nyomokat hagynak magok után.

Ha az egész világ megholondul, az, ki magát okosabbnak tartja, s azt hiszi, hogy tanácsai által a többiekét józanabbakká teheti, bizonyosan a legboldobabb valamennyi között: ezt mondá egy véni barátom, ki életében sokat tapasztalt.

* *

*

Furcsa dolog, hogy a ki a napról s az emberekről tudja, hogy foltjaik vannak, mindjárt azt képzei magának, hogy őket ismeri.

* *

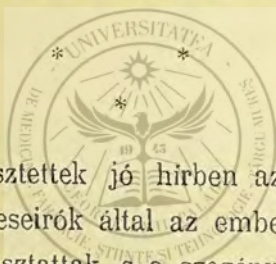
*

Minden arany, már az által is, hogy sokat forog az emberek kezében, mindig valamit vesz valódi értékéből; így van az érzelmeinkkel is.

* * *

*

Az emberek nagyobb része könnyebben tűri barátjának hibáit, mint azon jó tulajdonait, melyeket maga nélkülöz.

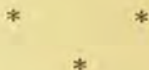
Mennyit vesztek jó hirben az állatok, mióta Aesop s más meseírók által az emberi szenvedélyek képviselőinek választattak, s a szegény róka mint furfangos házi barát lépett fel.

* * *

*

A vihar s a gyöngé szellő között, mely a rét fűvét alig ingatja, nem lényegökben, hanem csak azon gyorsaságban, melylyel előre haladnak, találunk különbséget, s így forradalmi időszakokban a nagy eredmények, melyeket egyes egyéniségek előidéznek, több-

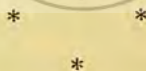
nyire nem ezeknek súlyát, hanem csak a roppant sebességet bizonyítják, melylyel ily időszakokban minden halad.

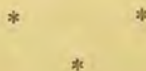
Csaknem minden ember önző, s mégis alig találunk olyat, ki valóban önálló. Az emberek tetteikben többnyire csak saját érdekeiket s mások ítéletét tartják szemük előtt.

Csak a nemes, a tiszta ércz nem szenved az idő rozsdájától.

Azt, mire támaszkodni akar, ha terhes is, senki nem taszithatja el magától.

Nincs senki, ki a közjóllétet ne segíthetné elő legalább az által, hogy saját, bármi szerény körét, helyesen tölti be; egyes embert boldogítani nem áll

senkinek hatalmában, s kik ezt megkisérték, azt tapasztalták mindig, hogy egész életök feláldozásával egyes kedves lények még pusztá meglegedését sem vásárolhatják meg. Mentől szűkebb körnek szenteljük törekvéseinket, annál kevesebb jutalomra számíthatunk, s míg az, ki hazájának élt, csaknem mindig azon meggyőződéssel szállhat sírjába, hogy nem egészen hasztalan fáradozott, azok közül, kik csak családjuknak éltek, kevés, s azok közül, kik csak saját boldogságukat keresték, senki nem mondhatja ezt.

Ismertem embereket, kik éveken át azon fáradtak, hogy elkészítve a tért, maguknak kedvező állást szerezzenek, de az eredmény, legalább a mennyire tapasztalásaim terjednek, mindig megghiúsítá fáradozásaikat. Épen midőn a cselekvés pillanata elérkezett, a dolgok mozgásba jöltek, a tér megváltozott, s a rég előkészített állás a legkellemetlenebbé változott. Nem a tért, hanem magunkat kell előkészítenünk. Nehéz időkben bármily helyen csak az állhat meg, kinek ereje van.

*

*

*

Oly akadály, melyről tudjuk, hogy legyőzhetetlen, nem akadály többé, hanem adott helyzet, melyből számításainknál kiindulhatunk.

* *

*

A gyümölcsöt, mely a tikkasztó melegben enyhet adna, a nyár forró napjai érlelik meg, s így fejtik ki ifjúságunk tapasztalásai elménk s jellemünk szilárd-ságát, melyre az élet vészeli között szükségünk van. Kár, hogy a legjobb gyümölcs csak őszkor, s bölcseségünk akkor érik meg, mikor a forró korszakon túl vagyunk, s reá tulajdonkép többé nincs szükségünk.

* *

*

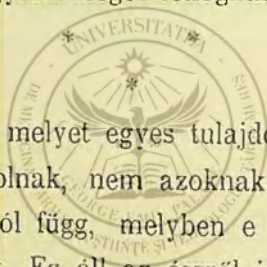
Jót néha olyanok is tesznek velünk, kik mindenben csak a hideg ész tanácsait követik; de a nyájas kíméletet, s az apró szivességeket, melyekre a mindennapi életben annyi szükségünk van, mindig csak a kedélyes emberektől várhatjuk, s így tulajdonkép igazunk van, ha az utóbbiak által inkább vonzatva s

lekötelezve érezzük magunkat, mint a legnagyobb jótétemények által.

*   *

*

Utazásaink között s életünkben sok élvezettől fosztjuk meg magunkat azon csalódás által, hogy minden tárgy közelről a legnagyobb, hol ellenkezőleg csaknem mindennél bizonyos termélységre van szükségünk, hogy nagyszerűségét felfoghassuk.

A befolyás, melyet egyes tulajdonaink meglegedésünkre gyakorolnak, nem azoknak nagyságától, hanem azon aránytól függ, melyben e tulajdonok szükségünkkel állnak. Ez áll az észről is, s nem a kinek legtöbb, hanem a kinek éppen annyi esze van, mennyi helyzetének betöltésére kívántatik, az méltó, hogy irigyeltessék.

*   *

*

A gyermek kis szívében éppen annyi, sőt több öröm fér meg, mint a férfiúéban. Kár, hogy szivünk csak azért nő, hogy üresebbé váljék.

*   *

*

Mentől magasabban állunk, annál nagyobb kört látunk magunk körül, s minél nagyobb kört látunk magunk körül, annál kisebbnek érezzük önmagunkat: s így minden fáradtságunk, melylyel a mindennapiság színvonalán felebbre emelkedni törekszünk, csak oda vezet, hogy szerényebbekké váljunk.

* * *

*

A mi a tenger felszínén úszik, az szigetképzésnek alapja nem lehet, s így azon tulajdonok, melyek által pillanatnyi sikerhez, s azok, melyek által állandó hatás-hoz juthatunk, nem csak különbözök, de sok tekintetben valósággal ellenkezők.

* * *

*

Sok dolog csak azért látszik nagyinak, mert távolabbnak gondoljuk.

* * *

*

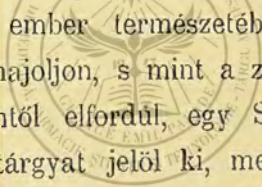
Több nagyhírű emberrel úgy jártam, mint a gasteini vízeséssel. Eleinte bámultam s el voltam ragad-

Nincs nagyobb zsarnokság, mint midőn valaki saját érzelmeit másokra akarja kényszeríteni, s mégis épen az a legközönségesebb. A tolerancia, melylyel mások ellenkező nézetei iránt viseltetünk, ritkán terjed ki érzéseinkre, s még a legjobb emberek között is keveset fogunk találni, ki, midőn maga rosszkedvű, körének jó kedvét boszúság nélkül látná.

* *

Miután az ember természetében fekszik, hogy valami előtt meghajoljon, s mint a zsidó nép Sámuel korában, ha istentől elfordul, egy Saulnak hajol: az, ki nekik méltó tárgyat jelöl ki, mely előtt e természeti szükségnek eleget tehetnek, megérdemli, hogy az emberiség jóltevőjének neveztesse.

* *

*

Isten képe mására teremtette az embert, de sárból. Mi benne isteni: egy lehellet, — a többi e föld porának része.

* *

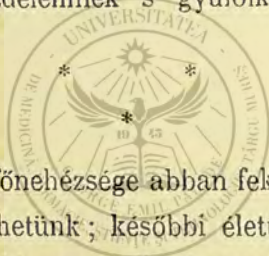
*

Arra, hogy a legmagasabb eszmékhez s érzésekhez emelkedhessünk, nem szükséges, hogy a legmagasabb álláspontra küzdjük föl magunkat. Ki fölfelé néz, minden helyről a mindenséget s annak alkotóját látja maga előtt.

*   *

*

Mi lenne az emberi nemből, ha a halál nem volna, mely minden küzdelemnek s gyűlölködésnek utoljára mégis véget vet?

Ifjúkorunk főnehézsége abban fekszik, hogy következetesek nem lehetünk; későbbi életünké abban, hogy következetességünkben a kellő határokon túl ne menjünk, s a multnak oly föltétlen befolyást ne engedjünk, minőt tetteinkre ifjabb napjainkban a jelen benyomásai gyakorolnak.

*   *

*

Vannak férfiak, kiknek neve, mint az ekének vasa csak azért fényes, mert sok munkára használattott; ennél a dicsőségnek nincs biztosabb neme.

*   *

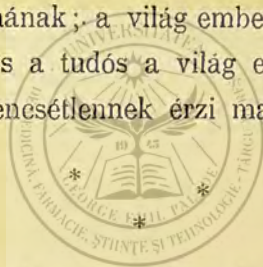
*

Hogy az emberek nagyobb része hiú és gyöngö. azt hamar megtudjuk, csak az kár, hogy azért magunk szintoly hiúk s gyöngék maradunk, mint elébb voltunk, s ezért emberismeretünknek hasznát nem vehetjük.

* *

*

Ha az emberek közelebről ismernék egymást, mennyire bámulnának; a világ embere a tudóson, hogy oly keveset tud, s a tudós a világ emberén, hogy oly elűntnek és szerencsétlennek érzi magát.

Van-e valami szomorúbb, mint midőn a múltra visszatekintve, eszünkbe jut, mennyi reményünk teljesedett a nélkül, hogy azért boldogokká váltunk, vagy életünkben más változott volna, mint hogy reményekben szegényebbek lettünk.

* *

*

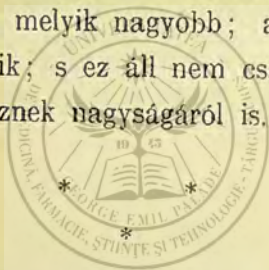
Igen nyomorúlt ember az, ki midőn hazája ügyeihez szól, saját érdekeit tartja szemei előtt; de valóban

alig jobb az, ki a legfontosabb okok nélkül ily aljasságot valakiről feltesz. Az arány, melyben valaki az aljasságot másoknál valószínűnek tartja, többnyire legjobb mértéke saját erkölcsi becsének.

* * *

*

A két legbölcsebb ember, ha egymással mérkőzik, nem ítélheti meg, melyik nagyobb; a mellettök állók azonnal észreveszik; s ez áll nem csak a testi, de a jellemnek s az észnek nagyságáról is.

Ha azon emberek nagy számát tekintjük, kik felsőbb kormányhivatalok után vágyódnak, méltán bámulhatunk, hogy ennyi határtalanul nemes vagy alávaló ember találkozik a világon, ki magát egészen mások javának feláldozni, vagy ki nemzete sorsát saját nagyra-vágyásának eszközéül használni akarja.

* * *

*

A legvallásosabb ember, ki Istent mindenek fölött bölcs s igazságos lénynek tartja, hányszor emeli panaszos tekintetét ég felé, s bámulhatjuk-e, ha a nép, mely kormányát mindenhatónak hiszi, s annak igazságáról és bölcseségéről sokszor meggyőzve nincs, annak irányában szintén azt teszi.

* *

*

A geológok állítása szerint a hegylánczok azon helyeken támadtak, hol roppant megrázkodások után a föld kérge egykor megszakadt, s így az emberi nem történetében a mi legszilárdabbnak látszik, csak nagy megrázkodásoknak maradványa.

* *

*

A ki a történetben figyelmét csak azon oscillációkra fordítja, melyek között a haladás történik, valóban nem józanabb annál, a ki az órán a mutató helyett csak a lógonyt nézi, s az egész készüllet hiábavalósága fölött elmélkedik.

* *

*

Irányúl csak oly tárgyak szolgálhatnak, melyek mint a csillagok tőlünk oly távol fekszenek, hogy bármily sebesen haladjunk, az által a viszony, melyben hozzájuk állunk, nem változik meg.

* * *

*

Hogy tevékenységünknek sikere legyen, arra mindenek előtt az szükséges, hogy cselekedeteink fontosságáról meg legyünk győződve. Ki azt, mivel épen foglalkozik, csak mellékes dolognak tekinti s mindig magasabb feladatokról ábrándozik, az soha eredményeket nem fog előmutathatni.

* * *

*

A politikában az, ha valakinek mondják, hogy korát megelőzte, ép oly gáncs, mint ha avval vádoljuk, hogy korától elmaradt. A gyakorlati életben az, ki a pillanatnál elébb vagy hátrább jár, egyaránt haszonvehetetlen.

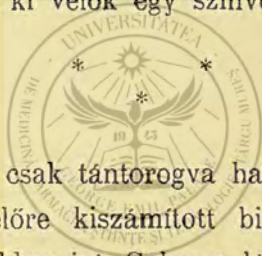
* * *

*

Egyet az köt az ügghöz, hogy, mint Cortez, elégette hajóit; mást az, hogy a téren, melyre lépett, házat épített magának.

* *
*

Valamint a tárgyat, úgy az embereket könnyebben mozdíthatja meg, ki nálok magasabban vagy alantabban, mint az, ki velök egy színvonalon áll.

Sok ember csak tántorogva halad s mégis a nélkül, hogy egy előre kiszámított biztos lépést tegyen másoknál messzebbre jut. Sokszor láttam ily előmenetet, de nem irigyletem soha.

* *
*

Nem hiszi senki, mennyire haladhatunk csupa botlásokkal, ha azokat ugyanazon czél felé törekedve, mind egy irányban teszszük.

* *
*

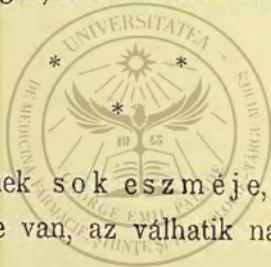

Mint a levegő, mint a víz, mint minden a világon: úgy szívünk is, mentől melegebb, annál inkább emelkedik.

*   *

*

Ki mindig útjára néz s egyre haladni akar, az nem panaszkodhatik, ha életét, melyben magának pihenésre időt nem enged, fárasztónak találja.

Nem az, kinek sok eszméje, de kinek egy meggyőződése van, az válhatik nagy emberré.

*   *

*

Elélhetünk minden öröm, de nem minden remény nélkül.

*   *

*

Tapasztalásból tudom, hogy igen sok jóra való férfi és jóra való asszony álnoknak tartatik, csak azért,

mert jószívűségből nem tudja magát arra elhatározni, hogy másoknak valami kellemetlent mondjon.

* *

*

A legtökéletesebb mag, ha azt sziklára vagy sivár homokra vetjük, nem verhet gyökeret; míg ellenben a látszólag leghibásabb, mely gazdag televénybe esett, faóriássá nőhet fel. Így az emberek kifejlődésénél nem határozhatjuk meg, mit köszön mindenik magának s mit helyzetének. Legfeljebb annyit tudunk biztosan, hogy a helyzetnek befolyása sehol nem nagyobb, mint épen a legkitünőbb egyéniségeknél.

Szomorú, de igaz, hogy rossz emberek többnyire sokkal inkább tudnak uralkodni indulatjaikon, mint a jók.

* *

*

Semmi nem rontja inkább jellemünket, mint ha olyanokkal társalkodunk, kik iránt ellenszenvvel viseltetünk, mert igazságtalanságra szoktat.

* *

*

Naponkint szaporodik azoknak száma, kik minden elvben, melyhez valaki szilárdan ragaszkodik, csak a rögeszmének egy nemét látják, mely által félig nevetőségessé, félig sajnálatossá s minden esetre a gyakorlati életben haszonvehetetlenné válunk.

* * *

*

Nehéz pillanatokban szivesebben támaszkodunk olyanokhoz, kiket magunk alatt látunk, mintsem azokhoz ragaszkodnánk, kik felettünk állnak. Az utóbbi talán biztosabb, de minden esetre sokkal kellemetlenebb.

Mért nem vagyunk hasonlók a fához, mely, ha századokig áll is, minden tavasszal új zöldbe öltözik és friss virágokat hajt?

* * *

*

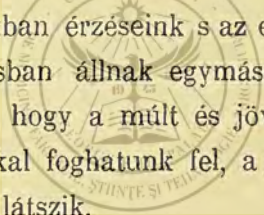
Zivataros légkörben a legtávolabb tárgyak közeleknél látszanak. Ezt tapasztaljuk a politika láthatárán is, midőn vészek közelednek.

* * *

*

Ne szüntelen változó érzeteinket, hanem inkább érdekeinket, melyek ugyanazok maradnak, tartsuk szemünk előtt; ez azon mágnesű, melyet követve, irányunkat soha nem veszjük el, — — ezt tanácsolja a gyakorlati világ. De vajjon a pont, melyhez a mágnesű által kijelölt irányt követve, végre eljutunk, nem jejes pusztaság-e, melyben eldermedünk?

* *

Gondolatunkban érzéseink s az események mindig teljes összhangzásban állnak egymással, a valóságban soha. Innen van, hogy a múlt és jövő, melyet mindig csak gondolatunkkal foghatunk fel, a jelennél szebbnek s boldogítóbbnak látszik.

* *

*

Sok s néha jeles író eltér tervétől s megrontja egész munkáját csak azért, mert egyes magában véve szép eszmének elhallgatására magát nem bírja elhatározni, s az egészet a részleteknek áldozza fel. Ugyanezt tapasztaljuk az életben is.

* *

*

Nincs nehezebb az életben, mint erős feltételhez jutnunk, s feltételeink között könnyebben határozzuk el magunkat egy bizonyos cél követésére, mint arra, hogy bizonyos célokat követni nem fogunk, s pedig ez lenne épen leginkább szükséges megelégedésünkre. — Jaj annak, ki az életben két úton jár, mond az irás; de mily kevesen vannak, kik ez igazságot átlátva, elég erélylyel bírnak, hogy az útról, melyet választottak, magukat elcsábíttatni ne engedjék s szemök előtt tartsák azon tagadhatatlan igazságot, hogy ha az ösvény, melyen a szerencsét keresik, hosszabb s tekervényesebb lenne is, előbb érik el célukat, ha azon következetesen tovább haladnak, mintha ez út feléről, midőn már fáradtak, visszatérve rövidebb ösvényt keresnek maguknak.

Csodálatos dolog, mennyit fáradunk, hogy másokat valamiről meggyőzzünk, s mily keveset, hogy önmagunknak erős meggyőződéseket szerezzünk, mintha nem ez volna megelégedésünk első feltétele.

Tagadhatatlan, hogy erkölcstelen emberek néha szeretetreméltók, s hogy sokszor a legtiszteletreméltóbb jellemek igen kellemetlen alakban tűnnek fel előttünk. De ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk arról, hogy valamint az ok, melyért erkölcstelen emberek szeretetreméltókká válnak, egyes jó tulajdonaikban fekszik, úgy a kellemetlen benyomás, melyet az erény reánk néha tesz, csak azon hibáknak következése, melyeket a legerényesebb emberekben is találunk. Többször történik, hogy egy kő, mely több nemes érczet foglal magában, másnál, melynek aranyerei mind a felszínen vonulnak el, kevésbé becsültetik; de mi abban sötét s a másokban fénylik, az ott is csak salak, s ez itt is csak nemes ércz.

*

*

*

Ha az elszáradott fán egy ág még zölden áll, vágjátok le s ültessétek friss földbe, úgy talán még új gyökereket verhet.

*

*

*

Nincs ember, kinek az kellemetlen ne volna, ha tettei saját elveivel ellenkezésbe jönnek; csak az kár,

hogy ily esetben sokan a helyett, hogy tetteiket elveikhez alkalmazzák, inkább a helyzetek szükségéi szerint alakítják át elveiket.

* *

*

Mint őszkor, úgy életünk későbbi szakában többnyire messzebb kilátás nyílik előttünk; de vajjon ez kipótolja-e a virágokat s a remény zöld lombozatát, mely elébb kilátásunkat elvevé?

Tudni, hogy semmit nem tudunk, a görög bölcs szerint minden bölcseségnek kezdete; belátni, mily gyengék vagyunk, ez alapja gyakorlati erkölcsiségünknek.

* *

*

Nagy baj, hogy a mai világban nem csak a testi, de a lelki vakok is bottal járnak.

* *

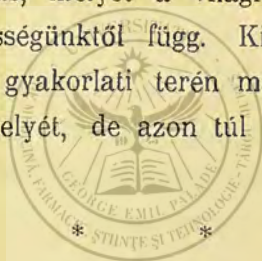
*

Életünk legszomorúbb oldala az, hogy abban semmi nem marad és semmi sem múlik el egészen.

* * *

*

A víz is csak akkor termékenyíti a földet, ha elebb a nap sugaraitól felszíva, mint felhő felemelkedett. Így a hatás, melyet a világra gyakorolhatunk, emelkedési képességünktől függ. Ki mindig csak az élet úgynevezett gyakorlati terén marad, becsületesen betöltheti saját helyét, de azon túl nem fog senkinek használni.

*

Kevés embert találtam, kire a hízélgésnek semmi hatása ne lett volna. Azok, kik minden személyes dicséretet visszautasítanak, annál gyöngébbek többnyire olyanok irányában, kik kedvenc eszméiknek vagy szenvedélyeiknek hízelegni tudnak.

* * *

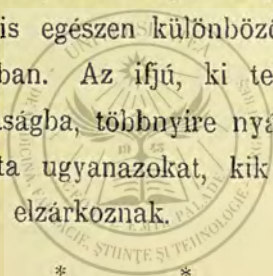
*

Úgy járunk néha a legjobb társasággal, mint midőn koldusokkal találkozva, apró pénzünk nincs és forintjainkat kiadni resteljük.

* *
*

Semmiről sem hallunk oly különböző ítéleteket, mint az emberekről, s ennek főoka, meggyőződésem szerint abban fekszik, mert saját magunkviselete szerint az emberek is egészen különböző módon viselik magukat irányunkban. Az ifjú, ki teljes bizalommal lép valamely társaságba, többnyire nyájasoknak s előzékenyeknek találta ugyanazokat, kik a komor férfiú irányában hidegen elzárkoznak.

* *

*

Ha régi barátainkkal találkozunk, mennyit nem akarunk nekik mondani, mikor még távol voltunk, s most az első negyed óra után beszélgetésünk lankadni kezd. Ennek oka az, mert minden, mit épen barátunkkal közleni akartunk, vagy olyan, mit egy pár szóval, vagy olyan, mit szóval épen nem mondhatunk el.

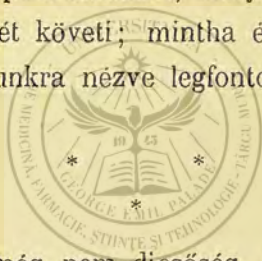
* *
*

Miként a pinczék nyárban hidegebbek: úgy bizonyos emberek szíve kihül, mihelyt körülményeik nyájasak lesznek.

* * *

*

Sokszor tapasztaljuk, hogy oly ember, ki mielőtt magát kisebb dologban elhatározná, minden okot megfontol: épen oly pillanatokban, melyektől egész jövője függ, csak ösztönét követi; mintha érezné, hogy épen az, mi boldogságunkra nézve legfontosabb, nem tőlünk függ.

A köztaps még nem dicsőség, s az, kinek nevét a tömeg egy pillanatra felkapja s isteníti, sokszor igen tisztán belátja mind e lármának valóságos becsét.

* * *

*

Csodálatos, mennyit fáradsz az emberek, hogy anyagi, s mily keveset, hogy a szív s ész szükségének eleget tegyenek.

* * *

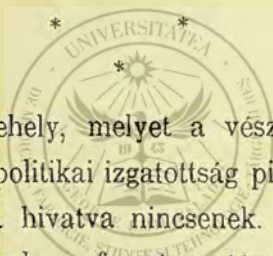
*

A kedv még nem képesség, s a képesség még nem művészet. Jó lenne, ha az elsőről paedagógjaink, a másodikról íróink megemlékeznének.

* * *

*

Alkotmányos államban csak az uralkodhatik, ki saját érzelmeit féken tartva, tud másokhoz alkalmazkodni.

Mint a hópehely, melyet a vész felkapott: úgy emelkednek nagy politikai izgatottság pillanataiban néha olyanok, kik arra hivatva nincsenek. De ne ijedjünk meg azért; nemcsak a fergeteg után, de még alatta is, az, mi egy ideig csillogva fenn lebegett, szép csendesen száll le helyére, hogy rendeltetése szerint a sárral vegyüljön.

* * *

*

Vannak dolgok, melyeket csak az érez, kinek esze, s vannak olyanok, melyeket csak az ért, kinek szíve van.

* * *

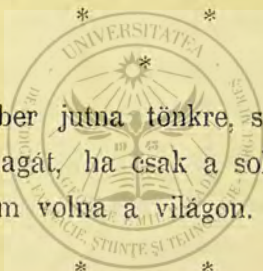
*

Joggal nevetünk mindenkin, ki azon fáradoz, hogy mások által fiatalabbnak tartassék; de a ki e részben csak önmagát akarja elámítani, alig tehet józanabbat.

* * *

*

Rég fel volt találva a puskapor, mikor az emberek a csatába még mindig vaspánczélban jártak.

Kevés ember jutna tönkre, s kevés érezné szerencsétlennek magát, ha csak a sok apró költség s a sok apró baj nem volna a világon.

*

Ki arra, hogy szerelmes legyen, képességgel bír, — mert a költőiség ezen legközönségesebb neméhez is bizonyos talentum kívántatik — az csaknem mindig többször megy át ezen szenvedélyen; sőt a tapasztalás azt mutatja, hogy a szív, mint a tapló, könnyebben fog tüzet, ha már egyszer égett.

* * *

*

Mint a fának árnyéka, hol a nap forró sugaraitól oltalmat keresünk, csak estve nő nagygyá, így nőnek tapasztalásaink akkor, mikor reájok nincs többé szükségünk.

* * *

*

Nincs költségesebb szeszély, mint azon kívánat, hogy mindenki által kedveltessünk. Ki azért, hogy valamely körnek általános kedveltjévé legyen, annak minden szeszélyeihez alkalmazkodik, közönségesen csak azon szerelmeseknek sorsára jut, kik mennél szeretetreméltóbbak akarnának lenni, annál nevetségesebbekké válnak s célukat mindig eltevesztik. — Nincs kellemtlenebb s haszontalanabb rabság, mint a melybe akkor esünk, ha zsarnokoknak tartatni vagy nevezetni nem akarunk. Ki azt teszi fel magában, hogy soha senkinek alkalmatlankodni, senkinek útjában állni nem fog, az bizonyosan egész életén át mindig alkalmatlan helyzetben, mindig mások által akadályozva fogja érezni magát. A legjobb emberek — s pedig teljes joggal — elfoglalják a helyet, melyet üresen találnak, s így midőn azért, hogy minden súrlódást kikerüljünk, szerényen visszavonulnak, az általunk elhagyott tér mindig mások által foglaltatik el, kik

épen, mert engedékenységünket megszokták, midőn végre oda jutottunk, hogy engednünk többé nem lehet, még rosszabb néven veszik makacsságunkat.

* * *

*

Valamint a játékosnak, ki mindenét elvesztette, semmi sem fáj inkább azon gondolatnál, hogy más kártyákra vagy számokra rakva tételét, mennyit nyerhetett volna: úgy veszteségeink után semmi nem gyötör inkább, mint midőn eszünkbe jut, hogy minden szenvedéseink oka csak az, mert a szerencsét nem kerestük ott, hol az számunkra feltalálható volt.

* * *

*

Szerencsejátéknál — s ilyen egész életünk — egy kártyán elveszthetjük egész vagyónunkat; de a legkedvezőbb esetben is csak többszörözött betételünket, azaz oly valamit nyerhetünk, mi összes vagyónunknak csak egy részét képezi, s vajjon nem balgagtag-e hát, ki ily játéknál fölötte sokat kockáztat?

* * *

*

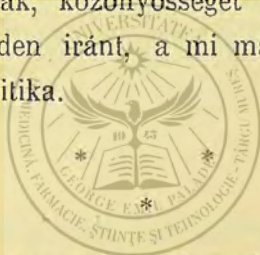

A ki igen sokat tud, ritkán bír annyi lelkierővel, hogy csak egyet akarjon; és végre mégis csak ez első feltétele minden gyakorlati sikernek.

* * *

*

Az emberek nem bocsátanak meg semmit nehezebben, mintha oly tárgyak iránt, melyek nekik érdekeseknek látszanak, közönyösséget mutatunk. Résztét mutatni minden iránt, a mi másokat érdekel, ez a legjobb életpolitika.

Komoly ostrom után a legerősebb várban is javítások szükségesek, s azok, kik azt védelmezték, mindig egyes, előbb nem gyanított, gyöngye oldalokat vesznek észre.

* * *

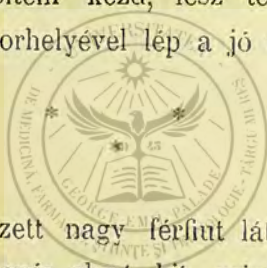
*

Épen az nem hallja a dörgést, kire a menykő lecsap.

* * *

*

Az első akvizitorok soha nem tartoztak a szeretetreméltó egyéniségek közé. S valamint azok, kik most a börzén a jövőkor nagy családjainak alapját rakják le, jelenleg nem számíttatnak a jó társasághoz; úgy azok, kik a középkor alatt erőszak, vagy a múlt században per s házasság útján nagy birtokot szereztek, kortársaik között alkalmasint hasonló szemmel tekintettek. Minden család, csak midőn többé nem szerez, hanem költeni kezd, lesz tekintélyes, s így tulajdonkép első korhelyével lép a jó társaság körébe.

Sok úgynevezett nagy férfiut láttam, de keveset ismertem, azaz: kevés olyat, kit, miután ismertem is, nagynak tartottam volna.

Ki a nélkül, hogy arra, a mi körülötte történik, figyelemmel lenne, mindig csak előre megy, messze juthat, csak hogy maga sem tudja soha hol van.

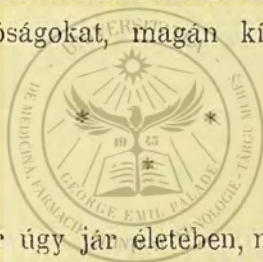

A legszomorúbb az, hogy midőn a halál valamely körből egyet kiragad, a többiek nem nyomulnak közelebb egymáshoz, s ezért a támadt hézagot soha nem töltik be.

* * *

*

Az emberek nagy része azért szerencsétlen, mert nem magától, hanem másoktól kíván tökéletességet, és az emberi gyarlóságokat, magán kívül, senkinek sem bocsátja meg.

Sok ember úgy jár életében, mint az, ki valamit keresve többet talál, mint a mit keresett; csak azt nem, a miért fáradozott.

* * *

*

Idegen eszméket csak azok hajtanak végre legjobban, kiknek saját eszméjük nincs, de nem hinné senki, mily nehéz ilyeneket találni.

* * *

*

Goethenek igaza van, hogy azt, mi után ifjú korunkban leginkább törekedtünk — később elérjük; a baj csak az, hogy ifjú korunkban nem ismerve önmagunkat, többnyire oly dolgok után törekszünk, melyekben később, jellemünknel fogva, boldogságunkat nem találhatjuk.

* * *

*

Hogy épen a legkitünőbb emberek ritkán szerencsések, oka abban fekszik: mert épen kitünő egyéniségek között ritka az, ki feltételeit véghez vihette, s így önmagában ne csalódott volna.

* * *

*

Ha valami romokba dől, soha nem hiányzik a gyom, hogy a romok fölött dúsan terjeszkedjék.

* * *

*

Mint ha nyílt rózsát erőszakkal szakítasz le tövéről, kelyhének sokszor legszebb levelei hullanak el, s

tövissei mélyebben sebzik kezedet: — így jár az, ki a szerencsét erővel akarja megragadni.

* * *

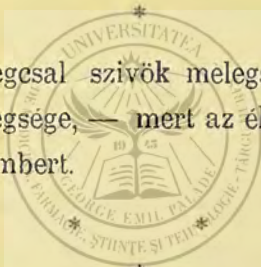
*

Életünkben csak egyet tudunk bizonyosan, azt, hogy meghalunk; s már ez is vigasztaló.

* * *

*

Sokakat megcsal szívök melegsége, de még többeket a szív hidegsége, — mert az élet szebb örömeitől fosztja meg az embert.

*

Csak akkor írhatunk lelkünk papirjára tudományokat, ha az az élet enyvén átvonatott.

* * *

*

Sok a mi fáj, magában hordja irját; a skorpió — harapásának gyógyszerét; keservünk — könyeket; életünk — a halált.

* * *

*

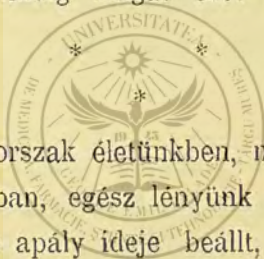

Minden új korszak az előbbinek hamvaiból támad, de nem mint a mesés Phoenix, hogy színes szárnyakkal azonnal a nap felé emelkedjék, hanem mint igen szerény állat, melynek tollai még csak nőni fognak.

* *

*

A legmagasabb, mit a földön elérhetünk, azon öntudat, hogy mindig magas czél után törekedtünk.

Van egy korszak életünkben, midőn mint a tenger dagálya óráiban, egész lényünk nő és emelkedik: de ha később az apály ideje beállt, bámulattal látjuk e szép órák is mennyi iszapot hagytak maguk után.

* *

*

Nincs nagy ember saját komornyikja előtt, s ez még nem baj; nagyobb baj az, hogy senki nem nagy ember maga előtt sem, talán csak azoknak kivételével, kiknek nagyságukról magukon kívül senki sem tud semmit.

* *

*

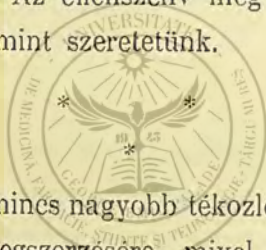

Könnyebb leszállani, mint emelkedni, de leszállás közben egy bizonyos ponton megállani nehezebb minden emelkedésnél.

* * *

*

A magán életben s a politikában semmi nem veszélyesebb, mint ha az iránt, a mit akarunk, tisztában nem levén magunkkal, csak azt tudjuk, mit nem akarunk. Az ellenszenv még sokkal vakabb s szenvedélyesebb, mint szeretetünk.

A farknál nincs nagyobb tékozló. Elfecsérli életét oly valaminek megszerzésére, mivel élni nem tud s nem akar.

* * *

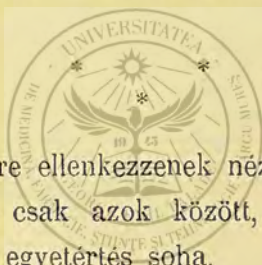
*

Férfinak a dicsvágy s asszonynak a szeretet annyira természetében fekszik, hogy amaz még ha szeret is, sokszor hiúságát követi; ez, midőn magasabb czélok után fárad, a babérnak s hatalomnak is csak akkor örül, ha egy kedves lénnyel oszthatja meg.

* * *

*

Kevés ember van, ki az által, mert magát szabadnak érzi, boldogabbá válnék. Legjobban látjuk ezt az asszonyoknál, kik kemény kéz által kormányozva, sokszor boldogok, és mindig szerencsétlenek, ha saját akaratukat követhetik. Természetünknel fogva nincs semmi kínzóbb a bizonytalanságnál, s ezért az, ki kellemetlen kötelességet teljesít, többnyire jobban érzi magát annál, ki két kellemes lehetőség között választani kénytelen.

Bármennyire ellenkezzenek nézeteink, végre megegyezhetünk; — csak azok között, kik egymást nem értik, nem lehet egyetértés soha.

* * *

*

Sokat tanulmányoztam Róma történetét, de azon pillanatot, midőn e nép, melynek törekvéseit századokon át mindig siker követte, boldog s megelégedett lett volna, nem találtam sehol.

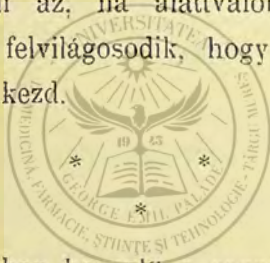
* * *

*

Sokszor tapasztaltam életemben, hogy két ember közül, kiknek egyike sem ér sokat, többnyire az a rosszabbik, kinek jobb híre van; s ez természetes, mint-hogy ily esetben a jobb hír csak nagyobb álnokságnak következése.

A legnagyobb veszély, mely a korlátlan uralkodót érheti, nem az, ha alattvalói, hanem az, ha ő maga annyira felvilágosodik, hogy állásának jogoságán kételkedni kezd.

Az est sokban hasonlít a reggelhez, csak hogy a világítás más oldalról jó, mi által az, a mi reggel világos volt, este árnyékban áll, s a hol akkor árnyéket láttunk, most napot keresünk. Ezt tapasztaljuk életünkben is.

Mint egy öreg tanáromtól tanultam deák koromban, az arany oly nyulékony, hogy egyetlen egy körmöczi arannyal egy egész huszárt lovastúl tökéle-

tesen meg lehet aranyozni; de egyet a jó öreg nem mondott, azt, hogy bármily tért borítottunk el, egész aranyozásunk egy aranynál még sem ér többet, s nem ártana, ha azok, kik az ismeretek minden ágaiban tudományukat fitogtatják, erről néha megemlékeznének.

* *

*

Mint minden, mi a földön boldogító, úgy szeretetünk is nagy részben emlékeinken alapszik; életünk legszebb viszonyai felbomlanának, ha, midőn reményeinkben csalódtunk, egy szebb múltnak kötelékei nem fűznének kedveseinkhez.

*

Arra, hogy bizonyos dolgokat megértsünk, lehet kevés eszünk, de lehet néha fölötte sok is.

* *

*

Nem pihenhet meg senki önárnyékában.

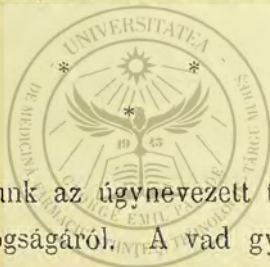
* *

*

Kitünő egyeniségeknek megelégedése attól függ, hogy maguknak oly czélt tűzzenek ki, mely elérhető legyen, de csak erős küzdés után.

Csak úgy biztosíthatjuk magunkat az élet legkeserűbb fájdalmaitól, ha legedesebb örömeit kerüljük.

Sokat olvasunk az úgynevezett természeti állapot erényeiről s boldogságáról. A vad gyümölcsfa közönségesen erősebb s termékenyebb, de vajjon ebből az következik-e, hogy a ki bele nemesebb ágat olt, megrontja ?

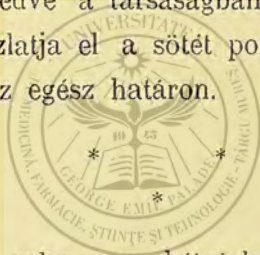
Sok ember száll sírjába azon meggyőződéssel, hogy kedvező körülmények között ő is kitünő, sőt nagy férfiúvá válhatott volna; de ha magunkon s másokon tett tapasztalásainkra gondolunk, átlátjuk, hogy

lőbbnyire nem az alkalom hiányzik az embernek, hanem az ember az alkalomhoz.

*   *

*

Nincs nyomasztóbb, mint ha körünkben oly valakit látunk, kit felderítnünk nem lehet. Mint hegyes vidéken a felleg, mely egy csúcsot eltakar: ilyen az egyesek rossz kedve a társaságban. Az általános derűtség nem oszlatja el a sötét pontot, sőt inkább ez terül el végre az egész határon.

Nem kell soha sem kétségbeesnünk oly ember fölött, ki még hevülni, s ilyenkor csak pillanatokra is — emelkedni tud. A legzavarosabb víz, mely a nap sugaraitól átmelegítve fölemelkedik, tiszta cseppekben száll vissza a földre.

*   *

*

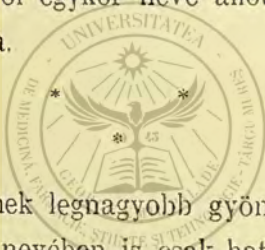
Honnan van, hogy az öröm, melylyel mások boldogsága szívünket eltölti, nem oly tiszta és meleg, minők fájdalmaink, midőn másokat szenvedni látunk?

Onnan van-e ez, mert szívünk természeténél fogva a fájdalomhoz hajlandóbb, vagy onnan, mert még a jobb emberben is irigységnek csirája rejlik, mely a mások boldogságán élvezett örömét elkeseríti?

* * *

*

Nem törülhetünk ki senkit szívünkben a nélkül, hogy a helyen, hol egykor neve állott, egy sötét folt ne maradjon vissza.

Az embereknek legnagyobb gyöngesége az, hogy még a szabadság nevében is csak hatalom után törek-szenek.

* * *

*

A fák alsóbb ágai érintkeznek, de a sudarak mindig elkülönözve állanak. Mily szomorú, ha eszünkbe jut, hogy csak azért emelkedünk, hogy magánosan legyünk.

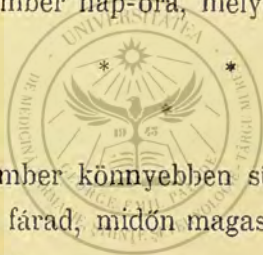
* * *

*

Alig képzelhető az iszonyú diszharmonia, mely akkor támad, ha több, magában véve egyaránt szép dallam egyszerre szólal föl. Ezt tapasztaljuk az életben is. Minden körnek harmoniája csak úgy éretik el, ha egy énekel, s a többi csak követi.

* *
*

Minden ember nap-óra, melyet árnyéka megkerül.

Minden ember könnyebben süllyed, mint emelkedik, de inkább fárad, midőn magasról leszáll, mint midőn fölfelé megy.

* *
*

Semmi nem bizonyítja inkább, hogy hinni természetünk szükségei közé tartozik, mint azon határtalan bizalom, melylyel napjainkban az orvosi s más tudományok által felállított elméletek elfogadtatnak.

* *
*

Ha meggondoljuk, mennyiszer szegjük meg fel-
tételünket, azaz mennyiszer nem teszszük azt, a mit
magunk parancsolunk magunknak, nem nagy bizodal-
munk lehet ahhoz, hogy parancsaink mások által töké-
letesen fognak végrehajtatni, s ha ez nem történik
nincs is okunk nagy neheztelésre.

* *

*

Caesar mondá: inkább első egy faluban, mint
Rómában a második! S Caesarnak igazsága volt; nincs
nehezebb dolog, mint másodíknak lenni tisztessé-
gesen. Minden egyéb helynek betöltése könnyebb.

*

Fizikailag nem köphet senki önmagának szemei
közé; morális tekintetben, főkép a közélet mezején,
úgy látszik, többen értenek e mesterséghez.

* *

*

Igaz, hogy a világ összes filozofjai által nem
nyerhetünk több lelki nyugalmat, mint attól, kit a ter-

mészet a könnyelműség nagy adományával megajándékozott; de azon nyugalom, melyet a bölcseségnek köszönünk, az élet küzdelmei között nő, míg az, melyet a könnyelműség ad, naponként fogy, s így épen akkor hagy el, mikor arra legtöbb szükségünk volna: életünk későbbi korában.

*   *

Arra, hogy másoknak eljárását értsük, nem elég, hogy érdekeiket, hanem szükséges, hogy előítéleteiket is ismerjük.

A kígyó a paradicsomban a világ uradalmát ígérte az embernek, ha a tiltott gyümölcsből eszik, s nem mondhatjuk, hogy megcsalá. Vétke büntetéséül homloka izzadtságában kell azóta keresni mindennapi kenyerét, s ezen kénytelenség az, mi őt a világ urává tette.

*   *

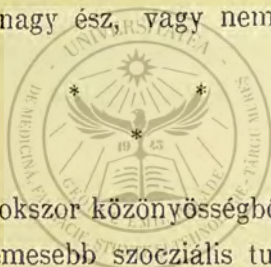
*

Miután többször vagyunk azon helyzetben, hogy valakinek kívánatait nem teljesíthetjük, mint abban,

hogy azoknak egészen megfelelhettünk, természetes, ha azok, kik életöket másoknak szentelik, több személyes elleneket, mint barátokat szereznek maguknak.

Ha van valami, mi a szív hiányát férfiban pótolhatja, vagy legalább a szívtelenség rossz következéseit enyhíti, ez csak nagy ész, vagy nemes nagyravágyás.

A türelem sokszor közönyösségből ered, s ez esetben is a legkellemesebb szociális tulajdon; de a hol az erős meggyőződéssel párosul, s azon szerénységnek kifolyása, melylyel az ember, érezve gyarlóságát, mások ítéletét tiszteli, ott hajoljunk meg előtte. Az erénynek nincs szeretetreméltóbb manifesztációja, mint az ily türelem.

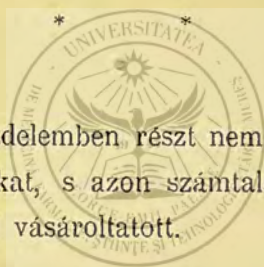
Valamint a világ dolgai az egyes emberre, bármilyen szerény helyzetben álljon, úgy a legigénytelenebb állású

egyes ember is hatást gyakorol a világra, csakhogy senkinek nem áll hatalmában úgy hatni, mint akarja.

* *

*

Nem az, a mit birunk, hanem a meggyőződés, hogy a mit birunk, azt megérdemlettük, boldogít.

Az, ki a küzdelemben részt nem vett, a győzelem után csak halottakat, s azon számtalan sebeket látja, melyeken a diadal vásároltatott.

* *

*

A minta, mely szerint a szobrász remek művét készíti, s a sár, melyben kocsid kerekei megakadnak, egy anyagból valók, csakhogy amaszt egy ember szerető gondja alakította, ezt a sokaság taposta lábaival.

* *

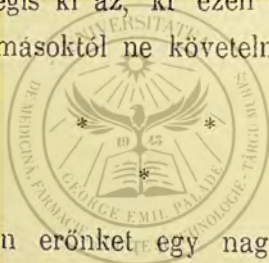
*

Nem csak gyöngeségtől, hanem akkor is, ha valami nehezét emelünk, meghajolnak térdeink.

* *

*

Kevés ember van, ki oly tökéletes uralommal bírna maga fölött, hogy magát soha oly tetre vagy szóra el ne ragadtassa, melynek helytelenségét maga is belátja; s mégis ki az, ki ezen önuralmat, melyre maga képtelen, másoktól ne követelné?

Csak midőn erőnket egy nagy feladatnál megkisértjük, akkor érezzük annak korlátoltságát; innen van, hogy az emberi elme gyöngesége miatt épen azok panaszkodnak leginkább, kiknek arra látszólag legkevesebb okuk van.

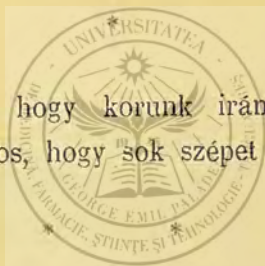
* *

*

Sok ember vénül el s hal meg a nélkül, hogy csak az iránt is tisztába jönné magával, mily tárgyra kellene fordítani tehetségeit; s hány van, ki tehetsé-

geinek öntudatához jutott, de oly helyzetben látja magát, hogy azokat nem használhatja, s mennyit találunk, kinek tehetségei s helyzete megfelelnek egymásnak, de kiben a kitartás, a szorgalom hiányzik; s bámulhatjuk-e, ha az élet nagy színdarabjában oly ritkák azok, kiket, a színpadról lelépve, taps követ.

Megengedem, hogy korunk iránya sok nagyot alkotott, de bizonyos, hogy sok szépet megsemmisített.

Az emberek nagyobb része több bajon megy keresztül önmaga is, mint hogy idegen bánat megértésére csak ideje is maradna.

*

A fa, melynek hűvös árnyékát keressük, idővel talán a kandallóban égve, meleget terjeszt. Ki gya-

nitja fiatal korában, hogy az élet mily czélokra fogja egykor felhasználni tehetségeit?

* * *

*

Ki józanon téved el, távolabb jut czéljától, mint az, ki boros fővel tántorogva keresi szállását.

* * *

Az emberek csak arról ne feledkezzenek meg soha, hogy bármiként állanak lábhegyeikre, s bármennyit iparkodnak, nem lesznek nagyobbak, mint minőkké a természet alkotá; sőt hogy a világ a roppant fáradságot, mely alatt erejük elfogyott, többnyire nem is veszi észre.

* * *

*

A legszenvedélyesebb fájdalom végre vigasztalást talál; csak a méla bánat, mely magába zárkózva minden vitatkozásnak kitér, legyőzhetetlen.

* * *

*

Talán semmit nem hallunk többször napjainkban, mint azon állítást, hogy ez soká többé nem maradhat így; s az embereknek nem is jut eszökbe, hogy a mit a jelenről, mint korunk nyomorultságának különös jelét, felhoznak, ép úgy illik minden időre, mert hisz sokáig változás nélkül semmi nem maradhat a világon.

* *

Rögös minden pálya, mely felfelé vezet. A gondviselés úgy rendelé, hogy valamint a föld, úgy az emberi lét magaslatait csak akadályok között s hosszú fáradság után érhessük el.

* *

*

Ha reggel nincs harmat, többnyire még az est előtt esőt várunk; s így arra, kinek könyei ifjúságában nem folytak, néha egész könyzapor vár. Szükséges, hogy ifjú korunkban nemcsak kiforrjunk, de hogy ki is sírjuk magunkat.

* *

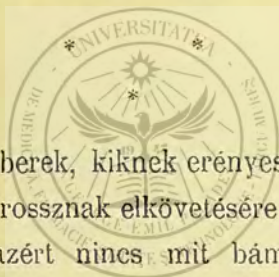
*

Szomorú tapasztalás, hogy mikor a kiáradt víz rég lefolyt, az iszap s porond visszamarad.

* *

A férfi néha a gyermeknél s az ifjúnál többet remél, csakhogy e remények is komolyabbak; így nyárban dúsabb a lomb, de sötétebb.

Vannak emberek, kiknek erényessége csak abban áll, hogy valami rossznak elkövetésére nem bírnak elég bátorsággal; s azért nincs mit bámúlni, midőn oly emberekről, kiket az egész világ erényeseknek tartott, néha oly dolgokat hallunk, melyek multjokkal látszólag ellentétben állnak. A bűn, melyet elkövettek, mint multjoknak erényei, azon egy forrásból, azaz gyöngeségekéből eredt. A szükséges erély nélkül erényünk csak a véletlentől függ.

* *

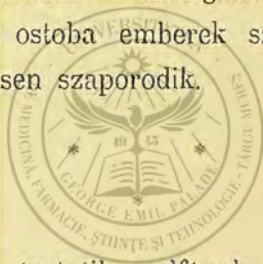
*

Jó emberek többet szenvednek lelkiismeretök furdalásaitól, mint a gonoszok; az okosok többször kételkednek eszökön, mint az ostobák; s a gazdagok inkább aggódnak vagyonukért, mint a szegények.

*   *

*

Ha ifjabb éveimre visszagondolok, nekem úgy látszik, hogy az ostoba emberek száma fogy, de a bolondoké telesen szaporodik.

Sok ember tartatik csalfának, ki csak azért jár mellékes úton, mert — érezve gyöngeségét — azon ellenállást s akadályokat, melyekkel az egyenes úton találkozónék, kerülni akarja. Az igazság többször hallgattatik el félelemből, mint mellékes czelokból.

*   *

*

A gondolat világában is több aggodalmat, mint reményt, több szomorítót, mint vidítót találunk, s

nem sokat nyer, a ki a mindennapi élet köréből ide vonúl.

Mily befolyást gyakorolnak az emberekre feltételeik s meggyőződéseik, azt minden búcsúnál vagy népünnepnél tapasztalhatjuk, hol a legkedvezőtlenebb idő, mennydörgés és jégeső mellett vígadnak, csak azért, mert az egész éven át meg voltak győződve hogy e napon jól fognak mulatni, s azon feltétellel keltek föl, hogy ma vígadniok kell.

Minden embernek vannak oly hibái, melyekre — mert csak egyes jó tulajdonok túlzásából erednek — szívesen emlékezhetik, úgy szinte vannak jó tulajdonaink, melyeket — az ellenkező okból — nem szívesen vallunk be; s a tökéletes hízelgőnek mestersége nem abban áll, hogy magasztalni, de hogy ügyesen feddeni tudjon, azon hibákat választva rosszalása tárgyát, melyeket az illető magának szívesen hányat szemére. — Nekem úgy látszik, hogy a hízelgés nemes mesterségének e részében is nagy előmenetelt tet-

tünk, s hogy legalább a mi a sykophantákat illeti, korunk népeinek nincs mit irigyleniök az atheneiektől.

* *

*

Azon időszakok, melyekben az ész a pénznél biztosabb kamatot hoz, s azért inkább becsültetik, közönségesen igen szerencsétlenek, mert az észarisztokraczia többnyire csak akkor jut a kormányra, mikor minden más kormány már lehetetlenné vált.

Az, hogy valamely tetőt hó takar, még nem bizonyítja magasságát. Az északi sarkkör közelében minden dombon jég található.

* *

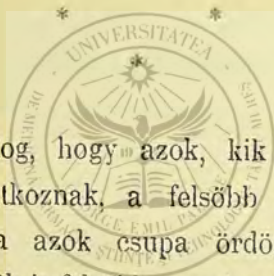
*

Sok erényes ember, fájdalom, az aranyhoz abban is hasonló, hogy mentől többet ér, annál elviselhetőlenebb.

* *

*

Senkit sem beszélünk rá annyiszor, mint önmagunkat. Tévedéseink, előítéleteink s szenvedélyeink egy része beszéd között támad s erősödik, és nem ritkák az esetek, midőn az, ki hivatalánál fogva vagy más mellékcélekből bizonyos elvek mellett szónokol, minden hallgatói között végre csak egyedül önmagát térítette meg gyökeresen.

Furcsa dolog, hogy azok, kik az egyenlőségre legtöbbször hivatkoznak, a felsőbb osztályokról úgy beszélnek, mintha azok csupa ördögökből állnának. Hiszen az ördögök is felsőbb vagy legalább hatalmasabb lények, s épen a középszerűségben, melyet az emberek minden osztályainál ész és jellem tekintetében tapasztalunk, fekszik egyenlőségünk záloga.

A legszebb virág, leszakítva tövéről, hamar elfonnyad, s így azon élvezetek is, melyeket külső tár-

gyakban keresünk. Allandó csak azon öröm lehet, mely saját kedélyünk ágain fejlődik.

* * *

*

A könyv, melyet irunk. szintűgy befolyást gyakorol jellemünkre s nézeteinkre, mint azok, kikkel társalkodunk; s így néhány író sokat panaszolt szerencsétlenségének oka csak abban fekszik, mert egyszer életében szerencsétlen tárgyat választott magának.

A mi saját korának bélyegét leginkább magán viseli, azaz egy bizonyos időben legdivatszerűbb volt, az avúl el leghamarabb, s abból a legnevettségesebb rokokó lesz.

* * *

*

Kevés hely van a világon, melyen e kettőt egyesülve találhatjuk: bájló kört és messze kilátást.

* * *

*

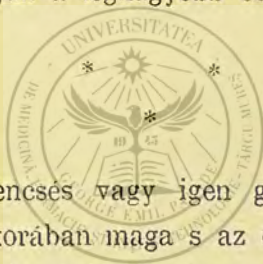

Mint a folyó síma téren, úgy az ember csodálatosan megszeliidül s lecsillapodik, ha azon akadályok, melyek ellen egykor küzdött, elvételnek s életösvénye símává válik.

* *

*

Sorsjáték az élet, melynél nem a legnagyobb számokkal nyerjük a legnagyobb összeget.

Igen szerencsés vagy igen gyöngye eszü ember az, ki meglett korában maga s az emberek iránt még annyi tisztelettel viseltetik, hogy büszke vagy hiú lehessen.

* *

*

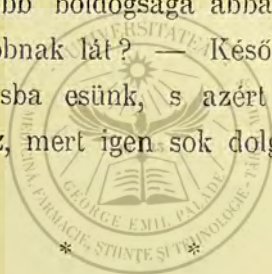
Vannak, kik lármát akarnak csinálni a világon; én csendes életet óhajtok. Mint a pataknál, úgy az életben minden zaj csak megtört habok s kinos esések jele.

* *

*

Jól emlékszem, hogy gyermekkoromban fő örömet abban találtam, hogy a kertben s mezőkön körüljárva, az egyes fűszálakat a fák különböző nemeihez hasonlítgátam. Órákat töltöttem így, míg végre a vadzab és vízi perjék csakugyan fenyűknek és pálmáknak látszottak, s én magam képzelemben óriássá nőttem, ki, mint Gulliver Liliput-országban, egy lépéssel egész erdőkön s hegyeken lép át. — S nem fekszik-e minden gyermeknek legfőbb boldogsága abban, hogy mindent a valónál nagyobbnak lát? — Később többnyire az ellenkező csalódásba esünk, s azért veszítjük el kedvünket az élethez, mert igen sok dolgot a valónál kisebbnek tartunk.

*

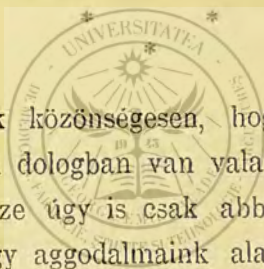
Idegenek előtt erőt véve magunkon, csak szeretetreméltó tulajdonainkat tüntetjük ki; azon körben, melyben élünk, szabad utat engedünk rossz kedvűeknek. Mennyivel több boldog ember lenne a világon, ha épen az ellenkező utat követnők.

*

*

*

Ha az akarat elmebeli tehetségeink közé tartoznék, akkor nagyobb észbeli tehetségek és szilárd akarat mindig együtt járnának, minek épen ellenkezőjét tapasztaljuk. — Akaratunk hatalmas félig az ész, félig testünk — azaz idegeink erejétől függ. Az akarat elménk s testünk tulajdonai között középen áll, innen van a hatalom, melyet az mind testünk jólétére, mind elménk működésére gyakorol.

Azt tartják közönségesen, hogy szomorú álom örömet jelent. A dologban van valami igaz; hisz örömeink nagy része úgy is csak abban áll, hogy szomorúságunk vagy aggodalmaink alaptalanságáról győződünk meg.

* *

*

Légkörünkben a hydrogennal töltött gömb, vízben a légköri levegővel eltelt hólyag, s még nehezebb folyadékban a vízcsepp száll fölfelé; csak ha körét ismerjük, akkor ítélnünk annak tulajdonairól, a kit emelkedni látunk.

* *

*

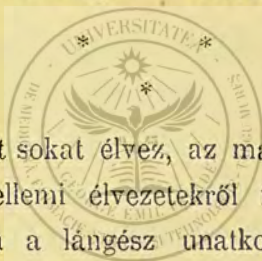

Ha a helyett, hogy oly helyre törekszik, melyet már más foglalt el, mindenki arra fordítaná tehetségét, hogy saját helyén magasabbra emelkedjék, kevesebb zavar s tolongás lenne a világon.

* *

*

Hogy a legédesebb tejből a legcsípősebb sajt váljék, csak egy szükséges — bizonyos idő.

Ki időnként sokat élvez, az máskor sokat nélkülöz; ez áll a szellemi élvezetekről is. A kényes ember után bizonyosan a lángész unatkozik legtöbbször a világon. Az élvezeteknek csak egy neme van, mely e részben kivételt képez, az, melynek forrása szívünkben fekszik.

* *

*

Jaj annak, ki elég erővel és ügyességgel bír, hogy egy sziklacsúcsra feljusson, s ki, ha végre feljutott, szédelegni kezd.

* *

*

Miként a napsugárnak különböző színeit csak akkor veszszük észre, midőn az a prismában megtörtött, úgy azon boldogságnak egyes elemeit, mely éltünket egykor világossá tévé, csak akkor tanuljuk ismerni, midőn annak csak romjait látjuk.

*   *

*

Megszokott állapotnak nem érezzük minden jó oldalait, de nem érezzük minden kellemetlenségeit sem; innen van, hogy saját helyzetünkkel ritkán elégszünk meg, s hogy mégis azon helyzet, melyet egyszer megszoktunk, csaknem mindig tőrhetőnek látszik.

*   *

*

Sokat tanultam tévedve — szól a bölcs, s nem csodálatos dolog-e, hogy tapasztalásainkból mégis semmit nem tanulunk meg oly későn, mint azt, a mit leg-többször tapasztaltunk: hogy könnyen tévedhetünk.

*   *

*

Valamint ha a bérczről mondjuk, hogy büszkén áll, vagy a fáról, hogy kevélyen emeli sudarát társai fölött: ép oly helytelen sok esetben a vád, melyet egyes emberek büszkesége ellen emelünk. Vannak egyéniségek, kik nem azért hajlanak meg, mert kevélyek, hanem mert arra teremtetek, hogy egyenesen álljanak.

*

*

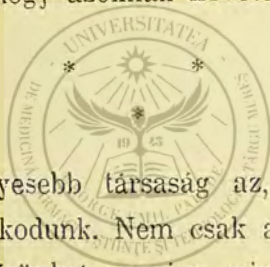
*

Két dolog van, melyet csaknem mindnyájan tapasztaltunk. Az első az, hogy az életben kérlelhetlen ellenségeket találunk sokszor, és csak igen ritkán oly barátot, ki, ha megsértettük, tőlünk el ne fordulna. — A második, hogy valamint szájunkban a keserűség ize tovább tart, mint az édességé, úgy a legkisebb fájdalom egészen megszünteti boldogságunk érzését, míg a keserv, bármily boldogság kövesse, mindig nyomokat hagy maga után. — Ebből két életszabályt vonhatunk le. Először, hogy mindig rossz számítás, ha valakinek barátságát oly módon keressük, mely által más valakit ellenségünké teszünk. Másodszor, hogy jobb visszatartóztatni magát oly dolgoktól, melyek előre láthatólag sok örömmel, de egyszersmind sok fájdalommal járnak, még azon esetben is, ha

az öröm, melyet várhatunk — a fájdalmat jóval felülmúlná.

Nagy pillanatokban elveink szilárdsága, de a mindennapi életben csak szokásaink biztosítják következetességünket, s ezért nem elég, ha bizonyos elvek iránt meggyőződést szereztünk magunknak, hanem szükséges az is, hogy azoknak követéséhez szoktassuk magunkat.

A legveszélyesebb társaság az, midőn kizárólag magunkkal társalkodunk. Nem csak azért, mert semmi nem fejt ki önzésünket annyira, mint ha önmagunkat választjuk gondolkozásunk főtárgyául, hanem azért is, mert mindenki önmagának, ha nem is legnagyobb, de legügyesebb hízelgője, és mert elménk magára hagyatva mindig azon irányban működik, melyet kedélyünk kijelöl; és így a magános gondolkozás, a helyett hogy hajlamainknak ellensúlyul szolgálna, azokat csak még erősebbé teszi. Innen van, hogy oly emberek, kik helyzetöknél fogva sokat élnek magányban, s az élet gondjaitól mentek, sokszor oly kellemetlenek, s ha

máskép nem, legalább az által keserítik el saját s másoknak életét, hogy jó tulajdonaikat a szélsőségig viszik.

* * *

*

Mikor eltévedtünk, legjobb, ha a helyett, hogy időnket új utak keresésével vesztegetjük, azon ponthoz térünk vissza, hol tévedésünk kezdődött, s ily esetben a visszamenés minden további haladásnak első föltétele.

Ha élted harmoniáját akarod fentartani, ügyelj, hogy körödben fölötte sok hangok ne szólaljanak föl.

* * *

*

Ki örömet kíván, keresse azt saját körében. Szép kilátást távolban is, de virágot csak közelünkben találhatunk, s le kell hajolnunk, hogy azt leszakíthassuk.

* * *

*

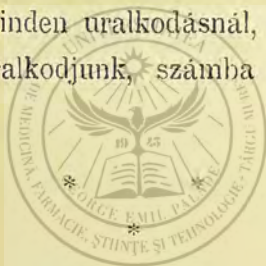

Nem rendelkezik senki azon események fölött, melyek külső állásunkra befolyást gyakorolnak; csak annyiban vagyunk tehát urai sorsunknak, a mennyiben megelégedésünk külső állásunktól nem tételeztetik fel, s mindenre elkészülve állunk.

* * *

*

Valamint minden uralkodásnál, úgy arra is, hogy magunk fölött uralkodjunk, számba kell venni saját gyöngeségünket.

Nem tenni mást, mint a mit akarunk, s nem akarni mást, mint a mit meggyőződésünk szerint jogunknak vagy kötelességünknek ismerünk, ez az, mitől a férfiúnak bece függ. Csak azon hatalom, melyet az akarat tettei s meggyőződése akarata fölött gyakorol, alkotja minden férfiú nagyságának való mérlegét.

* * *

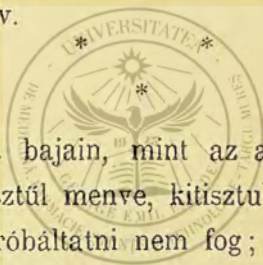
*

Csak azon iparkodjék mindenki, hogy a lehetőségig jóvá váljék; ez a legbiztosabb mód, hogy a lehetőségig szerencsés legyen.

* *

*

Boldogságunk attól függ, hogy azokban, kikhez állandó viszonyban állunk, kettő legyen meg: nemes jellem és jó kedv.

Ki az élet bajain, mint az arany az olvasztó-kemenczén keresztül menve, kitisztult, még nem biztos, hogy újra megpróbáltatni nem fog; de mint a kitisztult arany, ha újra olvasztó-kemenczébe jő, — többé nem változik.

* *

*

Ha valaki sárral dob, nem viszonzom, mert le kellene hajolnom s bemocskolnom magamat, ha ugyan azon fegyverhez nyulnék.

* *

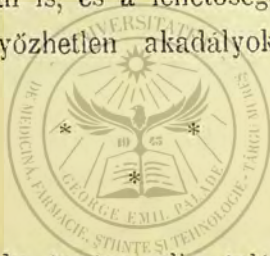
*

Miután nem tehetünk semmit, miből valami ne ragadna reánk, ne foglalkozzék senki oly tárggyal, mely által magát beszennyezhetné.

*   *

*

A szilárd akarat — hatalom, de csak akkor, ha egyszersmind józan is, és a lehetőségek körében maradva, erejét legyőzhetlen akadályok ellen nem fecsérli el.

Mint hogy oly tanács alig található, mely ellen sok s néha fontos ok nem hozathatnék föl, legjobb, ha, midőn határoznunk kell, a helyett, hogy csak arról gondolkoznánk, mi történhetik, ha egy vagy más dolgot teszünk, azt vesszük fontolóra, mi fog következni akkor, ha azt, a mi ajánltatik, nem tesszük. Az esetek igen ritkák, hol az okoskodásnak e módját használva, nem jöhetnének tisztába.

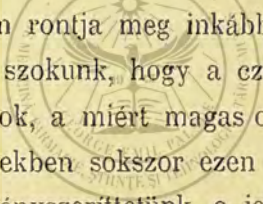
*   *

*

Arra, hogy valaki sikert arasson, nem elég, hogy kitűnő legyen, hanem, hogy azon tulajdonokban tünjék ki, melyek körében közönségesek, és minthogy valóban nagy észbeli tehetségek mindig a kivételek közé tartoznak, igen természetes, ha épen a legkitűnőbb elmék az életben kevés sikert aratnak.

*   *

*

Semmi sem rontja meg inkább jellemünket, mint ha azon elvhez szokunk, hogy a cél szentesíti az eszközöket; ez az ok, a miért magas országos állásoknak elfoglalása, melyekben sokszor ezen elvnek alkalmazására csaknem kényszerítettünk, a jellemre sokszor oly kártékonyan hat.

*   *

*

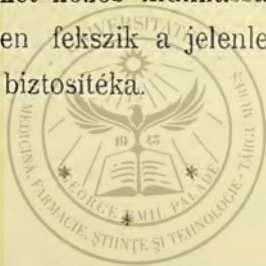
Nem kell magunkat elragadtatni érzelmeink által, sőt épen midőn szívünk leginkább vonzódik valamihez, akkor leginkább szükséges, hogy eszünkhöz folyamodjunk. A tanács jó, csakhogy a mit szívünkre nézve mond, eszünkre nézve is áll, s hogyha szívünket csak úgy követhetjük biztosan, ha azt, a mire az vonz, előbb

eszünkkel fontoljuk meg, úgy eszünk is csak akkor biztos kalauz, ha mielőtt tanácsait követjük, előbb szívünket kérdezzük meg.

* *

*

Közös félelem inkább egyesíti az embereket, és inkább buzdítja őket közös munkásságra, mint közös érdekek. — Ebben fekszik a jelenleg létező politikai állapotok legjobb biztosítóka.

Megváltoztatni egy napról a másikra nézetét, soha nem követni egy elvet következetesen, s a lehetőségre lassan határozni el magát, többnyire csak akkor választva a különböző lehetőségek között, midőn arra kénytelenek vagyunk: — nem hiszem, hogy valaki jó barátjának ez életszabályokat ajánlaná, s mégis nem ezeket követjük-e a parlamentáris életben?

* *

*

Az égő csipkebokor csodája Magyarország. —
Mióta borítja láng és még mindig megmaradt s nem
emésztődött föl; — Isten jelenléte!

* *

*

Némely aegyptologok véleménye szerint, a leg-
régibb időben a nomosok, melyekre Aegyptom osztva
volt, közös tanácskozássra követeket küldöttek, s ezek,
a repraesentativ-rendszer első példányai, a labyrinth
ban gyűltek össze. — Nem ominozus-e ezen
gyülekezeti hely?

Történeteinkben többször fordul elő a monda,
mely szerint egy magyar vitéz, midőn látta, hogy a
törököt, ki zászlóját az ostromlott vár falára akará
szegezni, másképp nem akadályozhatja, magát vele és
zászlójával együtt a mélységbe veté. — Vajjon e
monda vagy történet, mely nemzeti jellemünknek kö-
vetkezése, nem jövőnknek képe-e?

* *

*

Napoleon Lajos legalább azt mutatta meg a világnak, mennyire juthatunk csupa botlások által, ha azokat mind egy irányban tesszük.

* *
*

Tagadhatatlan, hogy könnyebben és szivesebben czáfolunk, mint bizonyítunk. Ez egyrészt arra emlékeztet, mily gyöngék az alapok, melyeken ismereteink és meggyőződéseink nagy része nyugszik, másrészt arra int, hogy miután elménk, természetes hajlamánál fogva, a kételyhez és tagadáshoz hajlandóbb, minden törekvésünket oda kell irányozni, hogy ezen hajlam a túlságig ki ne fejlődjék.

* *
*

Minden épület állandósága nem formájától, sőt nem is építési módjától, hanem alapjának, a térnek szilárdságától függ, melyre azt állítottuk. — Hol ez hiányzik, ott a falak vastagsága csak növeli a veszélyt. — Így van az alkotmányainkkal is.

* *
*

A politikai szabadság megtartására mindenk előtt egy tulajdon szükséges, és az egy nagy adag türelem. — Ki evvel nem bír, és szabad országban minden visszaélést lehetetlenné tenni, minden rendetlenséget azonnal el akar nyomni, nem soká fogja élvezni szabadságát. — Ha azt kívánjuk, hogy a polgári társaságban minden mozdulat egy ezred pontosságával vitessék ki, mindenk előtt ezredesről kell gondoskodnunk.

Az ég világa légkörünkön át csak elhajlott sugarakban jöhet hozzánk; a mi e csalódást okozza, föltétele létünknek.

* *

*

A súly, mely által a földön erősebben állunk, a vízben levon. — Ki minden viszonyok között ugyanazon eszközökben bízik, szükségkép elvész.

* *

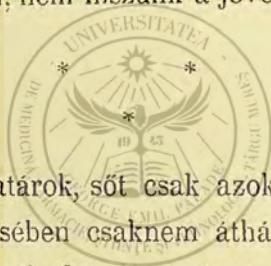
*

Már az is, hogy annál, a mire hatni akarunk, magasabban állunk, akár emberek, akár tárgyak legyenek, az erőnek egy eleme.

* * *

*

A jövő, mint egyesé, úgy egész népeké, néha világosan áll előttünk, csakhogy ha az, a mit előre látunk, kellemetlen, nem hiszünk a jövendőlének. s még magunknak sem.

Épen oly határok, sőt csak azok, melyek a népnek túlterjeszkedésében csaknem áthághatatlan akadályok, biztosítják szabadságát, és így van az egyeseknél is. — Ki függetlenség után vágyódik, szabjon magának ily áthághatatlan akadályokat.

* * *

*

Valamint egyes emberben, kivel megbarátkozánk, több élvezetet találunk, mint egész tömegekben, úgy egy érdekes vidék, hol hosszabb ideig tartózkodánk, több gyönyört nyújt, és ismereteink bővítésére többet

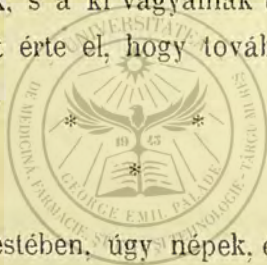

Axiomaként fogadtatik el, hogy az emberek természeti állapota az egyenlőség, holott épen ellenkezőleg a civilizációnak föladata, hogy őket legalább egy bizonyos mértékben egyenlőkké tegye.

* * *

*

Mindennel, a mit elérünk, egy reménnyel szegényebbekké válunk, s a ki vágyainak tetőpontjára jutott, végre is csak azt érte el, hogy tovább nem mehet. — Ez boldogságunk.

Mint a víz estében, úgy népek, épen midőn rögtön erősen süllyednek, néha bámulatos erőt fejthetnek ki.

* * *

*

Ha a bimbó tudná, hogy csak vesztének nyílik meg, mert, mihelyt kelyhe egészen kifejlett, egymásután elveszti leveleit, vajjon nem nyílnék-e meg?

* * *

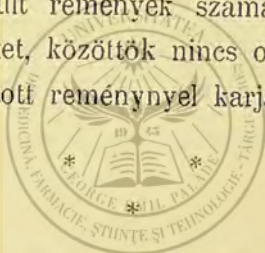
*

Minden magasabb állásnak következése, hogy az embernek több kötelessége van, mint a mit lehetőleg teljesíthet; hogy többektől ítéltetik meg, mint a kik őt ismerik, és hogy tőle többet várnak, mint a mennyit tehet — s ez után vágyódunk!

* * *

*

A megghiúsult remények számát akarod tudni? Nézd az embereket, közöttök nincs oly nyomorúlt, kit anyja nem ringatott reménynyel karjaiban.

Ki mondhatja, hogy a közvélemény nem tesz csodákat? Nehány rongy papirost kincscsé változtathat, — abból, ki talán országának utolsó embere volna, az elsőt teheti, ki előtt mindenki meghajlik, s kinek gyöngé szava milliókat örömmel vagy félelemmel tölthet el. — Csak egy lehetetlen a közvéleménynek is, — az, hogy bárminek akár anyagi, akár morális természetét megváltoztassa, s valamint a szelet papir, melyre az angol bank nagy értéket írt, azért egy porszemmel sem válik súlyosabbá, úgy az, ki előtt milliók meg-

hajolnak, ha az volt, nyomorúlt és szerencsétlen fog maradni.

* *

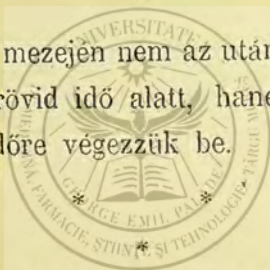
*

Mily gyöngének kell lenni oly embernek, kit már egy rendjel, melyet mellére akasztanak, kihoz egyensúlyából.

* *

*

A politika mezején nem az után kell törekednünk, hogy ügyeinket rövid idő alatt, hanem az után, hogy azokat hosszú időre végezzük be.

Tudományaink hypothesisekből indulnak ki, államaink jogfikcziókon alapúlnak, hitünk, reményeink, szeretetünk oly alapokon nyugszanak, melyeknek helyességét bebizonyítani nem lehet. és egész boldogságunk csalódásokon alapszik, melyek létünk nyomorúságát velünk elfelejtetik, és ti azt hiszitek, hogy a poézist az életből kiküszöbölhetitek, s hogy hideg számolástok az embereket valaha ki fogja elégíteni?

* *

*

Minden tudomány csak oda vezet, hogy e világ roppant nagyságát, s e nagy világ közepette saját parányiségünket tisztábban lássuk át. — Vajjon ez eredmény megéri-e, hogy érte annyit fáradjunk?

* *

*

Minthogy minden konzervatív párt nagy részben azokból áll, kik mindenek előtt béke után vágyódnak, s az ellenzék azokból, kik a létező viszonyokban megnyugodni nem tudnak, ne bámulja senki, ha az ellenzék mindig több tevékenységet fejt ki, mint bármily számos konzervatív párt.

*

Ki a szellemi körben egy bizonyos magaslatra emelkedett, mint a ki magas tetőre jutott, ne várjon örömeket. — Körülötte kopár minden és elhagyott, egy örök tél, melyet semmi sem enyhít, és mindez még tűrhető, — csak az ne volna, hogy a mely arányban látkörünk tágabbá válik, minden a mit látunk sokkal kisebbnek tűnik föl.

* *

*

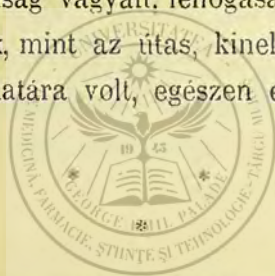

Mindig azt harapják meg a kutyák, ki őket leginkább szereti s legtöbbet kedvez nekik.

* * *

*

Különös dolog! Mindenki átment a fiatalságon, és mégis ezrek közül alig találkozik egy, ki élete későbbi szakában a fiatalság vágyait, felfogását, örömeit értene. Olyanok vagyunk, mint az útas, kinek szemei előtt az, a mi egykor láthatára volt, egészen eltűnik.

Nem árt, ha gyermekeinknek nagyon sok szeretetet mutatunk, és ez által érzékenységet fejtsük ki. — Hadd táguljon a szív fiatal korában, eljön az idő, midőn nagyon is összeszorúl.

* * *

*

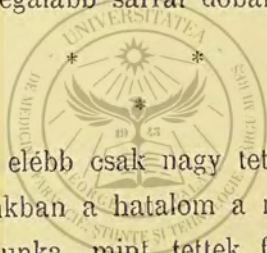
Az, a mi természetünkben valóban jó és nemes, néha háttérbe szorúl, de soha nem vész el. — Meg-

győződése, hogy sokkal könnyebben szabadúlhatunk hibáinktól, mint jó tulajdonságainktól.

* * *

*

Ne bámuljuk, ha a törpék, midőn érzik, hogy a babért, mely nagy férfiak homlokát környezi, nem ránthatják le, mert magasabban áll, mint hová felnyúlhatnak, azt legalább sárral dobálják.

A hatalom elébb csak nagy tettek által szerezte-tett meg; napjainkban a hatalom a munkások díja. — De mi más a munka, mint tettek folytatása, melyek egyenként véve kisebbek, de folytonosak lévén, nagyobb eredményeket idéznek elő.

* * *

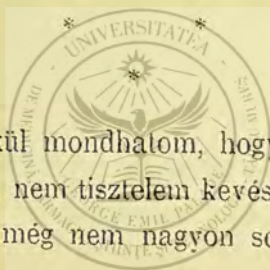
*

Ne bámuljuk, ha az öregek inkább ragaszkodnak az élethez, mint fiatal korukban, hisz' nem érdekel-e csaknem minden darabnak utolsó fölvonása leginkább?

* * *

*

Mint a Madrepor szigetek, melyek számtalan millió apró lények maradványaiból állnak, ilyen az emberi társaság. — Az egyes nyom nélkül tűnik el, a hely, melyet betöltött parányi, mint ő maga, s mégis nem vész el egy sem a nélkül, hogy, habár észrevétlenül, az egésznek emelkedésén ne dolgozott volna. — Ez a legvigasztalóbb tanulság, melyet a történelemből meríthetünk.

Tűzás nélkül mondhatom, hogy a mesterembert vagy napszámost nem tisztelem kevésbé, mint bármily herceget, de ez még nem nagyon sok.

* *

*

Végzetünk, hogy reflexióra csak akkor érünk rá, mikor cselekvésünk korán régen túl vagyunk, — minthogy e szerint csaknem minden ember arról, a mit tesz, csak később gondolkozik, valóban senki sem bámulhatja számos botlásainkat.

* *

*

Mondják, hogy az ember szabadságra született, és mégis semmi sem esik nehezebben, mint elhatározni magunkat. Ez is egyike azon ellenmondásoknak, melyeket természetünkben találunk.

* *

*

Képzelt-e valaki oly hatalmat, mely a tengert mesterségesen egy tükörré tudná simítani? Mégis a habok elsimúlnak, s e csodára nem szükséges semmi más, minthogy semmi a tenger nyugalmát ne zavarja föl, s a víz, természetének törvényeit követve, arányba tegye magát. — Úgy meg vagyok győződve, hogy sok, mi az emberi társaságban hasonlóképen kivihetetlennek látszik, ép oly könnyen történhetnék meg, de csak ugyanezen föltétel alatt. Mert minden valóban nagy dolog nem tétetik, hanem történik, s a föladat tulajdonképen csak az, hogy ne akadályoztassék.

* *

*

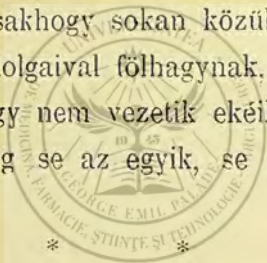
Mint midőn valaki kis mécsessel egy nagy terembe lép, és majd ide, majd oda irányozva kis világát, a tömérdek dolog között majd egyet, majd mást meglát,

de a nélkül, hogy az egészről fogalma volna, vagy mind azon tárgyakat, melyeket a terem magába foglal, csak sejdítené is, — ilyen tudományunk; kár vele annyira büszkélkednünk.

*   *

*

Napjainkban a Cincinnátusoknak egész seregét mutathatjuk föl, csakhogy sokan közülök, valamint az államot, melynek dolgaival fölhangynak, soha valósággal nem igazgatták, úgy nem vezetik ekéiket sem; a legnagyobb rész pedig se az egyik, se a másikra nem képes.

*

Ki az eget jó tubuson át vizsgálja, tömérdek csillagot lát, melyeket szabad szemmel észre nem vett, de mindegyik sokkal kisebbnek látszik. — Körülbelől ez az eredménye minden tudományos vizsgálódásnak: sokkal többet látunk, mint előbb, de minden sokkal apróbbnak tetszik.

*   *

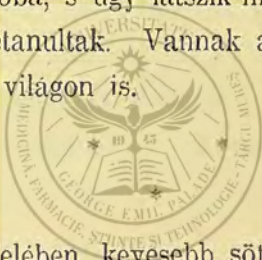
*

Boldog kor, mikor még cselekvéseink irányát lelkesülés és érzéseink határozzák meg, s a hideg ész, alkotmányos királyként, legfeljebb vétóval él.

* *

*

Azok is, kik a pokolban az elkárhozottakat kínozzák, csupa angyalok; legalább angyalok voltak, mielőtt ezen új funkezióba, s úgy látszik minden különös oktatás nélkül, belétanultak. Vannak alkalmak, mikor ez eszünkbe jut e világon is.

Életünk delében kevesebb sötét árnyékot látunk, mint korányunkban, de nehezebben is találunk helyet, melyen a nap tikkasztó melegétől menedéket kereshetnénk.

* *

*

A mely állam nem áll fenn nemzetiségének egysége által, annak, hogy fennálljon, eszmére van szüksége.

* *

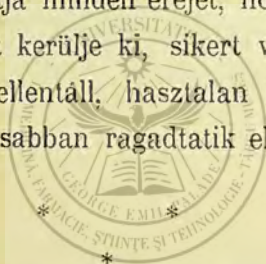
*

Vannak emberek, sőt vannak népek, melyeket, mint az ódon órát, csak azon teher, melyet viselnek, tart mozgásban.

* * *

*

A minek ellene állanunk nem lehet, azt akarnunk kell, hogy így, ha nem is az irány, legalább a mód függjön tőlünk, melyen haladunk. Ki a folyó irányának engedve, arra fordítja minden erejét, hogy csak a sziklákat és zátonyokat kerülje ki, sikert várhat; de a ki annak egyenesen ellentáll, hasztalan küzdelem után, csak annál bizonyosabban ragadtatik el a hatalmas ár által.

Legyünk valamint mások, úgy magunk iránt is ne csak igazságosak, hanem méltányosak is, s midőn saját hibáinkról szigorúsággal ítélünk, ne feledkezzünk meg jó tulajdonainkról sem. Főadatunk nem az, hogy magunkat kárhoztassuk, hanem az, hogy a mennyire lehet, jobbakká váljunk; s annak csak úgy felelhetünk meg, ha önmagunk iránti bizodalunkat nem veszítjük el.

* * *

*

Bizonyos, hogy legszerencsétlenebbeknek akkor érezzük magunkat, midőn az, a mit szenvedünk, olyan, a mit elkerülhettünk volna. Csak a mennyire szabadságunk terjed, annyira terjednek morális szenvedéseink is, s a kit lelkiismerete nem vádol, s ki magának soha szemrehányásokat nem tett, az létünk legnagyobb kinyújtait nem ismeri. Ebből önként következik, hogy azon arányban, melyben szabadságunk köre szűkebbre szorúl, s kötelességeink száma szaporodik, szűkebbre szorúl szenvedéseink lehetősége is, s ezért semmi által nem biztosíthatjuk magunkat az élet csapásai ellen jobban, mint ha, a mennyire lehet, mindenben bizonyos kötelességeket tűzünk ki magunknak.

*

*

*

Életem nagyobb felén áthaladva, a multnak tapasztalásai azon meggyőződéshez vezettek, hogy megelégedésünk főkép kettőtől függ: először attól, hogy életünket ne élvezetnek, hanem kötelességnek tartasuk, melyet elutasítanunk nem szabad, s melynek főöröme azon öntudatban fekszik, hogy azt a legkisebb részletekig férfiasan teljesítettük. Másodszor attól, hogy mindent, mit az élet ad, egy felsőbb hatalom megmásíthatatlan

rendelésének tekintsünk, mely ellen küzdeni hasztalan. A gyakori eredmény, melyhez a filozófia által őszkorunkban jutunk, ugyanazon egyszerű oktatás, melylyel a vallás a gyermeket az életre készíti: teljes rezignáció.

* *

*

A szabadság leghivebb pártolói sokszor a legszenvedélyesebben nyilatkoznak a túlzók ellen, és mégis semmi nem bizonyosabb, mint az, hogy ha valamely irányban túlzás nincs, azon irány nem is létezik. Oly országban, hol egy rajongó sem található, bizonyosan nincs vallás, és hol nincs egy vörös republikánus sem, bizonyosan igen kevesen lelkesülnek a szabadságért.

* *

*

Oly irányban haladunk, hogy korunk fogalmai szerint maholnap a patriarkák hosszú sorában az egyedül józan, az egyedül bölcs Ézsau lesz, a ki elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért adta el.

* *

*

Hogy, valamint a természetben, úgy az emberek életében, egész népek történetében szintűgy, mint az egyes emberében, semmi nem történik czél nélkül, ki vonja ezt kétségbe? Csakhogy a czélt valóban nem foghatjuk föl, ha nem az, hogy az ember szenvedések által jobbá legyen. — Miért akarta az istenség, hogy mentől magasabbra emelkedünk, annál inkább elfáradjunk? ez a gondviselés titka; de bizonyos, hogy e fáradtság között csak egyben kereshetjük vigasztalásunkat, abban, hogy emelkedünk, és ki tudja, ha egykor a czélnál leszünk, a pihenésen kívül, mely jól esik, nem nyílik-e egy nagy kör is előttünk. Bátran előre hát!

Korunk nemzetiségi törekvései csak azon nagy mozgalomnak folytatása, mely a mult században az emberi jogok kivívását tűzte ki célul; a különbség csak a subjektumban fekszik, mely akkor az egyes ember volt és most az egyes nép. Az elvek, melyeknek nevében a mozgalom megindult: az okok, melyek a küzdelemben használtak, ugyanazok és így hasonlók lesznek eredményei is. Senki a mozgalom jogosultságát nem tagadhatja, s ép' ebben fekszik ellenállhatatlan

hatalma, mely, bármit tegyünk, a létező viszonyokat meg fogja változtatni; hogy miként, ez azon iránytól függ, melyet a mozgalomban követünk. Ha a nemzetek szabadságát tűzzük ki feladatúl, e mozgalom eredménye a népek szabadsága lesz; ha a nemzeteknek nem jogi, hanem tényleges egyenlőségét, úgy el fogjuk érni talán ezt is, de bizonyosan csak a despotia árán, mert, mint a történet bizonyítja, a szabadság mindig egyenetlenségekhez, az egyenlőség pedig despotiához vezetett, és fog is vezetni mindig, akár egyesek, akár népek törekedjenek a tökéletes egyenlőség után.

A ki egész életét nemzete dicső emlékeinek fenntartására szentelé, azt a nemzet nem feledheti el.

* *

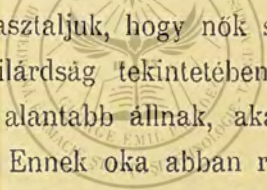
*

Haszontalan dolog az élet, ha azt magunk hasznossá tenni nem iparkodunk.

* *

*

Mint ki a vizeket gátak közé szorítja, szükségkép azt idézi elő, hogy az ár magasabbra emelkedik, és hatalma nagyobb, rombolóbb lesz: — oly mozgalomnál, mely a dolgok természetében fekszik, czélszerűen használva fel eszközeinket, néha megváltoztathatjuk az irányt, melyben az veszélyessé válhatnék, de a mozgalmat elnyomni nem fekszik senkinek hatalmában.

Sokszor tapasztaljuk, hogy nők és gyermekek, kik ész, sőt akaratszilárdság tekintetében férjöknel vagy szüleiknél sokkal alantabb állnak, akaratjukat ellenök mégis kiviszik. — Ennek oka abban rejlik, mert egyenellen küzdelem az, melynél az egyik fél szeret, a másik kisebb-nagyobb mértékben közönyös. Ily esetben nem a gyöngébb győzetik le, hanem az, a ki a másika nem bírja megsérteni.

Nálunk, ha valaki rosszul érzi magát, mondják, hogy változása van. A kitétel tökéletesen helyes, a mennyiben csaknem minden változás kellemetlen érzést

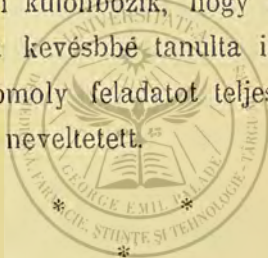
okoz, és én azt hiszem, hogy a hypochondriának oka nem is más, mint az érzékenységnek nagy foka, mely miatt az illető minden változást észrevesz, és már azon csekély változás által, mely a világosságban akkor történik, ha a napon egy könnyű felleg vonul át, idegeiben afficiálva érzi magát. Innen van az is, hogy nagy szellemi tehetségeket és hypochondriát oly sokszor találunk egyesülve. — Mindkettő az érzékenységnek magasabb foka által feltételeztetik.

A monarchikus forma sok pártolót talál nemcsak a gyakorlati államférfiak, de még a filozófok között is, kik a monarchikus szerkezetet nemcsak jelen műveltségi viszonyainkban gyakorlati előnyei miatt, de magában is, a legjobbnak tartják; mint példának okáért Cousin vagy Hegel, ki, ámbár a létező viszonyok, s a tapasztalás által magát gondolataiban nem engedé korlátoztatni, mégis úgy vala meggyőződve, hogy a szabadság más forma alatt nem létezhetik.

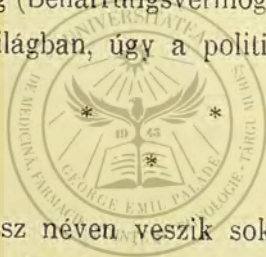
E fölfogásnak oka abban kereshető, mert filozófusaink bizonyos, magában igen helyes elveket állítva föl, mint p. o. Benjamin Constant, hogy az állam jó

kormányzására szükséges egy semleges hatalom (pouvoir neutre), mely a pártok fölött áll, vagy hogy következetesség csak egyéniség által tartathatik fenn, és hogy többségek arra alkalmatlanok stb., elfelejtik, hogy azon lény, kinek e feladatot adják, szintén csak ember, ki nemünk gyöngeségeiben részesülve, tényleg ép oly kevésbé semleges és következetes, mint mások, és ki, bármennyire különböző helyzete másokétól, tőlök valóban csak annyiban különbözik, hogy mint trónörökös rendszeren az életet kevésbé tanulta ismerni, és arra, hogy valamely komoly feladatot teljesítsen, másoknál sokkal rosszabbul neveltetett.

Néha csodálkozunk, hogy oly javítások, melyek ellen elméletben úgyszólván senkinek nincs ellenvetése, s melyeknek általános hasznossága szembeszökő, ha azok már indítványoztattak, néha oly sokáig nem létesíthetők. Ennek egyik oka az, mert nincs oly visszaélés vagy céliránytalan szervezet, melynek fentartása egyeseknek nem feküdnék érdekében, s mert az érdek, mely egyeseknek ily visszaélések fentartását kívánatossá teszi, reájok nézve sokkal nagyobb, mint azon

előny, melyet a közönség egyes tagjai egy általános bajnak megszüntetése által nyernének. Mentől általánosabb valami, annál kevésbbé tekintetik az egyesek által saját ügyüknek, és ezért, míg a kisebb szám, mely a visszaélés fentartásánál érdekelve van, azt mint saját ügyét egész erélylyel védi, addig azok, kik ellene felépnek, ritkán fejtenek ki ily erélyességet. A második ok azon előny, mely annak, a mi fennáll, mindig saját-sága. A tunyaság (Beharrungsvermögen) nagy erő vala-mint a fizikai világban, úgy a politikában is.

Nekem rossz néven veszik sokan, hogy az arisztokratákat nem tisztelem eléggé, és ámbár körükben születtem, hozzájuk semmi rokonszenvet nem érzek. Furcsa vád. — Vajjon a folyó vizének azon részét, mely a nap sugaraiban csillog, mily józan ember tartja a többinél különbnek? Elismerjük előnyös helyzetét s megengedjük, hogy szebbnek látszik, de a ragyogás, melyet egyedül helyzetének köszön, miben változtatja meg természetét? S miért tisztelném a hiú csillogást, mely rövid idő múlva máshol fog látszani, és mely által az egyes habocskák a külső fényen kívül nem

nyernek még annyit sem, hogy a nap fényétől áthatva melegebbekké válnának?

A közmondás, hogy a jobb a jónak ellensége, a szónoklatról is áll. — Sok ember csak azért beszél rosszul, vagy legalább nem oly jól, mint képes volna, mert gondolatainak kifejezésére a lehető legszebb formát keresi. — Ilyen vagyok például én is. — Meggyőződésem, hogy valóban nagy hatást csak improvizált beszéd idézhet elő. Szükség, hogy a szónok és közönsége egy pillanat befolyása alatt álljanak, mi oly beszédnél, melyet előre készítünk, nem lehetséges. És én tudok improvizálni, és mégis készítem beszédeimet. — Hatással van erre, és úgy hiszem, napjaink minden szónokára, a sajtó. — Tudva, hogy a mit beszélünk, nyomtatva fog megjelenni, tulajdonkép a sajtó, és nem a jelenlevő közönség számára szólunk, mi által beszédeink természetes jellemökből kivetköztetnek.

Egyet kérek tőled, mindenható! hogy ha távozom, a szeretet meleg tekintete kövessen útamon, és hogy ha lakomba visszatérek, mint most, úgy mindig a szeretet kedves nyomait találjam!

*   *

*

Az alkotmányos formák behozatala soha nem cél, hanem mindig csak eszköz, és pedig két célnak elérésére:

Hogy az egyéni szabadság biztosítsék — és hogy az államnak egysége a lehető legnagyobb egyedi szabadság mellett fentartsék. — Innen következik, hogy mindazon okoskodások, melyek mellett egy rész azon tökélyeket sorolja el, és mások azon hiányokról szólnak, melyekkel az alkotmányos rendszer már magában bir, egészen haszontalanok. A kérdés egyszerűen az, vajjon azon célok, melyeket e rendszer által elérni akarunk, melyek után törekednünk kell: azaz, vajjon az egyéni szabadság és az állam egysége elérhetők-e más úton is?

Csak ha a kérdés így állittatik föl, akkor juthatunk gyakorlati eredményekhez.

*   *

*

Az emberi szabadság és egyenlőség oly fogalmak, melyek egy bizonyos kiterjedésben valók, végleges értelmökben azonban hamisak, és melyeket egymástól elválasztani azért nem lehet, mert mindkettő az emberi természet kifolyása lévén, és egymással ellentétben állván, egymásnak korlátul szolgál, úgy, hogy ha értelmezésüket kívánjuk, ezt legjobban úgy adhatjuk, hogy az emberi szabadság annyira terjed, mennyire az egyenlőség utáni vágy engedi, és az egyenlőség addig, míg az egyéni szabadsággal, melynek valamenyien szükségét érezzük, össze nem ütközik.

Alkotmányos testületek azon irányban válnak veszedelmesekké, melyben tanácskozásaik elvek körül forgolódnak. Mentől gyakorlatiabb föladatuk, mentől több részletes intézkedéssel foglalkoznak, mentől nagyobb az összeköttetés, mely határozataik és az egyes polgárok érdekei közt létezik, annál kevesebbet félhetünk tévedéseiktől. A hol nem nézetek vagy érzelmek, hanem érdekek forognak kérdésben, ott sem a szenvedélyektől, sem rögtöni változásoktól félni nincs okunk.

*

*

*

Már elég baja némely férjnek, hogy avval, a kivel élnie kellett, soha öszhangzásba jönni nem tudott, hát ha még meggondoljuk, hogy élettársa oly hangszer vala, mely mindig zengett!

*

*

*

Minden emberi haladásnak egyik főtényezője azon hatalom, melyet az ember az anyagi természet fölött gyakorol. — Bebizonyíthatni, hogy minden haladás, melyet az emberi természet ismeretében tettünk, egyszersmind a civilizáció haladása volt. Minden lépéssel, melyet a tudomány körében teszünk, egy fokkal magasabbra emelkedünk; ez minden tudománynak szükséges következése, és ez egyszersmind legnemesebb célja is, melyért azok, kik a tudomány haladását hatalmasan elősegítették, nemcsak tiszteletet, de hálát érdemelnek. Kétségen kívül ez a következmény, akár személyes, akár általános célok elérése az, mit a tudományban keresünk. Kik e pályán nagy haladást tettek, a tudományt nem tekintik eszköznek; cél az nekik, melynél magasabbat nem ismernek, mely felé azért törekeshnek, azért kell törekedniök, mert a tudomány utáni vágyat, melyet isten kebleikbe teremtett, csak így elégíthetik ki. De az

isteni bölcsesség itt is, mint mindenben akként teremté az embert, hogy midőn saját természete ösztöneit követi, saját emelkedésén dolgozik, egyszersmind az egésznek érdekeit segítse elő, és így az ellentállhatatlan vágy, melyet a tudomány az egyes keblében ébreszt, az egész emberiség haladásának eszköze. A mérték, mely szerint minden tudomány az emberiségre nézve becsselel bír, a mód, melylyel a jövő egy bizonyos kor tudományos haladásairól ítél, azon befolyástól függ, melyet az emberek jóllétére, s főkép szellemi emelkedésére gyakorol.

A természettudományok haladása újabb időben képe a tudomány állásának. Büszkén tekintenek körül azok, kik e tudományokkal foglalkoznak. De ha e haladást tekintjük, nem titkolhatjuk el annak rossz oldalait, s nem szabad elfelejtenünk, hogy ha azon hatást tekintjük, melyet e tudományok az emberek jóllétére gyakorolnak, jótéteményei tagadhatatlanok, és ép oly tagadhatatlan, hogy a szellemi emelkedés szempontjából az eredmények nem felelnek meg az előbbieknak, sőt hogy e tekintetben bizonyos veszélyek fenyegetnek; hogy azon arányban, melyben a tudományok körében haladunk, egyszersmind egy mindent veszélyeztető materializmus fejlődik ki, mely nemesak minden államainkat, de az egész polgári társaságot alapjaiban megin-

gatta. — Kétségkívül hazánkban ez irány kevésbé mutatkozik, s azok közül, kik e tudománnyal itt foglalkoznak, nincs senki, ki ellen e részben vádat emelhetnénk, de miután napjainkban, főkép a mi a tudományokat illeti, a legnagyobb solidaritás létezik, szükséges, hogy e veszélyt kiemeljük. Főkép azért, mert épen ez eredmények bizonyítják, hogy az ösvényt eltévesztettük.

Minden való haladásnak eredményei mindig csak jók lehetnek. Ha a tudomány rossz következményeket idéz elő, jele, hogy eltévedtünk.

Minden tudománynak kettős veszélye van: először, hogy oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi felfogáson túl fekszenek.

Másodszor, hogy, mivel nagy haladásokat tett, elragadtatva örömében oly tárgyakat tűz ki magának, melyek saját természetes körébe teljességgel nem tarthatnak.

Volt egy időszak, midőn a természettudományok metafizikus elvek szerint a priori konstruáltattak; vajjon józanabb-e, ha most az emberi szellemet az anyagból akarjuk kiokoskodni?

*

*

*

Hiszem, hogy a tudomány haladása határtalan, a mennyiben mi annak határait emberi eszünkkel belátni képesek nem vagyunk, de csak határtalan färadozások árán és határtalan idöben.

Csak két érzés van, melyre a politikában biztossággal számíthatunk: a monarchikus érzés, és a hon-szeretet vagy nemzetiség. E kettö valami bizonyos, változhatatlan; minden egyéb érdek, maga a szabadság-szeretet bizonytalan, arra nézve csalódhatunk, mert a szabadság mindig csak relativ fogalom, a két előbbi pedig nem csak érzés, de abszolút valami, a mi iránt transigálni nem lehet. A fő feladat tehát az, hogy e két érzet közötti ellentétet megszüntessük.

Államok fentartására csak józanság, megalapításukra lángész, lelkesedés, szenvedélyek kellenek; innen van, hogy azok, kik új államot alkottak vagy azt rendkívüli veszélyek között fentarták, annak nyugodt idökben kormányzására ritkán alkalmasak. — A rendnek

fanatizmusa ép oly veszélyes a nyugalomra nézve, mint a szabadságé.

* * *

*

Épen a hol a közvélemény a kormányra semmi befolyást nem gyakorol, hol az látszólag nem létezik, legveszélyesebb annak befolyása, mert a vélemények szabad nyilatkozása mellett ott, hol azoknak a kormányra való befolyása elismertetik, mindig pártok léteznek, melyeknek mindegyike saját nézeteihez ragaszkodik. Mind azon intézkedések, melyek által a vélemények szabad nyilatkozását visszanyomni iparkodunk, csak oda vezetnek, hogy nyugtalan pillanatokban egyes eszmék egyszerre közvéleménynyé válnak, mely ellen-súly nélkül mindent elragad.

* * *

*

Senkinek sem jutott még eszébe (pedig a paedagogusoknak nem vethetjük szemökre, hogy eszméiket a józanság és tapasztalás korlátai közé szorítják), hogy egy egyes ember boldogítását avval kell kezdenünk, hogy egész természetét átalakítsuk vagy a közönséges

Újabb időben a gondolkozóknak egész seregét találjuk, kik, midőn egy részről az istenség létezését kétségbe vonhatatlannak tartják, másfelől az isteni gondviselést, vagy a mi egyre megy, azt, hogy az isten az egyesnek sorsáról határoz, tagadják, és az atheizmust és a bizodalmat, melylyel az egyes szenvedései között a mindenhatóhoz föltekint, egyaránt képtelennek hirdetik.

Felfogásom szerint alig van nagyobb logikátlanság, mint ez.

Mindenható erő, mely akarata által a mindenségnek létet adott, vagy, ha az anyagot mint öröktől létezőt vesszük is föl, mely azt mozgásba hozta, mely neki törvényeket adott, és a véghetetlen chaosból a világ bámulatos organizmusát alakítá, és mely, mihelyt teremtői nagymunkáját bevégezé, egyszerre örök nyugalomba lép, azaz erő lenni megszűnik, hogy a mit egy perczben tett, azon egy örökkévalóságon át álmétkodják, a véghetetlen teremtésben tükrözve, bámulva önmagát; lehet-e gondolat képtelenebb mint ez, lehet-e olyan, melynek hamisságát a tudomány jelen állásában könnyebben bebizonyíthatnók? Az idők megszűntek, midőn a teremtés egy ezredek előtt bevégeztetett isteni ténynek tekintetett, és mindenki azt gondolá, hogy a mindenség és a föld, melyen élünk, úgy állnak fenn, mint

azok a teremtő kezéből kijöttek. A geologia fölfedezései után nem vonja senki kétségbe, hogy az anyag, melyet magunk körül látunk, az átalakulásoknak egész során ment keresztül. — Mit az astronómia a mindenségre nézve gyanít, midőn a csillagzatok között észlelhető ködfoltokat vizsgálja, melyeknek tömöttebb magja csak most látszik alakulni, ezt e földre nézve, a mennyiben emberi korlátoltságunk mellett erről szó lehet, — tudományos biztossággal látjuk, s így a teremtés nagy munkája bevégezve nincs, az tovább foly és folyt szakadatlanul milliónyi évektől, mióta az égi testek egymástól elváltak és a földgömb sarkain forogni kezdett. — Vajjon, ha a gondolat, hogy e véghetetlen rend, melyet természetnek nevezünk, létét csak az anyag különböző részeinek, és a mindenségben működő ellentétes erők véletlen találkozásának köszöni, eszünkkel ellentétben áll; ha minden tapasztalás, ha elménk természetes hajlama arra kényszerít, hogy e világnak alkotását, melynek minden részei egy véghetetlen intelligenciára mutatnak, egy véghetetlen intelligenciának tulajdonítsuk: nem kell-e szükségkép feltennünk, hogy valamint a teremtés, úgy a teremtőnek működése bevégezve nincs, hogy az tovább foly, mint a teremtés maga, nem a nemlétezőnek létrehozása, az egész mindenségnek rögtön alakítása, hanem az

egyedül lények nem szűnő, csaknem észrevehetetlen kifejlesztése és átalakítása által? De vajjon felfogható-e, hogy ugyanazon lény egyszerre milliónyi nem lények, de világok fölött örködve, minden egyes teremtménynek létre befolyást gyakoroljon? S hát az, hogy az isteni lény egyszerre e milliónyi nem lényeket, de világokat teremté és a törvényeket, melyek mindegyiknek pályáját örökre meghatározzák, egyszerre megalkotá, könnyebben érthető-e? Hogyan egyeztethetjük meg az istenség méltóságával, hogy az ily parányi lényekről, mint az ember és még parányiabbakról és becselenebbekről gondoskodjék? — De hogyan fér meg a nap méltóságával, hogy az nemesak a világot, de a kis hasadékot, melyet a rög eltakar, sugaraival eltölti, és nemesak a földnek tavaszt, de a legkisebb fűszálnak levelet növeszt, meleget ad a hernyónak s infuzoriumnak úgy, mint egész világrészeknek?

Általán véve, mit értünk, mit foghatunk fel, a mi az istenség elméjével összeköttetésben áll? És nincs-e a tényeknek egész sora, melyeket tudunk, melyeken, mint a föld forgásán, kételkednünk nem lehet. és melyeket ép úgy nem értünk és pedig ép azon oknál, azaz eszünk természeténél fogva, mely nagyobb, sem-hogy ezen dolgok tudásához ne jutottunk volna, és

kisebb, semhogy azokat tisztán felfogni és tökéletesen megérteni képesek lennénk.

Csak egy okot ismerek, melyet az isteni gondviselés létezése ellen alaposan felhozhatunk: hogyan egyeztet-
hetjük meg azt, a mit tapasztalunk, az isten véghetetlen
jóságával? Ha annyi egyént, ha egész népeket és nemze-
dékeket látunk, melyek hibájok vagy legalább bűnök nél-
kül szerencsétlenné váltak, míg a hatalom és jóllét
másoknál sokszor épen oly tettek következeként tűnik
föl, melyektől erkölcsi érzetünk irtózik, hogyan hihetjük
azt, hogy az emberi lét fölött véghetetlenül jó és igazságos
lény örökös? Ezen okoskodás látszólag megczáfolhatat-
lan; és ha komolyabb gondolkozóban a gondviselés, sőt
az istenség iránt néha kételyek támadhatnak, ezeket csak
azon igazságtalanságnak látása támaszthatja szívében,
melyet földi dolgainkban tapasztalunk, de ezen okoskodás
csak addig megczáfolhatatlan, míg emberi létünket földi
életünkkel bevégeztnek tekintjük. — A halhatatlanság
eszméje az egyedüli, de egyszersmind tökéletes megfejtése
e látszó ellenmondásnak. Az isten létezése, az isteni gond-
viselés és a lélek halhatatlansága a legszorosabb kap-
csolatban állnak egymással; mihelyt az elsőt elfogadjuk,
a többi önkényt következik, és épen ez az, a miben a
vallásos eszmék hatalma és jótékonyága fekszik, hogy

azoktól csak vagy egészen, vagy épen nem válhatunk meg, és hogy, mihelyt csak az istennek létezését hiszszük, mihelyt csak erről győződünk meg, mind azt, mi a vallásban legvigasztalóbb, annál bizonyosabban feltaláljuk, mentől kevésbé követjük mások állításait, és mentől többet gondolkozunk e tárgyról.

TARTALOM.

HIT ÉS VALLÁS.

	Lap
Isten	3
Gondviselés	8
A vallás szüksége	10
Vallásos kétélyek	15
Vallástalanság	16
Vallás	18
A lélek és halhatatlanság	22
Türelmetlenség	26
Kereszténység	27

EMBER ÉS VILÁG.

Életünk	35
Életfilozófia	38
Életünk útjai	40
Az élet nehézségei	45
Az élet küzdelmei	46
Az élet örömei	48
Életünk jutalma	49
Aggodalmak	50
Hypochondria	51
Remények	53
Boldogságunk	54
Emberismeret	57
Ész és szív	60
Eszmék és érzemények	63
Ész és jellem	64
Céljaink	66
Önbizalom és önuralom	67
Józanság	69
Erény	70
Megelégedés	71
Türelm	76
Szépség	76
Tapasztalataink	77
Gyöngeség	79
Bizalmatlanság	81
Előítéletek	82

	Lap
Önzés és önfeláldozás.....	84
Barátság és szerelem	90
Házasság	96
Nők.....	99
Gyermekek	103
Nevelés	104
Ifjúság.....	109
Emlékeink	112
Kitűnő emberek	114
Nagyság.....	125
Dicsőség.....	128
Bánatunk okai	132
Vigasz és megnyugvás	133
Az idő.....	136
Szerencse.....	138
Vagyon.....	140
A pénz becse.....	141
Jólétemények	142
Hizelgés	143
Következetesség	145
Tapasztalások	147
Magány	148
Társaság	149
Felsőbb osztályok	150
Apróságok	151
Természeti szépségek	152
Középút	153
Önismeret	154
Rokon és ellenszenv.....	157
Szenvedélyeink.....	157
Levelek	159
IRODALOM ÉS TUDOMÁNY.	
Költők	163
Írók	166
Goethe.....	169
Fenelon	172
Regény.....	173
Az író veszélyei.....	174
Az irodalom hatása.....	175
Könnyűség	176
Stylus.....	177
Szónoklat	179

	Lap
Nemzeti irodalom.....	180
Az eszmék körfutása.....	181
Elménk határai.....	181
A tudomány egysége.....	186
A tudomány haladása.....	186
A tudomány tévedései.....	189
Materiálizmus.....	192
Természettudományok.....	196
Nyelvészet.....	200
Történelem.....	203
Reformáció.....	204
Katholicizmus.....	205
Mythológia.....	206
Morál és jog.....	207
Tanítás.....	208
Tudományos divat.....	210
Tudósok.....	211
A tudomány jutalma.....	217
ÁLLAM ÉS POLITIKA.	
Mívelődés.....	221
Polgárosodás.....	223
Jövőnk.....	228
Haladás.....	232
A haladás veszélyei.....	242
Haladásunk eredményei.....	243
Az eszmék hatalma.....	244
Machiavelizmus.....	245
Politika és morál.....	248
Hazaszeretet.....	250
Polgári kötelesség.....	252
Alkotmányos helyzetünk.....	253
Szabadság.....	256
Szabad sajtó.....	264
Közélet.....	266
Egyenlőség.....	267
Nemzetiség.....	270
A monarchiai elvek előnye.....	273
Aristokraczia.....	273
Demokraczia.....	276
Kommunizmus.....	280
Forradalom.....	281
Pártok.....	283

	Lap
A tömeg hatalma	287
Népszerűség	289
Uralkodás	289
Kormányférfiak	292
Tudomány és közélet	294
Politikai dilettantizmus	295
Új eszmék	296
Politikai mozgalmak	297
Politikai theoretikusok	298
Mozgalmas idők	299
Az állam biztosítékai	300
Konzervatizmus és reform	301
Politikai közönyösség	303
Politikai csalódások	304
Következetesség	305
Reakció	306
Véletlen	307
Kormány	308
Ellenzék	313
Nagy idők	313
A közép osztályok befolyása	314
A demokraczia lévedése	316
A nép vezetése	317
Az ó és újabb kor	323
Állam és egyház	325
Közoktatás	325
Pápaság	327
Elméleti és gyakorlati államférfiak	329
Hadsereg	331
Divide et vinces	332
Kormánypárt	334
Államszolgálat	336
Görög- és Németország	338
Anglia	341
Ausztria	342
Választás	343
Múlt és jövő	344
Megvesztegetett államférfiak	347
A demokraczia megalapítása	349
A legfőbb politikai elv	351

ÉSZREVÉTELEK ÉS SZABÁLYOK.

(355—475. l.)

